

БУРЯАД

Бүгэдэ арадай сонин

ҮНЭН

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

ДҮХЭРИГ

№ 16(574)

2008
апрелин
24
Четверг

№ 45
(21588)

Хабарай
һүүл улаан
луу
һарын
19
һарагай
5

Бурятия

ЗАМБУУЛИНАЙ

ХАНГАЛГАНУУДЫЕ ХЭРЭГЛЭЭ

Антонина ФАДЕЕВА,
манай корр.
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

Хүндэтэ нютагаархид!

Буряад Республикын Правительствын болон гөөрингөө зүгһөө Та бүгэдэниие Нангин Пасхын, Гэрэлтэ Христосой мандаһан үдэрөөр үнэн зүрхэнһөө амаршалаһ! Гэрэлтэ Христосой мандаһан үдэр хадаа эб найрамдалай, энэрхы найхан сэдхэлэй һайндэр гээшэ. Энэ үдэр бидэ хэрэгжэ шэрүүн, хүсэ хэрэглэхэ ябадал тухай огто мартаха ёһотойбди. Энэ дэлхэйе бүри гоё найхан, дэлгэр баян болгохо гэжэ түрөөбди гэжэ мартажа болохогүй.

Энэ булганда һайшаагданан урданай һайндэргэ Христос шажаңда һүзэгтэйшүүлэй сэдхэл арюуд-буряадаг, һайн саг болохо гэнэн найдал түрэдэг.

Гэрэлтэ Христосой мандаһан үдэр - арад зоний оюун бодолой талаар нэргэхэ дундаршагүй элшэ гэрэлтэй, ехэ баяртай, найдалаар дүүрэн һайндэр мүн.

Ямар нэгэн шажан мүргэдэ хамаадалһааа дулдыдангүйгөөр Буряад Республикынай бүхы ажаһуугшадай зүрхэ сэдхэлһынэ эдэ үдэрнүүдтэ инаглал дурлалаар, этигэл найдалаар халин байг лэ гэжэ хүсэнэб!

Та бүгэдэндэ энхэ амгалан, элүүр энхэ найдал, хүсэл, зориг дүүрэн, баян дэлгэр ажаһуухыетнай хүсэнэб!

В.В.НАГОВИЦЫН,
Буряад Республикын Президент -
Правительствын Түрүүлэгшэ.

Манай мэдээсэһээр, Буряад орондо Россин гүрэнэй эрдэм шэнжэлэлгын космонавтнуудые бэлдэдэг түбэй ехэ делегаци ерэнэн байна. Юрий Гагаринай нэрэмжэтэ энэ түбэй делегацие тэрэнэй начальник В.В.Циблев толгойлоо. Правительствын зүблөөнүүдэй үнгэрдэг танхимда эдэ айлшаднай үзүүлэгдэхэ хангалгануудараа танилсуулаа. Космонавтнуудые бэлдэдэг түбтэ хүүгэд болон эдиришүүлтэй хүдэлмэридэ ехэ анхаралаа хандуулдаг байна. «Үхибүүд гээшэ ехэ хурдан, һүбэлгэн ухаатай, заримдаа хүлээгдээгүй һонин аад, эгээлэй юрын дурадхалнуудые оруулдаг», - гэжэ космонавтнуудые бэлдэдэг түбэй начальнигай орлогшо Б.А.Наумов хэлээ. Энэ делегациин гэшүүд Улаан-Үдэ өөрын-гөө ТУ-154М-АК1 түхэлэй самолёдоор ниидэжэ ерээ.

Энэ агаарай онгосо соонь тусхай лаборатори түхээрэгдэнхэй. Хүсэ ехэтэй фото болон видео техникэ тэрээн соонь тодхогдонхой. Энэ техникын хүсөөр замбуулинай оршон үргэнөөр ажаллахада болохо байна. Энэ уулзалгада Буряад ороной дэбисхэрэй мониторинг үнгэргэхэ, элүүрые хамгаалгын талаар туршалгануудые үнгэргэхэ тухай хөөрөлдөөн үнгэргэгдөө.

ГАЗАР ЭЛДҮҮРИЛЭГШЭД ТЕХНИКЭ АБАНА

Шэнэ технологиин ёһоор элдүүрилэгдэхэ газар таряалаңда хэрэглэгдэхэ дүрбэн тарилгын комплекснууд манай республикын ажахынуудта абтахань. «Кузбасс» гэжэ нэрлэгдэнэн ПК-8,5 түхэлэй тарилгын комплекснуудай нгыень Мухар-Шэбэрэй аймагай акционернэ «Агротопводстрой» бүлгэм абаха болоо. Үшөө хоёрын Мухар-Шэбэрэй аймагай «Искра» гэнэн хүдөө ажахын үйлдэбэриин кооперативта үгтэхэ юм. Таряа ехээр таридаг нэрлэгдэгшэ аймагай «Түгнэ» гэнэн хүдөө ажахын предпрятиин таряалаң дээрэ КСПК -2,1 түхэлэй тарилгын комплекс хэрэглэгдэхэ юм. Мухар-Шэбэрэй таряашад мүнөө жэлдэ шэнэ аргаар тарилга хэхэн. Хүдөө ажахын болон эдэе хоолой министрствын таһагай начальник И.Лобановай хэлэхээр, республикын орооһото болон тэжээлэй ургамалнуудые тариха талмайн 49 процентн болохо газарта Мухар-Шэбэрэй аймагта тарилга хэгдэхэ. Онсолбол, 72400 гектар талмайда 362 сеялк хэрэглэжэ, тарилгын хүдэлмэриинүүд үнгэргэгдэхэ байна.

Пензенскэ областин Каменка хотоһоо сеялкнүүдэй хэрэгтэй запас частынууд асарагданхай. Республикын ажахынуудаар эдэ хэрэгсэлнүүд хубаарилгагдаха юм.

ШЭНЭ ТРАКТОРНУУДАЙ БОЛОХОНЬ

Омск хотын тракторна заводой бүтээһэн К-701 түхэлэй табан тракторнууд манай республика эльгээгдээ. «Джон Дир» гэнэн нэгэ тракторыень хитадууд суглуулан байна. Мухар-Шэбэрэй аймагай акционернэ «Агротопводстрой» гэнэн бүлгэм, «Знамя Ленина» гэнэн ажахы шэнэ техникэтэй болохо. Энээнһээ гадна Кабанскын «Байкальское» гэнэн туршалга-үйлдэбэриин ажахы, акционернэ «Улаан-Үдэн шубуунай фабрика» гэнэн үлгэм шэнэ трактортай болохо ха.

Харин «Джон Дир» гэнэн трактор Арадай Хуралай депутат С.М.Пашинский гэгшын хүтэлбэрилдэг «Гарант-2» гэнэн хартаабха ургуулдаг ажахыда үгтэхэ байна. Энэ ажахы Загарайн аймагта мүнөө жэлдэ хартаабха тариха түсэбтэй. «Байкальское» туршалга-үйлдэбэриин ажахы болон

Хабарай тарилга-2008

«Колхоз «Искра» гэнэн хүдөө ажахын үйлдэбэриин кооператив һайн сортын үрэнэ таридаг ажахынууд юм. 2010 ондо нэрлэгдэгшэ ажахынууд республикын үрэнэ таридаг арбан ажахынуудтай хамта хабарай тарилгада хэрэглэгдэхэ 20 мянган тонно үрэнөөр хангаха зорилготой. Тиигэбэл, нэгэ хэды жэлдээ республикынай таряан ажалай хүдэлмэришэд ондоо шотагуудаар үрэнэ хүрэнгэ бэдэрхээ болихо, тиигээдшые хилэмэнэй болон тэжээлэй орооһоной сэн нэгэ бага тогтууритай хямдашые болохо зэргэтэй.

БУЛАД ШУДХАГШАД ТУҮАЛНА

Закаменск хотын «Литейщик» гэнэн хизарлагдамал харюусалгатай бүлгэм болон Гусинозерск хотодо түхээрэгдэнэн тэрэнэй филиал СЗП-3,6 түхэлэй оньһожуулагдамал сеялкнүүдтэ хэрэгтэй катогуудые гурбадахи жэлээ бүтээн гаргана.

Бэлэн болоһон продукцинь акционернэ «Агролизинг» бүлгэмдэ тушаагдана, эндэхэ ажахынуудаар хубаагдана. Оньһожоруулагдамал техникэтэй болоһон ажахынууд орооһото ургамалнуудай ургаса хурагтай дээшлүүлхэ арга боломжотой.

ТҮЛИШЭ ТОҮОДОЛГЫН ХЭРЭГСЭЛНҮҮД ХҮРЭХЭ

Мухар-Шэбэрэй, Загарайн, Сэлэнгын, Зэдын, Прибайкалийн, Тарбагатайн аймагуудай ажахынууд үнгэрһэн жэлдэ «Маркарян» хубийн предпрятиһаа 1,5 мянган тонно тракторай түлишэ худалдажа абahan байна.

Мүнөө жэлдэ олзын хэрэг эрхилдэг Г.М.Маркарян дизельнэ түлишэ литрынэ 24 түхэригөөр худалдана. «Түлишэ-тоһодолгын хэрэгсэлнүүд яһала бии, - гэжэ Григорий Митишович Маркарян хэлэнэ. - Гэбэшье мүнөө дээрээ хэншые манһаа худалдажа абаадүй байна».

Даржана ЦЕЛОВАЛЬНИКОВА,
манай корр.
Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

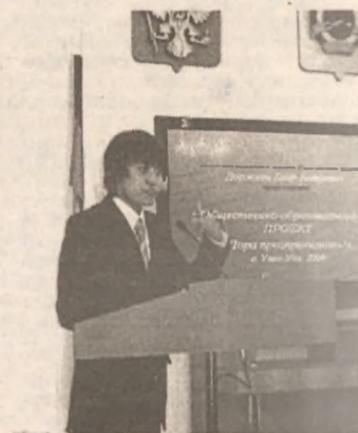
ЗАЛУУШУУЛАЙ ПАЛАТА РЕСПУБЛИКЫН АЙМАГУУДА ТА БАЙГУУЛАГДАХА ГҮ?

Һаяхана Буряад Республикын Арадай Хуралай зал соо Буряад Республикын аймагуудта Залуушуулай палата байгуулагдаха тухай асуудалнуудта зоруулагдаһан дүхэриг-шэрээ үнгэрөө.

Залуушуулые политическэ байдалтай дүтэ танилсуулга, залуу үетэнэй социальна байдал эдэбхижүүлгэ, обществодо бэелүүлхэ үүргэнүүдыень дээшлүүлхэ хэрэгүүдые, залуушуулые Буряад Республикын социальнэ-экономическэ хүгжэлтэдэ эдэбхитэйгээр хабаадалсаха, түрүү бодолтой хүбүүд, басагадые Арадай Хуралай Залуушуулай палатада оролсохо - эдэ бүгэдэ гол асуудалнуудые тус түхэрэн шэрээ дээрэ хэлсэгдэбэ. Энэ хэмжээ ябуулга Арадай Хуралай залуу депутат Баир Доржиев шийдхэнэн байна.

Хяагтын, Баргажанай аймагуудай залуушуулай талануудай, Буряад Республикын Арадай Хуралай Залуушуулай палатын, Улаан-Үдэ хотын залуушуулай палатын, ниитын нэгэдэлнүүдэй гэшүүд сугларжа, залуушуулай политика тухай асуудалнуудые халуунаар зүбшэн хэлсэбэ.

Буряад Республикын Арадай Хуралай Залуушуулай палатын Ажалай бүлэгэй гэшүүн Владислав Карлович Улановай «О деятельности Молодежной палаты при Народном Хурале РБ по развитию молодежного парламентаризма», Буряад Республикын залуушуулай ниитын нэ-

гэдэлнүүдэй президент Эрдэнэ Дымчиков «Взаимодействие Ассоциации молодежных объединений и Молодежной палаты при Народном Хурале РБ в развитии молодежного парламентаризма» г.м. докладууд шагнагдаба.

Арадай Хуралай залуу депутат Баир Доржиев «Пора принимать» гэнэн нийтэ эрдэм һуралсалай проект сугларашадтай танилсуулба.

Энэ түхэрэн шэрээдэ бусад шухала залуушуулай асуудалнуудай хажуугаар эдэбэ грантнуудай арга боломжонуудые зүбөөр хэрэглэхэ зорилго зүбшэн хэлсэгдэнэ, Буряад Республикын аймагуудта залуушуулай парламентнууд байгуулагдаха асуудалда онсо анхарал хандуулагдаха ёһотой гэжэ гэлсэбэ.

Эржена БАТОРОВА.
Авторай фото-зураг.

«АЛТАН БАГТА» ХҮРТЭНЭН «УЛЬГЭР» ТЕАТРАЙХИД

Буряад Республикын хүүхэдэй «Ульгэр» театр энэ һара соо Москва хотодо 14-дэхэ үнгэргэгдэнэн «Алтан баг» гэнэн фестивалда амжалтатайгаар хабаадажа ерэбэ. Түрэл театрайнгаа алтан жасада «Алтан баг» абажа, Буряад ороноо холо ойгуур суурхуулжа, олоной магтаалда хүртэбэ. Энэ фестивалда «Тэнгэрийн хүлэг» («Небесный Аргамак») гэнэн зүжэгөө олон харагшадай һонорто табиба.

Нёдондо жэл сентябрь соо Улаан-Үдэдэ үнгэргэгдэнэн регион хоорондын хүүхэдэй театрнуудай «Путь кочевника» гэнэн фестивалда анха түрүүшынхией «Тэнгэрийн хүлэг» табигдажа, Москваһаа ерэнэн журин гэшүүд тон үндэрөөр сэгнэжэ, «Алтан багта» хабаадахыень дурадханан түүхэтэй.

Москва хотын Люблинэй парк соо һүни орой газара түүдэг табяад, одо мүшэдэй доро, хүгжэм дуунай эдэлээн соо «Тэнгэрийн хүлэг» табигдаа. Долоон хүнһөө бүридэнэн журин, паркаар дүүрэн харагшад онсо маягтай, олон үгэгүй, шэнэ түхэл оруулһан зүжэг харагшадай

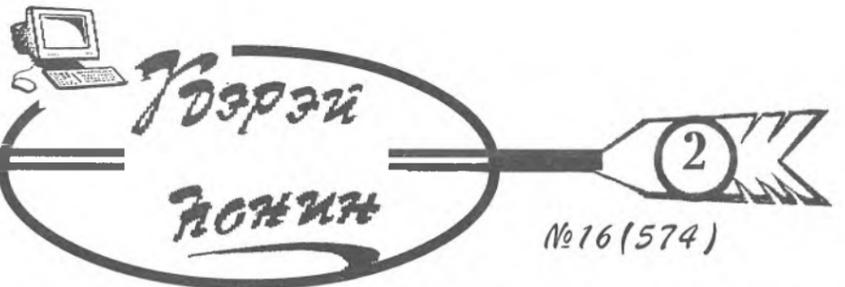
һонирхол татаа һэн. Энэ зүжэгэй сценари уран зурааша Павел Павлов ород хэлэн дээрэ бэшэһэн, харин манай буряад драмын зүжэгшэн, Россин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэриилгшэ Цыден Базарович Цыдыпов түрэл хэлэндээ оршуулаа, найруулан табигшань Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэриилгшэ Туяна Бадагаева.

«Тэнгэрийн хүлэг» гэнэн зүжэг 5 номинацида хүртэбэ: «Эрхим найруулагша» - найруулагша Туяна Бадагаева, «Эрхим зүжэг», «Эрхим уран зурааша» - уран зурааша Павел Павлов, «Эрхим зүжэгшэд» - Арсалан Бидагаров, Оксана Лодоева гэгшэд тус номинацияр шагнагдаба.

Буряад Республикын хүүхэдэй «Ульгэр» театрай артистнарта, ажалшадта «Алтан баг» абahan баяраарнь амаршалаа.

Лубсан АБИДУЕВ.

«АПК-е хүгжөөлгэ» гэһэн Үндэһэн проектые бээлүүлэн

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ПРЕЗИДЕНТ - ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ТҮРҮҮЛЭГШЭ В.НАГОВИЦЫНАЙ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨНЭЙ ДҮНГҮҮД

Апрелин 21-дэ түсэблэлгын зүблөөндэ республикын толгойлогшо хүдөө ажахын болон эдэе хоолой министр Ж.Д.Батуевай Монгол оронһоо адууһа мал амидын шэгнүүрээр болон мяха манай республика руу оруулха асуудал хэр шийдхэһэн тухайнь мэдээсэлынь шагнаа; республикада ой тайгын түймэрнүүдэй байдал тухай Ой модоной ажахын республиканска агентствын хүтэлбэрилэгшэ А.В.Мартыновой мэдээсэл шагнаад, ойн түймэрнүүдые саралгаар Монголой хилэ бэлээр гараха тухай Россин Федерацийн Правительствата дурадхалуудые бэлдэжэ оруулхыень даалгаа. Тэрэшлэн А.В.Мартынов гал түймэрһөө һэргылжэ, энэ талаар байдал хинамжалха эрхэтэй тушаалта нюурнуудай тоололгые баталха тухай асуудал шийдхэжэ, гал түймэрэй болохо аюултай хаһада хүн зониие ой модо руу оруулалгые хизаарлаха тухай хуули ёһоной документын түлэб бэлдэхэ даабари абба.

Буряад Республикын экономикын министрэй нэгэдэхи орлогшо М.М.Егоров муниципальна байгуулануудай хүдэлмэриие сэгнэлгын индикаторнууд тухай, муниципальна байгуулануудые урмашуулха тухай дүримэй түлэб, булюу шэглэлтэй бизнес-түсэбүүдтэ урьһаламжа олгохо талаар олзын хэрэг эрхилэгшэдые дэмжэжэ лаб хангалттай жасануудые байгуулха тухай республикын толгойлогшо мэдээсэб. Республикын газарай болон зөөрин харилсаануудай министр Л.Н.Мотошкин бага олзын хэрэг эрхилэгшэ хэрэгтэй Улаан-Үдэ хотын промышленна зонодо орхигдоһон үйлэдбэрийн байшануудые болон газар худалдан абжа, технопаркныудые байгуулха арга боломжо тухай мэдээсэл хээ. Энэһнээ гадна федеральна болон муниципальна зөөрин мэдээдэ байһан байшан гэрнүүдые республикын мэдээдэ үгэхэ асуудал хэр шийдхэгдэнэб гэжэ министр Президентдэ хэлэжэ үгөө.

Экономическа хүгжэлтын талаар Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо А.Е.Чепик республикын Президентдэ республикын инвестиционн жасые байгуулгын ябаса тухай мэдээсэб; инфраструктурые хүгжөөлгөөр Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо С.В.Лысцев Зэдын аймагта хүүргэ һэльбэн шэнэлгээр абжага байһан хэмжээнүүд тухай болон «Байгал» гэһэн аэрпортын шэнэ эзэнтэй уулзага хөөрэлдэһэн дүнгүүд тухай мэдээсэл.

Буряад Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ Алас Дурна зүгэй, Буряад Республикын, Эрхүүгэй болон Шэтын областнуудай социально-экономическа хүгжэлтын асуудалуудаар Гүрэнэй комиссийн зүблөөндэ материалнуудые бэлдэхыень орлогшонортоо даалгаа. Энэһнээ гадна, В.А.Зубковой ударидалга дор портво онсо экономическа зононуудые хүгжөөлгэдэ шэглүүлэгдэһэн хэмжээнүүдые бээлүүлхэ асуудалаар үнгэргэгдэхэ зүблөөндэ Правительствын Түрүүлэгшын орлогшонор бэлдэхэ, Илалтын һайндэртэ зориулагдан хэмжээ ябуулануудай түсэбөөр суглаа үнгэргэхэ, шуналтай наадануудай зононуудай нээлгэдэ федеральна мүнэг зөөри һомололгын эрхэ байдал шудалха болон энээн тухай түсэблэлгын зүблөөндэ мэдээсэхэ даабаритай болоо. Эдэ бүгэдэһнөө гадна, Арадай Хуралай хороонуудай депутатуудай шуналтай наадануудай 5-дахи зоные байгуулгы хуули ёһоор үүсхэхэ асуудал зүбшэн хэлсэхыень, Забайкалин хүгжэлтын комплексно проекттын бээлүүлэгдэхэ дэбисхэрнүүдые түсэблэлгын схемзүүдые түргөөр зоёһон хараалха асуудал шийдхэхыень Буряадай Президент орлогшонортоо даалгаа. Тийхэдэ гэдэ Санкт-Петербург хотодо ой модоной нөөсын товарна биржэ байгуулгын асуудал шудалха, манай республикада тэрэнэй филиал байгуулгаар дурадхалуудые оруулха болобо.

Буряад Республикадахи хара болон үнгэтэ металлнуудай хаядануудай эрьесын хойноһоо хиналта бээлүүдэг комисси (С.В.Лысцев, А.Е.Чепик) түмэрэй хаядануудые тушаан абадаг пунктнууды хуули бусаар эмхидхэһэнэй түлөө хэлсээлтэ шангадха тухай асуудал зүбшэн хэлсэхэ болоо.

Дачын участоудга ажалуушадые бүридхэдэ абалгые зүбшөөһөн Россин Федерацийн Конституционн Сүүдэй шийдхэбэритэй холбоотой асуудалууды хуули ёһонуудаар гуримшуулха дурадхалууды Улаан-Үдэ хотын Захиргаан оруулха юм. 14-дэхи ПТК-гай шэнэ хүтэлбэрилэгшэдтэй хамта Улаан-Үдэ хотын гэр байрын-коммунальна ажахы шэнээлгын комплексно программа зоёһон хараалхыень мүн лэ ниислэл хотын Захиргаанда даалгадаа. Республикын финансын министрэй регионуудай дүй дүршэл шудалха, республикын облигацинуудые бүтээн гаргажа, хямдашаг нөөснүүдээр дотоодын үри шэриие хааха дурадхалуудые оруулха, бюджетнэ һалбарыда хүдэллэгшэдэй ажалай салин түлэлгын жасые дээшээлүүгэдэ федеральна бюджетһээ мүнэг зөөри һомололго тухай мэдээсэхэ даабари үгтөө.

Экономическа хүгжэлтын талаар Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо болон Промышленностие, олзын хэрэг эрхилэгые болон инновационно технологиинуудые хүгжөөлгөөр республиканска агентствын хүтэлбэрилэгшэ ой модоной промышленностиин комплексые хүгжөөлгын хараа шэглэлэй Конвенцийн түлэб шудалжа, тэрэниие бээлүүлгэдэ республикын хабаадалгаар дурадхалуудые оруулха, түхэрэе модо гадаадада гаргалгада тамуужанай татабаринуудай ехэ болоһони хараада абан, ой модо бээлэхэлгын хэмжээнүүдые доошолуулангүй байха асуудалаар ой модо бээлэхэгшэдтэй зүблөө үнгэргэхэ ба энэ талаар дурадхалуудые оруулха болоо. Республикын хүдөө ажахын болон эдэе хоолой министр Буряадай Президентын даалгабаряар 2008 ондо хүдөө ажахын үйлэдбэрилэгшэдые дэмжэлгээр дурадхалуудые оруулха юм.

Социальна хүгжэлтын талаар Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо болон республикын һуралсалай болон эрдэм ухаанай министртэ Томск областын ба Забайкалин хизаарай дүй дүршэл шудалжа, ПТУ болон ССУЗ-уудай үндэһэ һуурида нөөсэлэлгын түбүүдые байгуулгаар хүдэлмэри дэбхижүүлхыень даалгадаба.

Буряад Республикын байгаалин нөөснүүдэй министр түсэблэлгын зүблөөндэ ой модо бээлэхэлгын аэрокосмическа мониторинг нэбтэрүүлжэ тухай мэдээсэхэ даабаритай болоо. Тийхэдэ энэ министр гал түймэрэй аюулһаа һэргылжэ хинамжалгын хүдэлмэри хэр ябуулагданаб гэһэн мониторинг үнгэргэдэг болохо талаар ямар хэмжээнүүд абтанаб гэжэ Президент мэдээсэхэ юм.

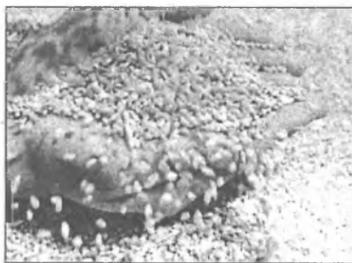
Инфраструктурые хүгжөөлгөөр Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо, республикын барилгын болон гэр байрын-коммунальна ажахы шэнээлгын министрствэдэ аймагуудай коммунальна ажахынуудай дулаасуулгын шэнэ хаһада бэлдэхэ түсэбүүдые хамгаалха хэрэг үнгэргэхыень, арендын хэлсээнүүдые шэнээлэн үзэхыень даалгадаа.

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албан.

Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

ОРООНОЙ НӨӨСЭ ХЭРЭГТЭЙ

Республика дотор өөрын орооной нөөсэ эмхидхэгдэхээр хараалагдана. Иимэ жаса гүрэн дотор эмхидхэгдэнхэй, хажуудахи Забайкалин хизаарта, Эрхүүгэй можодо бии. Мүн тийхэдэ манай республика дотор баһал хэрэгтэй болоод байна. Юуб гэхэдэ, ерээдүйдэ талха таряанай сэн баһа дээшээлүүлэгдэхээр хараалагдана. Тус инфляционн ушар майн һүүлээр тохөөлдохо гээд зарим Россин Интернет-сайтнууд мэдээсэһэн. Тэрэнь шэнэ Россин Президентын уялга даалгын удаа эхилжэ гээд дуулагдаана. Тийн талханай, орооной үнэтэй болоһониин шөө ямар ушарһааб гэхэдэ, гүрэн өөрынгөө орооной нөөсэ эмхидхэжэ, орооной үнэтэ саарһануудаа (фьючерсы) дэлхэйн орооной дэлгүүр дээрэ үнэтэйгөөр худалдажа эхилээ. һүүлшын үедэ ороон олон гүрэнүүдтэ хэрэгтэй болонхой, тиймэһээ олзо эрхилэгшэд орооной хари гүрэн ябуулжа эхилсэхэй. Үлөөшэ ороон үдэр бүри үнэтэй боложол байнхай.

Тинууд бага гарзатайгаар ажаллана, зарим нэгэниин бүри ажал хүдэлмэриее тогтоонхой байна. Республика доторхи талханай талаар хэрэглэжэ жэлэй 107 мянган тонно гээд тоолое, тэрэшлэн хэлэхэдэ, 143 мянган тонно ороон болон. Манай министрствын согсоллогор, республика доторхи орооной үйлэдбэри нёдоцдо жэл 10-12 мянган тонно гээд тоологдоһон байна. Тиймэһээ өөрын ороон гэхэдэ, бүхыдөө 7 процент болон. Бэшэн ондоо регионуудһаа худалдан абтагдана.

Үнгэргэжэ долоон хоногто газарай асуудалуудаар, аграрна политикын болон эд хэрэглэгшэдэй дэлгүүртэ талаар Арадай Хуралай Комитедэй зүблөөн үнгэрөө. Суглаа Комитедэй түрүүлэгшэ В.А.Павлов толгойлоо.

Тус суглаанда орооной асуудал табигданан байна. Ерэхэ гурбан зунай харада орооноор ба талхаар республика ядалдахада болохо. Тэрэ үе сагта орооно худалдан абаха тухай депутатууд болон республикын министрствэнүүдэй толгойлогшод хөөрэлдэһэн байна.

Тийн республиканска нөөсэдэ 14 мянган тонно ороон хэрэгтэй гээд Хүдөө ажахын болон эдэе хоолой министрствын толгойлогшо министр Ж.Д.Батуев тэмдэглэнэ. Тэрэнь 91 миллион түхэригэй болохо. Иимэ жаса эмхидхээд, харууһалха, хараха хэрэгтэнь үшөө 31 миллион хэрэгтэй. Бүхыдөө орооной нөөсэ бүтээлгэдэ 122 миллион түхэриг гаргашалагдаха болон. Тийн иимэ мүнэгн хаанаһаа эрэхэ тухайн баһа асуудал гарана. Тиймэһээ хайшан гээд гүрэнэй орооной нөөсэһөө хүртэлсэхэ тухай сугларашад хэлсэб.

Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдэе хоолой талаар министр Ж.Д.Батуев энээн тушаа иигэжэ хэлэнэ:

- Нёдондо жэл Россин орооной дэлгүүртэ орооной сэн 40 процентээр бодоо, тэрэнэй удаа талхан үнэтэй боложо эхилээ. Хилээмэнэй сэн 8-12 процентээр бодоһон байна. Мүнөө дээрээ хилээмэнэй пекаринуудай, макаронно болон кондитерска халбаринуудай предприя-

гээд предприятын директорэй орлогшо хэлэб. Харин энэ талаар экономикын министрэй орлогшо Е.В.Пегасов Алтайн хизаарай захиргаантай хэлсээ баталха хэрэгтэй гээд ханамжаа дурадхана. Тийн ханаад үзэхэдэ, республика ходал ондоо регионуудһаа талха, орооноо худалдан абалж байха юм гү? Энээн тушаа хүдөө ажахын болон эдэе хоолой талаар министр Ж.Д.Батуев талха таряагаа тариха эхилжэ, ургамал үржүүлгэ хүгжөөжэ эхилжэ тухай хэлээ. Юуб гэхэдэ, Россин Минсельхозпрод аграрно-үйлэдбэрийн комплекс хүгжөөхөөр хараалана. Ушарынь гэхэдэ, ороон дэлхэйн дэлгүүр дээрэ үнэтэй боложол байнхай. Тиймэһээ Россин хүдөө ажахын министр Алексей Гордеев заал хаа ургамал үржүүлгэ гүрэн дотор хүгжөөхээ зорино. Энэ хэрэгтэ чиникэ, үтэгжүүлгэ үгэхөөр хараалагдана. Алексей Гордеев гүрэн доторхи хэрэглэнгүй байгаага 3,5 миллион гектар газар талмай дээрэ орооно тариха хүсэлэнтэй. Харин иимэ ехэ үүсэхыень хэр ехэ бүтээлэгтэй байха хаб? Ерээдүйдэ ган гацуур боложо, юумэнэй ургаагүй хаан яахаб?

Тээд ханаад үзэхэдэ, үшинэй гүрэн дотор иимэ ехэ программа бүтээгүй байна.

Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдэе хоолой талаар министр Ж.Д.Батуев зунай гурбан харануудые ямар нэгэ аргаар тэсэжэ гарахабди гээд найдуулана. Хилээмэ үйлэдбэрилгын предприяинуудта зайн галай түлбэрийн талаар туһалалсаха хэрэгтэй гээд министр тэмдэглэнэ. Комитедэй түрүүлэгшэ В.А.Павлов нөөсын орооной эмхидхэлгэдэ түрүүлээр 6 мянган тонно ороон хүрэхэ гээд ханамжална. Ороонооо хайнаар хадагал хэрэгтэй. Жэһээлбэл, талхан хаһад жэлэй туршада хайн шанараа аладангүй байдаг, ороон хоёр жэлэй болзор соо хадагалаатай байха. Орооной нөөсэ зүбөөр хадагалха хэрэгтэ хадагалалгын газарнууд хэрэгтэй. Энэ асуудал шийдхэгдэхээр хараалагдана. Тиймэһээ Арадай Хуралай депутатууд республиканска орооной нөөсэ хэрэгтэй гээд элидхэл хэб. Тийн бусад регионуудһаа сагаараа гээгдэжэ, болзор соогоо энэ асуудал шийдхэнгүй байбашы, тус асуудал Правительствын суглаан дээрэ оруулагдажа гүйсэхэхы засагаархидаар шийдхэгдэхэ юм бэшэ гү?

Янжам ЖАПОВА.

СЭНГЫН ДЭЭШЭЛЭ

...гээд, «Российская газета» мэдээсэһэн. Хэдэн жэлэй хугасаа соо Россин олзо эрхилэгшэд 10-15 миллион тонно шэниисын болон ешимээнэй орооно худалдана. Россин хүдөө ажахын болон эдэе хоолой талаар министр Алексей Гордеев гүрэн жэлэй үшөө 25-30 миллион тонно орооно худалдажа байха аргатай гээд хэлэнэ. Шэнэ ургаса 85 миллион тонно байхаар хараалагдана, тэрэнэй 15 миллион экспорт руу ябаха. Тиймэһээ ороон дэлхэй дээрэ «шара алтан» гээд тоологдожо эхилхэнь бшуу. Хилээмэнэй болон шэниисын талханай сэн дээшээ бодожол байнхай.

Апрелин 7-до Россин Федерацийн 18 субъектүүдтэ хилээмэнэй сэн 4,0 процентээр бодоо. Волгоградска можодо шэниисын талхаар бариһан хилээмэн 18,9 процентээр үнэтэй болоо, Санкт-Петербургда - 6,1 процент, Брянска можодо - 10,9 процент, Алтайн хизаарта - 12,3 процент.

Интернет сайтһаа Янжам Жапова бэлдэб.

«Оюутадай хабар» БГУ-да

ЗАЛУУШУЛАЙ ФЕСТИВАЛЬ НЭЭГДЭБЭ

Залуу наһан - хүнэй ажабайдалда өөрсэ һонин хаһа гээшэ. Мүнөө үсын эхэнхи оюутад һуража ябахандаа, хүсэһэн зорихоноо, найдалаа бээлүүлжэ, шэнэ хэрэгүүдые туйлаха, нээлтэнүүдые хэхэ, гээгээ зоригтой хүсэлнүүдээ бээлүүлжэ гэжэ оролдонд. Тийн зоёһохы шадабари, талаан бэлигэ «Оюутадай хабар» гэһэн фестивалда харуулха арга болоно. Мүнөө энэ хабарай хайхан үдэрнүүдтэ Буряадай гүрэнэй университетэй «Оюутадай хабар - 2008» эхилбэ.

концерт харуулагдаба. Экономикын ба управлений факультедэй программа болбол инаг дуран тухай үжжэг байба. Энэ үжжэгтэй тобишо удхан иимэ: мүнөө үсын залуушуулай сэдхэл бодол, ажабайдалайн зам. Гол нюурнуудынь тус факультедэй түрүү талаан бэлигтэй оюутад: А.Корытов, Д.Найданов, И.Трофимов, Л.Найданова гээд наадаа.

БГУ-вай бүхы филиалуудай, институтуудай, факультедуудэй эгээл омог доруун, талаан бэлигтэй оюутад дуулаха, хатарха, шүлэг уншаха шадалаа харуулаад. Эгээн түрүүн экономикын ба управлений факультедэй, Үндэһэтэнэй гуманитарна институтай оюутад тус фестивалие нээбэ. Программануудынь заншалта концерт шэнги бэшэ, харин өөрын сценаритай, һонин үжжэг-

Үндэһэтэнэй гуманитарна институтай «Назад в будущее» гэһэн программа баһал олон харагшадай һонирхол татаа. Түрэл арадайнгаа хайхан дуунуудые, эдэбын хатарнуудые бэлэглэб. Мүнөө сагай маягта оруулагданхай ёһор һонирхолтой номер болгон харуулаба.

Ийгэжэ Буряадай гүрэнэй университетэй «Оюутадай хабар - 2008» эхилжэ, залуу наһанай, хүхиюу нааданай фестиваль нээгдэбэ.

Эржена БАТОВА.

МАНАЙ МЭДЭЭН

Партийн түрүүлэгшэ - хунгалтаар томилогдох тушаал, тэрэниие съезд эмхидхэн байгуулаха эрхэтэй. Партийн түрүүлэгшэ дүрбэн жэлэй болзороор хунгалдаг байха. В.В.Путинда «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн Бүхэроссин политическэ партиин дээдын хунгалдамануурай эрхэ түлөөлгэнүүд 2008 оной майн 7-һоо олгогдохо. Энэнь партиин съездын 577 делегадуудай шийдхэбэри. хунгалтын урда тээ Федеральна регистрационно албан партийна бэшэ хүнни партиин түрүүлэгшэ болгохо аргатай «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин шэнэ устав бүридхэлдэ абаа.

Апрель харын хоёр үдэрэй туршада гүрэнэймнай ажабайдалда мартагдашагүй ехэ удха шанартай үйлэ хэрэг болобо. «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн Бүхэроссин политическэ партиин юһэдэхи хуралдаан үнгэргэгдэжэ, ороноймнай бүхы ажурин ташадай анхарал татаба. Энэ хуралдаанда партийна бэшэ Владимир Путиние партиин түрүүлэгшээр хунгаба. Манай гүрэнэй шэнэ Президентын тушаалдаа оролын баяр ёһолол үнгэргэһэнэй һүүлдэ байгша оной майн 7-һоо эхилжэ, тэрэ энэ уялгануудаа дүүргэжэ эхилхэ юм.

Хуралдаанай хүдэлмэридэ 2,5 мянга гаран хүн хабаадаа. Тэдэнэй дунда 577 делегадууд, Федерациин Советэй 17 гэшүүд, Гүрэнэй Дүүмын 105 депутадууд, регионий 37 толгойлогшоноор, Россин субъектнүүдэй хуули зохёолгын болон гүйсэдхэлгын зургаануудай 204 түлөөлэгшэ байгаа. Хуралдаанай хүдэлмэриие олондо мэдээсэхын тула Росси болон гадаадын гүрэнүүдэй хэблэлнүүдэй 800 шахуу журналистнуудта тусхайтаар зүбшөөгдөө.

Манай республикаһаа Буряадай Президент В.В.Наговицын, Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ гүрэнэй академическэ буряад драмын театрай директор Д.Н.Сультимов хуралдаанай делегадуудаар хунгалдаһан бөина. Буряад Республикын Президентын болон Правительствын Захиргаанай хүтэлбэрлэгшэ А.Н.Ковалев, «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин Буряадай региональна таһагай секретарь И.И.Калашников, Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.Гершевич, республикын парламентын депутадууд М.К.Кравченко, А.С.Скоксарская, Улаан-Удын мэр Г.А.Айдаев, сасагуудай агаман И.Жербаков энэ хуралдаанда ошолсоһон байна. Тэршэлэн хуралдаанай хүдэлмэридэ Буряад оронһоо Гүрэнэй Дүүмын депутадууд В.Ф.Кузнецов, В.Э.Матханов, Федерациин Советэй гэшүүн И.Н.Егоров хабаадаа.

Түрүүшынхией хуралдаан шэнэ ёһоор үнгэргэгдэбэ. Табан жэлэй урда тэр гүрэнэй хүгжэлтын түсбэлүүдэлгээ хэрэгээр зохёогдодог байгаа. Гурбан жэлэй түсбэлүүдэлгээ ороһоор хоёр жэл болоо. Мүнөө манай гүрэн эрээдүй байдалаа 12 жэлээр түсбэлээдэ болонхой. Энээнһэн уламжалал, хуралдаанай түрүүшын үдэр «Хараа шэглэлнүүд - 2020» гэхэн нийтын дүхэриг-шэрээ эрхэ найман секцинүүдээр эмхидхэгдэжэ үнгэргэгдөө. Эндэ нийтын ажал ябуулагшад, эрдэмтэд, бүхы шатын 17 депутадууд, хуралдаанай делегадууд Росси гүрэнэй 2020 он хүрэтэрхи социально-экономическа талаар хүгжэлтын хараа шэглэлые бөлүүлхэ программые зүбшэн хэлсэжэ, сөсөн мэргэн бодолнуудаараа андалдаба. Байгша оной февралын 8-да Гүрэнэй советэй үргэдхэгдэмэл зүбшөөндэ Владимир Путиний гүрэнэй программа тухай үгэ хэлэлгэһээ гол зорилгонуудын энэ хөөрөлдөөнэй гол удхан болоо. Эдэ хараа шэглэлнүүдэй дунда 2020 он хүрэтэр Россин ажаһуушадтай наһые дунда зэргээр 75 жэл хүрэтэр удахаха, инновационно экономикодо дамжан орохо, дунда шадалтай хүнүүдые олон болгохо, сэрэгэй албанай нэрэ хүндые дээшлүүлхэ, үгытэйшүүлэй болон баяшуулай хоорондох илгааы бага болгохо зорилгонууд табида. Борис Грызловой хэлэхээр, «Нийтэ нэгэн Росси» хадаа мүнөө үедэ ханамжануудаараа хубаадаха, хөөрөлдөхэ арга боломжо олоно. Парти дотор клубай гурим

«НИИТЭ НЭГЭН РОССИ» ГЭХЭН ПАРТИИЕ ПУТИН ТОЛГОЙЛХОНЬ

үргөнөөр хүгжөөгдэжэ байнхай.

«Хараа шэглэлнүүд - 2020» гэхэн дүхэриг-шэрээгэй дүнгүүдые согсологоор хуралдаанай хүдэлмэри эхилбэ.

Хуралдаанай өндөрһээ зохихо секцинүүдэй хүтэлбэрлэгшэд хэһэн хүдэлмэри тухайгаа тоосоо, оруулагданан дурадханууд тухай мэдээсээ. Үгэ хэлэгшэдэй олонхииниё налогой гурим, тушаалта нюурнуудай албан хойрог ябадалнуудые, журналистнуудые мэргэжэлэйнгээ эрилтэнүүдтэ харюусанагүй гэжэ шүүмжлээ.

Удаань партиин ударидагша Борис Грызлов политика тушаа элидхэл хээ. Энэ элидхэл соогоо 2020 он хүрэтэр Росси гүрэнэй социально-экономическа хүгжэлтын хараа шэглэлнүүдые бөлүүлгээр партиин булюу анхарал хандуула хүдэлмэриие тодолол хэлэжэ үгөө.

«Президентын түсбэ соо табигданан бүхы зорилгонууд - экономикын талаар дэлхэйн бараг байдалтай түрүүшын табан гүрэнүүдэй дунда эзэлхэн һуури, ажалай бүтээсэ 4 дахин дээшлүүлгэ - эдэ бүгэдэн хадаа холын зорилготой хараа шэглэлнүүдые бөлүүлхэ эрхэ нүхэсэлнүүд болоно. Гансал энэ ушарта Росси хадаа ажаһууада игарма һайн байдалтай гүрэн болохо шадаха байна бшуу. хунгалтын урда тээ абтаһан программада булюу анхарал хандуула, түрүүшын ээлжэндэ бөлүүлхээр мэдүүлхэн зорилгы парти дэмжэн батална. Ихэдээ арад зоний гамнаха, сахиха зүйл тухай хэлэгдэнэ. Энэнтэй дашарамдуулан, «Россин соёл» гэхэн партиин проект баталхыен энэ хуралдаанда дурадханаб, тэршэлэн һаян гурбан жэлдэ соёлдо мүнгэ һомололгые хоёр дахин дээшлүүлхэ зорилго дэмжэлыетнай урьялаһаб», - гэжэ Борис Грызлов хэлэхэн байна.

Росси - ганса бэшэ

«Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин ударидагша Борис Грызлов Владимир Путин болон Дмитрий Медведев гэгшэдые партиин зэргэдэ орохыень уриһан байна. Хүдэлжэ байһан Президент Владимир Путинда партиие толгойлохо тухай амьяараа дурадхал хөгдэхэн байгаа. «Владимир Путин энэ партиие эмхидхэн байгуулгын эхин дээрэ байлсаһан, харин парти Владимир Владимирович Путиние ходо дэмжэдэг байһан гэшээ. Россин Федерациин Федеральна Суглаанда Президентын найман бэшэгүүдэ эльгэгдэхэн байна. Тэдэнэй гол удхан гэхэдэ, ехэ гүрэнниие, агууехэ Россие һэргээн

бодхоологодо шэглүүлэгдэхэн гол зорилго болоно. Энэ программа хадаа манай партиин программа гэшээ», - гэжэ үгэ хэлэхэдээ, партиин ударидагша Борис Грызлов онсолоо. Партиин түрүүлэгшээр Путиние баталха хунгалта үнгэргэхэөө урид Борис Грызлов үгэ абахадаа, Федеральна регистрационно албан «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин шэнэ устав бүридхэлдэ абаа гэбэ. Тэрэнэй ёһоор, партийна бэшэ эрхэтэн түрүүлэгшын тушаал эзэлхэ эрхэтэй болоо. Өөрөө Грызлов партиин түрүүлэгшын болон тэрэнэй Дээдын советэй түрүүлэгшын хоёр тушаал эзэлжэ байһанаа, һүүлдэ хэлэгдэхэдэнь үлэхэ болобо.

Дмитрий Медведев ямар нэгэн политическэ партида сэхэ хабааралгаһаа арсаа, гэбшье Путинда хабаатай Грызловой үүсхэлые дэмжээ. Хүдэлжэ байһан Президентые партиие толгойлхыень уриха дурадхал хадаа саг соогоо, ехэ зүб, бодолтойгоор хэгдэ гэжэ тэрэ тоолоно. «Нийтэ нэгэн Росси» хадаа нэгэ ханалтай зоний парти байһанин арсаһагүй. Зүгөөр тэрэнэй ажал ябуулагда сэхэ хабаадаха гэгшые мүнөө дээрээ эртэ гэжэ тоолоноб», - гэжэ Дмитрий Медведев хэлэбэ. Дмитрий Медведевэй хэлэхые Владимир Путин дэмжээд, гүрэнэй толгойлогшо байһан хүн ямар нэгэн партиин гэшүүн байха гэшээ сагаа дэмы үрихэнээ бэшэ туһагүй ябадал болохо гэбэ.

Владимир Путинай «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиие толгойлохо гэхэн хубийн шийдхэбэри хадаа бүхы гүрэнэй политическэ байгуулые хубилгахан. Дэлхэйн олонхи гүрэнүүдтэ правительство хадаа парламентын гэшүүдһээ дилэнхи бүридэлхэй, харин министрүүдэй кабинетэй толгойлогшо партида хамаадалтай хүн байдаг. «Нийтэ нэгэн Росси» партиин юһэдэхи хуралдаан хадаа Росси гүрэн бусадһаа ондоо байха ёһогүй гэжэ харуула. Зүгөөр Владимир Путин партиин гэшүүн болохогу, али үгыгү гэжэ саг харуула бээ. Путин хэдэн эрилтэнүүдые табилжа, партиин түрүүлэгшэ болоһон байна. Нэгэдэхээр, Медведевэй тушаалдаа оролын баяр ёһололой һүүлээр хуралдаанай шийдхэбэри хүсэндөө орохо ёһотой. Хоёрдохээр, Борис Грызлов урдынх мэтэ партиин хүдэлмэриие залан хүтэлбэрлэхэ. Гурбадахар, «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн парти эгээл шухалань гэхэдэ, шэнэдхэн хубилгагдаха ёһотой.

«Россин Федерациин Президентын тушаалдаа ороһоной һүүлдэ

НАНАМЖАНУУД

Буряадай Президент В.В.НАГОВИЦЫН: «Премьер-министр болон партиин ударидагша нэгэ доро байһан хүн богонихон сагай болзорто шухала шийдхэбэринүүдые абаха аргатай гэжэ би тоолоноб. Борис Грызлов элидхэл хэгдээ, партиин болон Гүрэнэй Дүүмын хүдэлмэригын олон шэглэлнүүдые манда дуулгаа. Манай бөлүүлхэ бүхы экономическа түсбэлүүд гүнзэгыгөөр бодомжологдожо абтанхай гэжэ энэнь гэришлэнэ. Гэбшье хуули ёһонуудаар батадхаһан бөлүүлэгдэхэ ёһотой. Хүн зоний ажабайдал һайжаруулхын, инвестицинүүдые хүнэй аша туһада шэглүүлхын тула засагай зургаанууд бүхы хүсэл оролдолгонуудаа элсүүлхэ ёһотой гэжэ Путин, Медведев, Грызлов гэгшэд үгэ хэлэхэдээ, тэмдэглээ. Тийхэдэ Федеральна бүридэлгэнүүд, тэрэ тоодо территориальна зургаанууд, захиргаанай аппарат нилээд хороогдохо гэжэ эндэ хэлэгдээ. Электронно аргаар андалдалгын гуримда дамжан орохо хэрэгтэй. Мүнөө үедэ республикадаманай энэ хэрэг шийдхэбэри байнхай. Энэ асуудалаар хэрэг ябуулжа эхилэнхэй хадаа би ехэтэ баярлааб, юуб гэхэдэ, мүнөө үедэ эдэ асуудалнуудта дээдын политическэ эмхи зургаанууд ханалаа табижа байна ха юм. Бидэ зүб замаар ябанабди, хахад алхамаар Росси гүрэнниие уридлаад ябана бшуубди.

Манай эндэ 2017 он хүрэтэрхи социально-экономическа хүгжэлтын программа абтанхай. «Хараа шэглэлнүүд-2020» гэхэн түсбэй эрилтэнүүдтэй дилэнхи олон зорилгонууднай тудгаа. 2020 он болотор орон доторнай ажалай бүтээсэ дүрбэ дахин дээшлэхэ гэжэ түсбэлээдхэнхэй, харин бидэ өөһэдэнтөө программа соо дүрбэ хахад дахин дээшлэхэ гэжэ харааланхайбди. Дмитрий Медведев партида орохогүйб гэжэ арсаһадаа, тон зүб юумэ хээ. Тэрэнэй урда тээ Владимир Владимирович Путин баһал шнээ һэн. Ороной Президент энэ манай, энэ танай гэжэ шэлэн хунгаха ёһогүй. Партийна хуралдаанда дилэнхи олоной дуугаар шийдхэбэри абтабал, ороной Президент партийна хамаадалһаа, үндэһэ яһатанай шэнжэһээ дуудыдангүйгөөр хүн бүхэнэй ашаг туһые хараха ёһотой. Президент гэшээ Конституцие лаб хангаха хүн байна бшуу».

Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.ГЕРШЕВИЧ: «Съездын гол дүн гэхэдэ, партиин түрүүлэгшээр Владимир Владимирович Путин хунгалдаба гэшээ. Тэрэ энэ болон премьер-министрэй тушаал эзэлхэ тухай зүбшөөлөө үгэбэ. Партиин байгууламжаны бүхы орон дотор хубилгагдаха болоно. Мандаһы Арадай Хуралай, республикын Правительствын, «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин региональна таһагай хүдэлмэриие залан хүтэлбэрлэхэ арга байха. Владимир Путинэй хэлэхээр, гүрэнэй саашанхи хүгжэлтын түлөө харюусалгатай партиин ажал ябуулга эдэбхижүүлэгдэхэ ёһотой. Бидэ энээндэ бэлэнбди».

«Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин Буряадай региональна таһагай гүйсэдкомой хүтэлбэрлэгшэ, Арадай Хуралай депутат М.К.КРАВЧЕНКО: «Энэмнай шийдхэхи үүргэтэй хуралдаан болобо гэшээ. Партиин шэнэ гол бодомжо тухай эндэ дэлгэрэнгы хөөрөлдөөн болоо».

Владимир Владимирович Путинай кандидатурые Россин Правительствын Түрүүлэгшын тушаалда дурадхалаа байһаб гэжэ та бүгэдэ мэдэнэт. Хэрбээ «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн партиин 315 гэшүүд Гүрэнэй Дүүмэдэ, тийхэдэ Федерациин бүхы субъектнүүдэй шахуу хуули зохёолгын суглаануудта олон түлөөлэгшэд оронхой гэжэ хараада абабал, энэ дурадхалые бөлүүлхэдэ, ехэ политическэ хүсэн боложо үгэхэ байна. Манай гүрэнэй экономикые, социальна болон гуманитарна һалбарие шэнэлэн һайжаруула дээгүүр ханаатай түсбэлүүдые бөлүүлгые лаб хангаха аргатай иимэ хүсэн урдань байгаагүй», - гэжэ Медведев тэмдэглэбэ. Шэнээр хунгадан Президент Дмитрий Медведевэй Россин

Федерациин правительстве толгойлохо тухай намда хэһэн дурадхалыен зүбшөөгөөб гэжэ Владимир Путин эндэ мэдүүлбэ. «Нийтэ нэгэн Росси» гэхэн болон бусад партинуудаар дэмжэгдэхэн, Конституцияар хараалагданан болзорто Россин Федерациин Правительстве толгойлохо тухай дурадхалые би зүбшөөгөөб», - гэжэ Путин мэдүүлбэ. Светлана НАМСАРАЕВА, манай корр. Ю.ЗОНХОЕВОЙ ЗУРАГА: съездын делегадууд В.Наговицын (тэг дундань), Д.Сультимов (баруун захадань), съезддэ уригданан И.Жербаков (баруун гарһаа хоёрдохи), И.Егоров, Г.Айдаев, А.Ковалев, М.Гершевич, И.Калашников, С.Намсараева, Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

ТООНТО НЮТАГНАЙ - СЭЛЭНДҮҮМЭ

БЭРХЭ МЭРГЭЖЭЛТЭДЫЕ ВЭЛДЭХЭ

Республикнай хүдөө нютагуудаар, ниислэл хотодо ажаһуудаг Сэлэндүүмэ нютагайхид лесопромышленна колледжын актова залда хабарай нэгэ үдэр сугларба. Эндэ аха үсын хүнүүд, залуушуул, тоонто нютагаа ханажа, сэгнэжэ ябадаг хүнүүд золгобо.

Апрелин эхин багаар Италиһаа эрдэмтэдэй бүлэг нютагаа бусажа ерээ. Тус бүлэг Буряадай гүрэнэй хүдөө ажахын академин, Эрхүүгэй гүрэнэй хүдөө ажахын академин, Буряадай гүрэнэй университетэй арбан эрдэмтэд-профессорнуудһээ бүридэһэн байна.

гушаад жэлэй туршада ажалаа ябуулна», - гээд энэ ябалганда хабаадагша профессор Л.А.Яковлева хэлэнэ.

Байгша ондо энэ нютагай бии болоһоор 200 жэл гүйсэхэнэ. Энэ нютагай түүхэнээ шухала баримтануудые дурсан ханахада, иимэ байна. Анхан Сэлэндүүмэ нютагта заһабарилгын-механическа завод хүдэлдэг байһан юм. Тиихэдэ хонин ажал эрхилдэг, хүлиг мал ажал үсхэбэрилдэг совхоз байһан байна. Энэ ажахы Ленинэй нэрэмжэтэ совхоз гэжэ яһала суурхадаг байгаа. Заводой үйлдэбэрилһэн продукци ехэ эрилтэ ехэтэй байгаа. Энэһинээ гадна Ленинэй нэрэмжэтэ совхозой ажалшад хү, мяха, нооһо, овоц ехээр үйлдэбэрилдэг һэн. Социалис Ажалай Герой, орденто хаалишан Надежда Лазаревна Тадвашкина республика соогоо, мүн тэрэһинээ гадууршые суурхадаг байгаа.

Тэдэнэр Итали ороной Удин хотын университетэй семинарта хабаадажа ерээ. «SM-SCMTO39BO6» гэжэ түлэбэй гол зорилго хадаа, Байгалай регион дээрэ эрдэмтэй хүтэлбэрилэгшэдые бэлдэлгэ, шэнэ һуралсалай түсэб бээлүүлгэ, регион дотор бэрхэ эрдэмтэй мэргэжэлтэдые бэлдэлгэ болоно.

Профессорэй хэлэнээр, Удинай университетэй профессорско-багшанарай бүридэл хэдэн жэлэй туршада дидактикын болон эрдэмэй шүүмжэлгын талаар уласхоорондын хани барисаанай ажал ябуула. Тус университетэй ректор, профессор Мария Амалия Де Аронко, уласхоорондын харилсаанай управлений директор Элизабетта Веккио үнгэрһэн семинарта аспирантнуудай бэлдэлгын талаар элидхэлнүүдые уншаа. Профессор Франческо Данузо хүдөө ажахын эрдэмэй талаар элидхэл хээ. Удин университетэй оюутад инновационно оньһон түхээрэлгэнүүдэй талаар һайн бэлдэлгэтэй, хари хэлэнүүдтэ бэрхэ.

Сэлэндүүмын ехэ һуурин байхада, 8 мянган хүн ажаһуудаг һэн. Мүнөө тосхон болгодоһон энэ нютагта 3 мянган хүн оройдоол ажаһууна. Хүнүүд ондоо тээшээ зөөнэ, гэрнүүдэн абаашана, бага-багаханаар хүдөө нютагай байдал хоһорно.

Энэ манай буряад эрдэмтэдэй гурбадахи командировко байгаа. Түрүүн тэдэнэр февраль һарада Стокгольм хотын университетэй семинарта хабаадаа, март һарада эрдэмтэд Вены университетэй хэмжээ ябуулануудта хабаадаа. Гурбадахи эрдэмтэд Итали ороной Удин хото ошоод ерээ. Хэдэн хоногой туршада манай эрдэмтэд Удинай университетэй ажабайдалтай, һуралсалтайнь таниласан һонирхобо. «Удинай университет тон залуу,

Стокгольм, Вена, Удинай эрдэмтэд апрель, июнь һарануудта Улаан-Үдэдэ сугларха. Уласхоорондын семинарта аспирантнуудые бэлдэлгын шэнэ программь- түсэб байгуулагдаха.

Янжама ЖАПОВА.

Хото хүдөөгэй һонин

ЭКОНОМИКЫН БОЛОН СОЁЛОЙ ҮДЭРНҮҮД

Сэлэнгын аймагай Доодо Бүхэнэй хүдөөгэй захиргаан аймагай байгуулагдаһаар 85 жэлэй ойдо зориулалжа, экономикын болон соёлой үдэрнүүдые үнгэргэжэ байнхай.

гэһэн хүдөө ажахын предприятида хүрөө.

омогорхол юм. Материял-дотехническа талаар үндэр хэмжээ хангаданхай. Эндэ линафонно кабинет, компьютерна класс, хүгжэмэй студи бии. Энэ һургуулида хүгүдэй амарха газар ехэ зохидоор предприятине Арадай Хуралай депутат, олзын хэрэг эрхилэгшэ А. Мельчагов толгойлоно. Мүнөө үедэ энэ предприятие амжалтатай хүгжэжэ байнхай.

Сэлэнгын аймагай захиргаанай мэдээсэһээр, конкурсно комисси хүдөө тосхоной һургуулинуудаар, хүгүдэй сэсэрлигүүдээр, элүүрье хамгаалгын эмхи зургаануудаар ябажа хараа, соёлой байшанда, Харгана тосхоной музейдэ, «Сокол»

Комиссийн гэшүүд хүдөө тосхон социально-экономическа хүгжэлтын талаар һайн дүнгүүдые туйлаа гэжэ тэмдэглээ. Нютагай хүдөө ажахын предприятине Арадай Хуралай депутат, олзын хэрэг эрхилэгшэ А. Мельчагов толгойлоно. Мүнөө үедэ энэ предприятие амжалтатай хүгжэжэ байнхай.

Харганагай дунда һургуули хадаа аймагай һуралсалай управлений

ХАБАРАЙ ТАРИЛГАДА БЭЛДЭНЭ

Кабанскын аймагай «Байкальское» гэһэн туршалга-үйлдэбэрийн ажахын орооһоо хадагалдаг амбаарта хабарай тарилгада хэрэглэгдэхэ 8300 центнер шэниисын болон 5200 центнер обёосой орооһон хадагалагданхай.

худалдаха түсэбтэй. «Байкальское» гэһэн туршалга-үйлдэбэрийн ажахыһаа Эрхүүгэй областьһоо ерээжэ, 640 центнер шэниисэ худалдажа абанан байна. Аймагай ажахынуудһаа шэниисын орооһоо худалдажа абаха мэдүүлгэнүүд иишэ ороодуй байна.

Энэ ажахыда мүнөө жэлдэ 4300 центнер шэниисэ, 3700 центнер обёос тариха юм. Үлэһэн хүрэнгын орооһоо

ШЭНЭ ТОСХОН

Түнхэнэй аймагта Шэнэ Таблангууд гэһэн тосхоной генеральна түсэбтэй түлэбөөр нитын уншалганууд үнгэргэгдөө.

ральяна түсэбөөр шэнэ тосхондо захиргаанай түб, һургуули-сад, хүдөөгэй клуб, кафе-столово, магазин, уһа бүлэдэг худаг, гал түймэртэй тэмсэхэ тусхай түхээрэлгэнүүд, зайн галаар хангаха подстанции, үйлдэбэрийн зоно байгуулагдаха юм. Эдэ бүгэдэһинэ гадна, томо котельнэ баригдаха ёһотой. Тиихэдэ хашаа хорёонуудтай ажаһуудалай 62 гэрнүүд бодхоогдохо юм.

Шэнэ зуун жэлэй эхинһээ тосхоной һууриие урилах асуудал табигданхай. Шэнэ Таблангууд тосхоние Галбай нютагһаа хойшоо гурбан модоной зайда, тиихэдэ Стрелка-Аршаан гэһэн автомобильин харгыһаа 500 метр зайда түхээрхээр түсэблэгдэнхэй. Гене-

ХҮҮГЭДЭЙ АМАРАЛТА ХЭР ЭМХИДХЭГДЭХЭБ?

Хурамхаанай аймагта хүүгэд болон эдишүүдые зунай сагта амаруулаха, элүүржүүлэх асуудалнуудые шийдэхэдэ комиссийн хүдэлмэрилгын зүблөөн түрүүшынхие үнгэргэгдэжэ, энэ зундаа һурагшадые амаруулаха түсэбүүд энэ зүбшэн хэлсэгдэбэ. Спортивна, залуушуулай, ажалай оршон байгааи хамгаалаалгаар болон бусад проектүүд комиссийн зүблөөндэ хэлсэгдэбэ.

абалгада мүнгэн нэмэжэ үгтэхэ түсэбтэй. һуралсалдаа горитой амжалта туйлаһан үхибүүдтэ комиссийн гэшүүд анхрал хандуулба. Аймагай захиргаанай Максимиха тосхондо түхээрһэн лагерьта бэрхэ һурадаг үхибүүд амардаг болохо юм.

Энэһинээ гадна овоц ургуулаха, хамһабарийн ажахы эрхилэх ажалай лагерьнууд баталагдаа. Эдэ хэмжээ ябуулануудта аймагай бюджетдэ 220 мянган түхэриг хараалагдаа. Гадна гидротехническа түхээрэлгэнүүдые заһабарилгада, хартаабхын, овоцгийн үрэлһе худалдажа

Байгша ондо һургуулитай, музейтэй, хамһабарийн ажахытай «Барагхан» гэһэн түхээрһэн жэлэй туршада хүдэлхэ лагерьта аймагай бюджетһээ 250 мянган түхэриг үгтэһэн байна.

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албанай материалнуудаар Эльвира ДАМБАЕВА хэблээдэ бэлдэбэ.

Восточно-Сибирская государственная академия культуры и искусств Факультет культурологии Кафедра теории и истории искусств

объявляет набор студентов на очное отделение по специальности 071000.62 Литературное творчество

В программу обучения входят постижение литературного мастерства - поэзии, прозы, драмы, глубокое изучение русского литературного языка, истории мировой литературы и искусства, редакционно-издательская практика. Срок обучения 4 года.

турного творчества необходимо сдать 2 экзамена:

После обучения присваивается квалификация «Бакалавр литературного творчества».

1. Экзамен по специальности - литературное творчество.

Бакалавр литературного творчества подготовлен к следующим видам профессиональной деятельности: - литературное творчество, - работа в образовательных учреждениях, - в издательствах, редакциях газет и журналов, радио и телевидении, - в пресс-службах организаций и учреждений, - литературным агентом, заведующим литературным отделом в театральных учреждениях.

2. Экзамен по общеобразовательным дисциплинам - русский язык засчитывается по результатам ЕГЭ.

В 2008 году планируется набор 5 бюджетных, 10 коммерческих мест. Стоимость обучения на коммерческой основе - 15 т. руб. в год.

3. Письменный экзамен по утвержденным темам. Время проведения экзамена - 3 часа. Объем письменной работы - 3-4 стр. А4 формата. Требования к экзаменационной работе: написать рассказ на свободную тему, в котором нужно описать человека, его привычки, настроение; найти детали, позволяющие увидеть или уловить перечисленное; показать среду, в которой проживает человек («он» или «она»), столкновение характеров, мировоззрений; описать пейзаж, связанный с жизнью героя. В рассказе обязательны диалоги, возможно, монологи.

Прием документов с 15 июня по 15 июля по адресу: Улан-Удэ, ул.Терешковой, 1, каб. 102. Приемная комиссия. Консультации - каб. 107, кафедра теории и истории искусств.

Проводятся недельные подготовительные курсы по специальности с 1 июля.

Вступительные экзамены Для поступления на специальность «Литературное творчество», квалификации специалист, литературный работник, переводчик художественной литературы и бакалавр литера-

Обращаться по тел. 23-24-14 (приемная комиссия) Адрес: 670031, г. Улан-Удэ, ул. Терешковой, 1. Темы сочинений 2007 г.:

- 1. Моя комната
2. Человек, который мне запомнился (портрет)
3. Один день на Байкале

ТОВШО ҺОНИНУУД

Апрелин эхин багаар Буряадай гүрэнэй хүдөө ажахын академин оюутад Агын тойрогтохи Дүүмын Газарай болон аграрна асуудалнуудай талаар хорооной Түрүүлэгшэ Т.Ч.Рабдановтай уулзаба.

10 процент түлэнэ, үлөөшэ процентынь федеральна, хизаарай болон өөһөдын бюджет болон ажаллажа байһан ажахынь түлэнэ.

Тимур Чимитович оюутадта энэ жэлэй хэр үнгэржэ байһынь хөөрөжэ үгэбэ. Агынхид хүдөө ажахын талаар ажал хүдэлмэриэе түгэс һайнаар эмхидхээ. Бодо мал жэл бүри үдхэгдэнэ. Хажуугаарнь хүдөө ажахынууд болон репродукторнууд эмхидхэгдэжэ байнхай.

«Хабарай энэрхы сэдхэлэй долоон хоног» гэжэ хэмжээ ябуулга республика дотор эхилээ. Хэмжээ ябуулга «Фирин» клуб эмхидхэнэ. Олон тоото хэмжээ ябууланууд энэ долоон хоногой туршада үнгэрхэ. Апрельин 24-дэ эрдэмдэг зондо зориулагдаһан концерт болохо. Концертдэ хатарай болон дуунай бүлгэмүүд хабаадаха, тиин зоной үзэмжэдэ хүүгэдэй зурагуудай конкурс-выставкэ табигдаха.

Зарим ажахынууд һөдөндө жэл нэгэ гектар талмайһаа 15-20 центнер орооһо абаа. Мүнөө жэл үшөө бүри үржэлтэй байха гээд хүлээгдэнхэй.

Буряад Республика Омскын тракторна заводой табан К-701 гэжэ тракторнууд болон «Джон Дир» 1204 гэжэ хитад суглуулбарийн трактор ерэхэ. Энэ техникэ ОАО «Агротопводстрой», Мухар Шэбэрэй аймагай ОКХ «Ленинэй туг», Кабанскын ОПХ «Байгалай», ОАО «Улаан-Үдын шубуунай фабрика» гэһэн предприятинууд абаха. «Джон Дир» гэһэн трактор ОАО «Гарант-2» гэжэ ажахы худалдажа абаа. Иимэ шэнын тракторнуудта арбан захил хэгдэһэн байна, харин зарим ажахынууд банкһаа урьһаламжа болзор соогоо абажа шадаагүй.

Һөдөндө жэл 168 гэрнүүд залуу мэргэжэлтэдтэ баригдаа. Тиин олонхи хүдөө ажахын предприятинуудай хүтэлбэрилэгшэд 50-60 һаһандаа хүрээжэ ябана. Тиимэһээ Агада залуу бэрхэ мэргэжэлтэд хэрэгтэй болоод байна. Буряадай гүрэнэй хүдөө ажахын академидэ һурадаг зарим оюутад ерээдүүдэ тойрогто ажаллаха гэһэн хэлсээ баталһан байна. Тэдэнэр ажалда гарахалаараа 15 мянган түхэригэй тухаламжа абаха, жэл хүдэлһэнэй удаа 56 квадратна метрэй талмайтай гэртэй болохо аргатай. Тиин залуу мэргэжэлтэн гэр байрынгаа сэнтэй

Янжама ЖАПОВА бэлдэбэ.

Туберкулёз - это инфекционное заболевание, вызывает его туберкулёзная бацилла (микобактерия), или палочка Коха, по имени ученого, который первым обнаружил ее в 1882 году. Туберкулёз чаще всего поражает легкие (почти в 90% случаев), но может развиваться и в других органах.

Как может туберкулёзная бацилла попасть в организм человека? Основной путь - это вдыхание воздуха, который ее содержит. А в воздухе она может попасть от человека, легкие которого поражены туберкулезом. Таким образом, болезнь распространяется при контакте больного и здорового. Если в помещении будет кашлять или даже просто дышать туберкулезный больной, то воздух останется заразным несколько часов, потому что туберкулёзная бацилла, которая находится внутри мелких капелек выделяемой влаги, может висеть прямо в воздухе в виде мелкой взвеси.

Прямые солнечные лучи способны довольно быстро убить палочку, но не все наши помещения купаются в солнце. Лучше активно проветривать комнаты более, что, кроме туберкулёза, в закрытом помещении скапливаются достаточно много и других микробов и пыли. Так что заразиться можно не только при прямом контакте, но и в любом замкнутом пространстве, например, в транспорте, где побывал больной туберкулезом легких.

Обязательно ли заболевает человек, вдохнувший воздух, в котором есть туберкулёзная бацилла? Не всегда. Это зависит от количества туберкулёзной бациллы, которое попало в легкие. Чем больше вдохнет, тем больше риска заболеть. Также зависит и от сопротивляемости организма. В среднем может заразиться каждый десятый из вдохнувших воздух с туберкулезными бациллами. У одних они могут погибнуть в организме, а у других некоторое время находиться в дремлющем состоянии.

Как же проявляется туберкулёз у заболевшего? Попад в организм, бацилла начинает активно размножаться, питаясь тканями человека и этим разрушая их. По мере развития болезни появляется утомляемость, ночная потливость, повышенная температура, кровохарканье и, главное, кашель. Не обязательно должны быть все эти проявления, но кашель - важнейший и опаснейший показатель.

Через 1-2 месяца в легких уже можно обнаружить участки разрушений в виде полостей, а проще сказать, дырок разных размеров. При выдохе, а особенно при кашле, заболевший человек начинает выделять в воздух туберкулёзные бациллы, заражая других. Длительный кашель около трех недель служит самым серьезным сигналом для проверки своих легких на наличие туберкулеза. Это обязательно нужно сделать ради собственной безопасности и безопасности окружающих.

Правильно! От позиции самого больного зависит очень многое! Обязательно направляйте на консультацию и лечение в Республиканский противотуберкулезный диспансер к врачу-фтизиатру, то есть специалисту, который лечит туберкулез. Разберем два варианта.

Первый: выявлен активный туберкулез легких в распространенной форме, и в мокроте найдены туберкулезные бациллы.

Второй: активный туберкулез проявляется в легкой форме, и в мокроте бациллы не найдены.

Если в мокроте туберкулезные бациллы не обнаружены и болезнь проявляется в легкой форме, то больной совместно с врачом может принять любое решение. Стационар лучше тем, что легче проводить контролируемое лечение, получать регулярное, полноценное питание и больше возможности обсудить с врачом побочные действия лекарств со своевременным принятием необходимых мер. Тем более, во время лечения в стационаре можно решить вопрос о сроке выписки и организации продолжения лечения амбулаторно.

Но если в мокроте обнаружены туберкулезные бациллы, то в целях безопасности окружающих необходимо находиться все-таки в больнице. Зная теперь, как распространяется туберкулез, больной с этим должен согласиться. Врач, конечно, будет настаивать на госпитализации и будет прав. В конце концов, это и в интересах больного. И ему нужно соглашаться!

ся! В последующем, при исследовании мокроты и после ее очищения от бацилл, можно обсудить вопрос о переводе на амбулаторное лечение.

В чем же заключается суть лечения и как действуют лекарства? Туберкулезные бациллы ведут себя в организме человека по-разному. Одни очень активны и агрессивны все время, а другие периодически. Одни располагаются внутри, другие - вне клеток, из которых состоит человеческий организм. Мало того, среди них есть такие, на которые может не действовать какое-либо из лекарств. Поэтому необходимо принимать сразу несколько противотуберкулезных препаратов.

Самые главные лекарства - это изониазид и рифампицин. Они убивают

ТУБЕРКУЛЁЗ ИЗЛЕЧИМ!

палочку наповал. Пиразинамид поражает ее внутри клеток. Этамбутол, действуя сам, усиливает действие других лекарств и предохраняет от привыкания туберкулезной палочки к ним. Итак, больной узнал названия лекарств и почему нужно их принимать все вместе.

Как же долго необходимо их принимать и с какой частотой? Во время всего курса лечения нельзя допускать, чтобы туберкулезные бациллы успевали оживать и отдыхать от лекарств или, что страшнее всего, могли к ним привыкнуть. Поэтому принимать лекарства нужно каждый день - и в выходные и в праздники, без отгулов и прогулов. Ещё нужно добавить, что эти четыре лекарства необходимо принимать все вместе, лучше с утра, натощак.

И как долго? Если в мокроте бациллы не обнаруживаются, то 2-3 месяца подряд. Если обнаружены, то дольше. Сокращать этот срок нельзя - очень опасно. Врага добивать нужно до конца, и только так. Иначе победит он.

В противотуберкулезном диспансере больному будет назначен определенный режим лечения. Режимы различаются по схемам выбранных противотуберкулезных препаратов и длительности приема.

Лечение туберкулеза состоит из двух фаз.

Интенсивная - это 2-3 месяца лечения, и ее длительность зависит от достигнутых результатов. В эту фазу подавляются основные силы противника (бациллы). Остаются раненые, которые могут выжить.

Фаза продолжения, или поддерживающая (амбулаторная), нужна, чтобы справиться с ними. В этой фазе принимаются наши уже знакомые самые сильные лекарства - изониазид и рифампицин: 4-6 месяцев они будут прикрывать больного от вылазок еще непобежденных туберкулезных бацилл. Ослабленные в интенсивной фазе, те затаились и ждут момента, когда не будет в крови лекарств. Этот срок длится 4-5 месяцев. И все это время нужно без перерыва принимать лекарства. Как только будет пропуск в приеме, включится механизм оживления туберкулезных бацилл, и все наши предыдущие усилия и старания пойдут насмарку.

Нельзя самостоятельно прерывать начатое лечение! Бактерии туберкулеза очень живучи и могут длительное время сохраняться в организме, поэтому, даже если их перестали обнаруживать в отделяемой мокроте, а самочувствие больного значительно улучшилось, болезнь еще не побеждена. Туберкулёзная бацилла из-за неаккуратного лечения начнет снова размножаться, привыкнет к лекарствам, и они совершенно перестанут на нее действовать. Возможность излечения в таких случаях резко снижается и может упасть до нуля. В последнем случае можно будет попытаться с больным прожить лет 5, заразив за это время своих родных и близких практически неизлечимым туберкулезом. Грубо сказано? Зато правдиво и откровенно!

После прерывания лечения есть, конечно, шанс вылечиться, но уже не основными, а запасными, «резервными», препаратами, которые слабее и от которых могут быть выраженные побочные реакции. Лечиться ими нужно около двух лет и на тех же принципах. Но если больной не смог выдержать лечение каких-то 6-8 месяцев, то сможет ли два года лечиться, хватит ли у него силы духа? Большой вопрос.

емого амбулаторного лечения.

Амбулаторное, или лечение на фазе продолжения, а если шире, то лечение после выписки из диспансера. В некоторых случаях больной с самого начала может получать амбулаторное лечение, то есть находясь дома. В любом случае это испытание для непрерывности и контролируемости лечения. А больной должен знать, как это важно для него.

Амбулаторно лечат больных, которые не выделяют с мокротой туберкулезные бациллы. Могут принимать лекарства в дневном стационаре противотуберкулезного диспансера или в кабинете районной больницы. Участковый фтизиатр, у которого больной состоит на учете, при особых случаях должен найти удобное для него

место лечения (районная или участковая больница, поликлиника или фельдшерский пункт) и договориться о контролируемом приеме лекарств по месту жительства. Если есть помощь со стороны Красного Креста, это очень хороший выход в организации контролируемого лечения с социальной, гуманитарной поддержкой.

Еще раз повторим сначала. Больному в диспансере поставили диагноз: туберкулез легких; определили, выделяет он с мокротой туберкулезные бациллы или нет. Врач с больным обсуждают план лечения: где, какими лекарствами, как долго он будет лечиться, когда и какие пройдет исследования, когда закончится курс лечения. По возможности, больному нужно записать для себя этот согласованный план.

Нужно помнить: весь курс может быть 6 или 8 месяцев в том случае, если нет никаких осложнений. При осложненном все изменения в согласованном плане лечения должны обсуждаться точно так же. Больному должно быть понятно, почему изменился план и какой он будет теперь. В любом случае лечение должно быть контролируемым и непрерывным. Теперь очень многое будет зависеть от больного. Ему риск не нужен!

Не хочется о грустном, но нужно знать. Редко, но может случиться так, что человек, к несчастью, заразился туберкулезной бациллой, которая привыкла к лекарствам из-за неаккуратного лечения другого больного. Все, о чем рассказано, усиливается многократно. В этом случае также обсуждается план лечения с врачом, и соблюдение правил должно быть неуказательным. Именно от больного зависит собственное излечение и нераспространение туберкулезной бациллы среди родных и близких.

Если у больного активный туберкулез (особенно с выделением бацилл), то ему нужно выполнять несколько несложных правил:

- всегда отворачиваться от собеседника и прикрывать рот носовым платком при кашле или чихании;
- выделяемую мокроту собирать в специальный контейнер. Для этих целей подходит любая удобная для него баночка с плотной крышкой;
- находясь вне больницы, пользоваться только индивидуальными посудой, полотенцем и постельными бельем;
- как можно чаще проветривать помещение, в котором живет;
- пользоваться защитной медицинской маской.

Весь период лечения и после его эффективного завершения еще не менее года в семье следует соблюдать правила по обеззараживанию предметов, которыми пользуется больной, особое внимание уделяя дезинфекции отходов (остатки пищи, мокрота, выделения и т.п.).

При проживании в доме или квартире детей и подростков лечение больного лучше всего продолжить в санатории, а если имеются показания к оперативному лечению, то следует его применить не затягивая.

Излечение больного должно быть таким, чтобы прервалась цепь туберкулезных заболеваний, передающихся от поколения к поколению. Всем родственникам больного и близко проживающим лицам нужно знать, как уберечь окружающих людей и животных (особенно коров, телят, кур) от передачи инфекции. Зараженные туберкулезом дети становятся носителями инфекции на всю жизнь и постоянно находятся под угрозой забо-

Здоровье

левания. Поэтому оберегать детей от туберкулезной инфекции - святое дело каждого взрослого!

Теперь, думаю, самое время остановиться на основных заблуждениях больных туберкулезом, исходя из моих наблюдений.

• После начала лечения самочувствие больного быстро улучшается, и он считает, что уже здоров и нет необходимости дальше продолжать принимать таблетки.

На самом деле! Самовольное преждевременное прекращение или перерыв в лечении приводит к развитию устойчивости возбудителя туберкулеза к лекарствам. Если прервать лечение или лечиться неправильно, болезнь вернется в еще более тяжелой форме и вылечить ее будет очень сложно, а иногда и невозможно.

• Можно поехать лечиться в другой город в крупную больницу или институт, где вас вылечат за 1-2 месяца.

На самом деле! Во всем мире лечение туберкулеза проводят одинаковыми препаратами, и сроки лечения больного туберкулезом не зависят от возможностей других лечебных учреждений.

• Туберкулез можно вылечить народными средствами.

На самом деле! Ни одно народное средство не убивает возбудителя туберкулеза. Его лечение - это применение противотуберкулезных препаратов, других эффективных средств нет.

• Сейчас нет времени для длительного лечения и не хочется, чтобы о болезни кто-то знал. Можно купить таблетки и подлечиться самому, а потом поехать в диспансер в другом городе и обследоваться анонимно.

На самом деле! Без правильного и своевременного лечения под контролем врача-фтизиатра болезнь продолжает развиваться. Чем позже начато правильное лечение, тем меньше шансов излечиться.

Итак, представим, что больной вылечился от туберкулеза. Теперь нужно принимать меры, чтобы он не заболел еще раз, повторно. Видимо, у него есть какая-то предрасположенность к этой болезни. Правила просты. Нужно принимать меры для повышения сопротивляемости организма. Это не всегда зависит от человека, ведь нужны средства для нормального питания, любимая, доступная работа, нужны спокойствие, нужен отдых. Частично - это забота и государства.

Но кое-что и самому надо делать. Главное, конечно, принимать меры, исключающие возможность заражения. Постараться убедить знакомых больных с активным туберкулезом в необходимости аккуратного контролируемого лечения.

В период своей болезни больной должен думать и заботиться о других, чтобы они не заразились от него. Туберкулез распространяют больные люди: те, кому еще не поставлен диагноз, и те, кто знает, что болен, но плохо лечится. Последние наиболее опасны. **Лучший способ справиться с туберкулезом - это хорошее, добросовестное лечение.** Кроме того, больной не только вылечится сам, но и перестанет распространять болезнь. Будет меньше несчастных людей.

Как же все просто... А почему же иногда получается что-то не так? Почему люди страдают и даже умирают от туберкулеза, имея в своих руках практически полную возможность вылечиться? Ведь у них наверняка есть более приятные, далеко идущие творческие планы на будущее, надежда на счастливую жизнь. Полгода или чуть более относительного терпения - и можно забыть о болезни. Ведь именно это нужно больному, не правда ли? Нет пока более быстрого способа лечения, нет пока только одного-единственного лекарства, «золотой пули», которое бы вылечило от туберкулеза.

Только непрерывное, контролируемое лечение комбинацией лекарств дает возможность излечения от туберкулеза самого больного и предохраняет общество от распространения опасной болезни.

Николай БАНДЕЕВ,
заведующий отделением
Республиканского
туберкулезного диспансера,
заслуженный врач Бурятии.

Франк ЛИТЦКА – ФРГ-гэй хүндэтэ профессор

Франк Литцка хүдөө ажахын экономика талаар профессор Германин Федеративна Республикын (ФРГ) Штутгарт хотодо Хоенхайм университетэд багшална. Тэрэ «Эразмус мундус» гэжэ проектээр Бурядай Гүрэнэй хүдөө ажахын академидэ багшална.

- Улаан-Үдэ би хоёрдохиёо ерээб. Энэ үзэсхэлэн найхан газарта ехэ нонин, зохид байна. Хүнүүдшье зохид, найн сэдхэлтэй, агааршье ариун, тунгалаг. Оюутадташье ном заажа байхада, ехэл нонин байна. Зоной харилсажа, бэе бэе ойлгохын тула зарим сагта хэлэншье хэрэгтэй бэшэ байна, би оюутаниие хэр бэлдэлгэтэй ерээб гэжэ нюдөөрнь хараад ойлгодогби, - гээд, профессор Франк Литцка хэлэнэ.

Франк Литцка 22 жэлэй туршада багшална. Профессор яһала зохидоор англи хэлэн дээрэ дуугарна, тийн хэшээлүүдээ немец хэлэн дээрэ заана, оршуулагша хэлэнь оюутадта дамжуулна.

«Коммуникациин талаар халбарин оршуулагша» гэжэ мэргэжэл шудалжа байгша оюутадта Франк Литцкын хэшээлүүд ехэл үнэтэй, сэнтэй, хэрэгтэй гээд хэлэе.

Хүдөө ажахы тухай, ФРГ гүрэнэй түлөөхтэ хуралсал тухай манай хөөрөлдөөн үнгэрөө. Хоёр жэлэй саада тээ Германин Федеративна Правительство хуралсалаа түлөөхтэ болгоо. Харин зарим дээдэ хургуулинуудта миинтээр хураха арга үлэнхэй. Хэдшье хуралсалай түлөө мүн-гэ түлэхэ болобошье, энэ түлбэри олонхи зондо тиймэшье ехээр ханаганагүй. Жэшээлбэл, харын 500 евро немецүүд эрдэм хуралсалай түлөө түлэдэг юм. Олонхи оюутад сүлөө сагтаа ажал хэхэ гэжэ

оролдодог, тийн тэдэнэр часай 13 еврэн мүнүнэй ажалтай байгаа наа, өөрөө эхэ, эсэгынгээ туһаламжагүйгөөр хураха эрхтэй. Зарим оюутад урьһаламжа банкнаа абаха аргатай. Тиймэһээ Германида хуралсалай түлөөхтэ болоһондонь залуушуул ехэ гомдоногүй гэхэдэ болоно. Түлбэригүй миинтэ хуралсал ФРГ-гэй байгуулагданаар тогтоогдоһон түүхэтэй юм хэн.

- ФРГ-багахан гүрэн, - гээд, профессор Франк Литцка тэмдэглэнэ. - Германи ехэнхидээ экспорт руу эд бүтээлүүдые худалдагша хэн, - гээд, тэрэ бодолгото болоно. - Харин мүнөө үе сагта бидэ Хитад оронһоо хубсаһа хунарай худалдаа

наймаанай талаар үрдилсэхгүй байнабди. Тэдэнэрэй эд бүтээл манайхиһаа хямда сэнгтэй. Манай гүрэн дотор найнай ажалгүй хүнүүдэй тоо олошороо. Гүрэн доторхи хара ажал хэдэг зон бага салинтай, Правительствата тэрээн тухай хэлсэгдэнэ.

Росси гүрэн дотор хүдөө ажахын халбарин хүгжэлтын ехэ хаһа эхилэнхэй гээд профессор тэмдэглэнэ.

- Жэшээлбэл, манай Зүүн Германи руу гүрэн мүнэгэ ехээр номолоо, тэрээгүүрхи шийдхэгдээгүй асуудалнууд дүүрэн шийдхэгдэжэ байнхай. Харин Росси доторхи баяжан зоной хүдөө ажахыда мүнэгэ номолжо байхань ехэ харагданагүй. Энэнь намайе ехэ гайхуулна, - гээд профессор хэлэнэ. - Европын баян зон заал наа, ниитын програмуудые эмхидхэдэг заншалтай юм. Таанад ехэ буруугаар худалдаа наймаагаа Хитад гүрэнтэй эмхидхэнгт. Ой модоо худалдажа байхын орондо хүдөө ажахыгаа нэргээжэ бодхоогоод, Хитад руу эдэе хоол эльгээгты. Бидэндэ Хитад руу эдэе хоол, орооно худалдажа гэхэдэмнай, Хитад хоолошогло байна (профессор географическа карта дээрэ ФРГ Хитад хоёрой хоорондохи хэмжээе харуулна.) Хитад эдэе хоолоор ехэ ядалсагд гээд би хананаб. Зүүн-Сибирийн магистралаар эдэе хоол Хитад руу эльгээжэ байбалтнай, модо худалданһаа ехэ эршэтэй хэрэг байха. Нэгэ модон 140 жэл соо ургадаг. Ой модоёо бултын худалдаад, ерээдүйдэ яаха болонобта? Гансал эдэе хоол худалдалгаар республика доторой экономика халбаран хүгжэхэ. Манай ороононой үйлдэрилгэдэ нэгэ гектарһаа 10 тонно орооно абадабди. Энэ ургаса манай арад зондо ехэшг, тиймэһээ үлүүнь дэлхэйн дэлгүүр

дээрэ гарган худалданабди. 2006 ондо килограмм талха 12 центээр худалдагша хэмди. Хитад гүрэн мүнөөшье хүртээрөө орооно, талха худалдажа бидэнһээ абадаг. Ехэнхидээ 10 процент хүдөө ажахын ургамалуудай ургаса бидэ инновационно оньһон түхээрлэгүүдтэ хэрэглэнэбди. Тэрэниие түлишэ болгон хэрэглэжэ, дулаа гарганабди. Жэшээлбэл, Америкэдэ кукуруза эдихын тула ургуулдаг гэжэ ханана гүт? Американецууд кукурузаһаа этанол хэдэг. Ийгэжэ ой модоо, байгааһаа хамгаалхаар. ФРГ-дэ мал үдхэлгын талаар бодо малай үбшэнэй худалгын хүүлээр хүгжэгдөөдүй. Зүүн Германида мал үдхэлгэ анхан ехэ хүгжэнги байгаа. Тийн зон мяха ехээр эдихээ болёо. Мяхан хүнэй бэе тамирта муу. Би гахайн мяханда дуртайб. Немецүүд гахайн мяха, сосиска, колбасануудые эдихэ дуратай зон. Германида 300 гаран колбасануудай зүйл тоологдодог. Хажуугаарнь гахайн мяхан худалдажа абахаб, тийн перец, һонгино болон бусад специнүүд мяханһаа хоёр дахин үнэтэй байха, - гээд, Франк Литцка хөөрэнэ.

Нээрээшье, Буряад Республика хүдөө ажахыгаа үргэнээр хүгжөөн бодхооболнь, өөһэдын эдэе хоол элбэгжэхэ, сэнгүүд хямда ээргын болохо. Германин профессорэй хэлэхээр, тус хүгжэлтэ 10-15 жэлэй туршада найн дүнгүүдые харуулха ёһотой. Тийн хүдөө ажахын хүгжэлтын үйлэ хэрэгүүд хаяар эхилхэ гээд бодое.

Авторай фото.

Итальян оюутад юун тухай

бододог бэ?

Итальян оюутад Стефано Периколле, Соня Дзуфферли, Андреа Дреасс болон Польшын оюутан Пётр Челосчик «Эразмус Мундус» гэжэ програмаар Бурядай Гүрэнэй хүдөө ажахын академидэ харын туршада хураана. Пётр Челосчик булганһаа эгээл түрүүн февраль һарада ерээд, гэртээ бусажа, һаянай дахин Улаан-Үдэ ерэнхэй. Ерэхэ долоон хоногто оюутад Монгол орон ошохо хүсэлэнтэй. Стефано, Соня, Андреа Италийн Удин хотын университетэй оюутад. Андреа Дреасс 23 наһатай, ерээдүйдэ Европекэ Союзда ажаллаха хүсэлэнтэй. Стефано, Соня хоюулаа 25 наһа хүрэхэ ябана, тэдэ нэгэ группада хурадаг. Буряад Республика доторхи арадуудаар Стефано ехэ һонирхоно. Тэрэ шэмээшг арадууд хайшан гээд бурядай газарта бии болоо юм гэжэ дипломно хүдэлмэри бэшэнэ. Соня хамбо-лама Итигэловэй мүнхэ бэеын бии болоһон тухай дипломно ажал бэлдэнэ, тэрэ Ивалгын дасан хэдэн дахин ошожо ерээ.

- Манай Удин хотодо түгэд дасан бии юм. Тийн иишээ ерээд, би Буддын шажан тухай бүри дэлгэрэнгүйгээр мэдэхэ болооб. Иймэ ушартай уулзаад байхадаа, ехэ нонин байна даа. Дипломно ажал соогоо эндэхи арад зон энэ ушарта яагаад хандааб гэжэ харуулха хүсэлэнтэйб. Намда энэ ушар ехэ нонин байгаа. Би өөрөө католическа костёл ошоод хуудагби, мүргэдэгби, - гээд Соня хэлэнэ.

Стефано Тарбагатайн аймаг эндэхи хүтэлбэрилэгшэтээ ошоод ерээ. Тэндэхи ажаһуугшадтай танилсажа, ажахытайнь болон байдалтайнь танилсажа ехэ һонирхоһон байна.

Итальян оюутад итальян хэлэнэй курснуудые харын туршада ябуулна. Итальян хэлэ үзэхэ дуратайшуул хүдөө ажахын

академидэ курснуудта суглардаг юм. Өөһэд хоорондоо тэдэнэрэй түрэл хэлэн дээрэ халта дуугархадань, ехэл шэхэндэ хужарлама зохид, түргэн хэлэн байна.

Удин хото Улаан-Үдэ хото шэнги багахан хото юм. Стефано Периколле гансал Удин хотодо гэртэһинээрээ ажаһуудаг. Соня Турин хотоһоо 40 модоной хоо хүдөө нютагта гэртэһинээрээ ажаһуудаг юм.

Итальян залуушуул манайхидал адляар эртэ гэрлэдэггүй. 30-35 наһа хүрэхэдэ тэдэнэр гэр бүл болон түбхинэдэг заншалтай.

Мийн жиирэй хүндэ Италида ажаһууа гээшэ тиймэ хүнгэн бэшэ. Тиймэһээ айл бүхэн 1-2 үхибүүтэй болодог, юуб гэхэдэ, юумэн үнэтэй, үхибүүгээ дуран соонь найнаар хургахын тула мүнгэн хэрэгтэй, - гээд, Стефано хэлэнэ. Стефано баһал Андреа шэнгээр Европекэ союзда ажаллаха хүсэлэнтэй. Италида юридическэ болон политическэ эрдэмүүд ехэ хүндэтэй гээд тоолодоно. Тиймэһээ нимэ мэргэжэл шудалһан хүн Европекэ Союзда ажал хэдэг бодоо наа, ехэ хүндэтэй хүн гээд тоологдохо. Тийн ханаад үзэхэдэ, бидэнэр һаял энээгүүрхи заха хизаарнууд соогоо төөришэнхэй ябанабди.

Манай залуушуул ерээдүйдэ Европекэ Союзда хүдэлхэ аргатай болохо юм гү? Али Росси доторгоо али гү, ехэдээл наа Америкэ гараха хүсэлэнтэй байха гү?

Андреа англи, испан, француз, ород хэлэ мэдэхэ. Стефано словен, ород, немец хэлэнүүдые һайн мэдэхэ. Хэрбээе олон хэлэнүүдые мэдэхэ байбал, ехэ һайн гээд Италийн залуушуулай дунда ханамжа бии. Ород хэлэ шудалжа байһан Стефано Чеховэй расказуудые уншаха дуратай.

Пётр ерээдүйдэ Варшавын ойн харуулан болохо. Энэ мэргэжэл Польшодо ехэ хэрэгтэй гээд тэрэ хэлэнэ. Хажуугаарнь Пётр түүхын факультэдтэ хураана. Пётр байгааһаа ехэ дуратай. Тийн Польшын оюутад миинтэ хуралсал абадаг, заочно хурахааа зорихон зон хуралсалайнгаа түлөө мүнэгэ түлэдэг юм гээд Пётр Челосчик намда хэлэнэ.

Хари гүрэнэй оюутад Байгал далай ошоод ерээ. Тэдэнэртэ Байгал далайн шадархи байгааһаа ехэ найхашаадаа, эндэхи буряад зон ехэ хүбэлгэн, һайн ханаатай, юумэндэ һайн хандалгатай гээд тэдэнэр ханамжаа хэлэнэ.

Авторай фото-зураг.

БАГША - 2008

Үнгэрэгшэ долоон хоногто хүгжэмэй училициин тайзан дээрэ республиканска мэргэжэлтэ «Багша - 2008» гэжэ конкурсын дүнгүүд согсологдожо, амжалта туйлагшад нэрлэгдэбэ.

«Гран-при» шагналда лесопромышленна колледжын багшад Марианна Валерьевна Яковлева хүртэбэ. Марианна Валерьевна тус колледждо зургаадахи жэлээ ажаллана. Тэрэ өөрынгөө хэжэ ябаһан багшын ажалда ехэ дуратай, мэдэһэнээ оюутадта ойлгуулан дамжуулдаг юм.

Залуу, бэрхэ, хүбэлгэн бэрхэ багшала оюутадын ехэ найхашаадаг.

Нэгэдэхи хуури информатикын болон телекоммуникацинуудай талаар Сибирийн гүрэнэй университетэй Бурядай филиалай багша М.В.Белоусова эзэлбэ. 2-дохи хуурида Бурядай Республиканска багшанарай колледжын багша Т.С.Аюшеева хүртэбэ.

3-дахы хуури 12-дохи лицейн багша А.Г.Карпова, Улаан-Үдын железнодорожно колледжын багша С.В.Савельева хоёр хубааба. Тус конкурсно 14 хабаадагшад болиг талаангай талаар мурьсыбэд. Булта хабаадагшадта дипломууд болон мүнгэн бэлэгүүд, гоё найхан сээсүүд барюулагдаба.

Хэмжээ ябуулга Буряад Республикын хуралсалай болон эрдэмэй талаар министерство, СУЗ-уудай директорүүдэй совет, хотын залуушуулай талаар управлени эмхидхэнэ байна.

Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

Энэ хуудаһа Янжама ЖАПОВА бэлдэбэ.

Хорин аймагай байгуулагдаһаар 85 жэлэй ойдо

Аймаг бүхэн тосхон, хууринуудһаа, тэндэ ажаһуужа байһан улад зонһоо бүридэдэг ха юм даа. Тийн тосхон, хуурин бүхэнэй түүхэ тушаа баримтанууды мэдэхэ болоо наа, бүхыдөө аймаг тухай яһала олон юумэ ойлгожо абамаар гэшэ. Тиймэһээ би уншагдаа Хорингоо аймагай тосхон, хууринуудтай тобшоноор танилсуула хүсэлтэй байна.

Хори тосхон хадаа урдань Доодо-Анаа гэжэ нэрэтэй байһан юм. Бүри хожом, 1926 ондо, аймагай түб болгогдохонь лэ, Хоринск гэжэ нэрэ үгтөө нэн. Гурбан голы - Үдэ, Худан, Анаа - бэлшэртэ, Наран-Хадын үбэртэ булай дохидоор түбхинэһэн энэ хуурин аймагай түб болохо ёһотой байгаа ха юм. XX зуун жэлэй эхиндэ эндэ гэрлүүд эхэ үсөөн байһан юм. Хорин дүүмын байшание тойроод, хэдэн арбаад гэрлүүд бии нэн. Тийгээд хойшоо, хэдэн зуугаад метрэй зайда, наймаанай газар - базаар байһан юм. Тэндэ баһа хэдэн арбаад гэрлүүд байха. Тэдэнэй хоорондо хооһон зай байгаа гэхэдэ болохо. Гансал ород шажанай хүмэ байһан юм.

Аймагай зүүн захдаа оршодог Георгиевко хуурииние баруун урдаһаа Хөлго голһоо нүүжэ ерэнэн 30-аад ород айлууд бии болгоһон юм. Тэдэнэй аха-заха болохо үбгэн хүн Георгий гэжэ нэрэтэй байгаа ха. Тийгээд тэрэнэй нэрээр хуурин хүүдэ нэрлэгдээ нэн.

Ашанга, Амгаланга гэжэ буряад хууринууд бии. Хамтын ажахын тогтоогдоходо, оршон тойронхи нүүдэл байдалтай бурядууд нэгэ газарта суглуулагдаа, хууринууды бии болгоһон байна. Амгаланга тухай ном РСФСР-эй хургуулинуудай габьяата багша Ц.Х.Мункуева бэшэнхэй юм.

Булаганск, Шэбээтэ хууринууд мүнөө үгы хэгдэнхэй. Булган талын эхиндэ хамбын харгы дээрэ ород хуурин бии болоходоо, Булаганск гэжэ нэрлэгдээ нэн. Харин Шэбээтэдэ хэрэснэгүүд ажаһуугаа. Хэрэһэ зүүһэн бурядууд яһала олон байгаа түб даа. Мүнөө тэдэ зоний үри һадаһад - Садовский, Дубинин, Екимовский, Тушемилов болон бусад Хори тосхондо, бусад шотагуудаар ажаһууна.

Булам шотаг тухай аймагай бүхы зон эхэ һайнаар мэдэхэ гэбэл, адуу гарахагүй ха. Ушарын гэхэдэ, би шотаг тухайгаа 2 ном хэблүүлһэн байна. 2000 ондо «Манай тоонто - Булам шотаг» гэжэ ном «Буряад үнэн» газетын хэблэлдэ гаргуулагдаа нэн. Харин 2007 ондо «Дорогие мои земляки» гэжэ номоо инская новь» газетын редакцияда хэблүүлэб. Эдэ номууд соо Буламай хамтын ажахын түүхэ, бүхы зоний намтар, уг гарбал тухай тодоор бэшэгдэнхэй юм.

Ониноборск хуурин тухай И.П.Ильин, В.А.Ильин гэгшэдэй «Удинская новь» газетэдэ эхэ һонин, дэлгэрэнгы материал толилогдон юм. Эндэ, Московско хуулианай тракт, хамбын харгы дээрэ анха түрүүн 1730-1795 онуудаар багахан хуурин бии болоо нэн. XX зуун жэлэй эхиндэ энэ хууриной түүхэ тушаа бага-сага баримтанууд бии байдаг. 1901 ондо хургуули нээгдэһэн байна. 1922 ондо шэнэ, совет хургуулиной боложо, бүхы таряашадай үхибүүд үзэг номдо хуража эхилһэн юм. Граждан дайнай үедэ эндэхи зон Совет засагай түлөө эрлэхэ зоригтойгоор тэмсэһэн байна. Энэ ушараар поляк яһанай хүн И.Грабовский, Нэгэдэхи дэлхэйн дайнай ветеранууд А.Н.Пластилин, Н.А.Бородин, И.П.Ильин, Г.П.Белорусов гэгшэды нэрлэмээр. 1920 оной партизанска отряд зүүлээд Погромный, Нарнатын партизануудтай хамтараа нэн.

Баян-Гол шотагта 1930 ондо Кировэй нэрэмжэтэ колхоз байгуулагдаһан юм. Тийгээ хөрөд айлууд хамтаржа, ажаллаа суг ябуулагда болобо. Тийгээд ашаанай 2 автомашинатай удахагүй болоо нэн. Нэгэ молотилка, 5 саялка, 15 косилка, 6 жатка, 30 анзаһан, 11 гармуур, модон голтой 25, түмэр голтой 46 тэргэнүүд бии нэн.

Баруун-Хасуургайда Сталиной нэрэмжэтэ колхоз эмхидхэгдэһэн байна. Эндэ бүхыдөө 230-яад улад зон ажаһуудат нэн. Таряа тариха 1500 гектар газартай, 2200 гектар сабиалантай, 12000 гектар бэлшээрин газартай байгаа. Техникын талаар яһала баян, аяар 7 ашаанай автомашинатай нэн гэхэ.

Хүлэй-Үртөө гэжэ шотагта «Улаан Одон» гэхэн колхоз байгуулагдаһан юм. Харин Анаагай-Үртөө гэжэ шотагта Ждановай нэрэмжэтэ колхоз эмхидхэгдээ нэн. Байсын-Үбэр гэжэ газарта болоод бусад буусануудаар амьяараа таһархай хууһан буряад айлууд хамтадахадаа, нимэ колхоз бүридхэһэн юм. Бурядаймнай арадай поэт Цырен-Дулма Дондоковна Дондокова энэ шотагай хүн нэн бээ.

Хүл (Кульск) хуурин хадаа волостин түб байһан юм. Эндэ 1923 оной ноябрийн 25-да Хорин таряашадай түлөөлэгшэдэй 1-дэхи съезд үнгэрөө нэн. Съезд дээрэ 35 делегат байгаа. Бурревкомой түрүүлэгшэ М.Н.Ербанов элдхэл хэһэн байна. Удаань съезд аймагай ревкомой ажал хүдэлмэри тухай тоосохон байна. Гадна хүдөө ажахын нэгэн адли шалог тухай, газарай, арадай гэгээрэлэй, эдүүрые хамгаалгын таһагууды дааганар мүн баһа элдхэлүүды хэбэ. Гол шухала асуудал гэбэл, Хорин аймагы байгуулаха тухай шидхэбэри

болоно. Съездын делегадууд ород болон буряад хэлэнүүд дээрэ «Интернационал» гүйсэдхэһэн байна.

Баруун тээһээ сүлэгдэһэн хасагууд Хүл хуурииние 200-гаад жэлэй саана бии болгоһон юм гэсэдэг. Хожом волостин түб болгогдохонь, эндэ телеграф, больница, церковно-приходской училищи, ууралаар хүдэлгэдэг тээрмэ гэхэнүүд баригдаа нэн. Хууриной гол үйлэс утаһаа 3-4 км болодог нэн. Үндэр томо байһан гэрнүүд, 2 хүмэ шотагай тэг дундуур тобойлдожо харагдадаг байгаа. Эндэхи улад зон бултадаа шахуу таряашад байһан юм. Гадна ондоо тээһээ жэл бүхэндэ ажал бэдэрһэн зон ерэдэг нэн. Тэдэ зоний зариман намга абаад, гэр бүлэ боложо, эндэ үлэдэг байгаа. Баруун тээһээ сүлэгдэһэн улад яһала бии нэн. 1869 ондо нээгдэһэн

отрядтай гэшүүн болоод, Хасууртай, Үнэгтэй хууринуудай нодарган бандидуудтай шанга туладаануудта хабаадалсан юм. 1935 ондо Коминтернын 8-дахи конгрессэе хабаадаһан байна. М.Сахьянова, М.Ербанов, М.Амагаев гэгшэдтэй тэрэ һайн таниллууд байһан юм. Энэ шотагта 1932 ондо «Шэнэ ажал» гэжэ нэрэтэй колхоз байгуулагдаба. 360-аад улад зон колхозой гэшүүд байгаа. Колхоз хадаа 700-гаад малтай, 800-гаад хонитой, 40-өөд гахайтай, 100-гаад адуутай байһан юм. Тийгээдэ 250-яад гектар таряаланай газартай нэн.

Дайнай урда тээ, 1939 ондо, эндэхи газар дээрэ Хурбын леспромхоз байгуулагдаһан байна. Хандагай, Нарин, Зүүн-Хуурай гэхэн хууринууд байһан юм. Демократин эхилээд, хамаг юумэнэй хандаргаданһаа хойшо эдэ шотагууд уруугаа унажа, тэрэ гэхэнһээ хойшо

зоримгойгоор тэмсээ. Олон зон алуулһан байна. Тэдэнэй мүнхэ дурахаалда хүшөө бодхоогдонхой юм. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда эндэхи эршүүл олоороо хабаадажа, 280-яад зонһоо хахадһаа үсөөниинь шотагаа бусаһан байдаг.

Тийгээд Карбаиновка шотагта түрэнэн Н.В.Оцимик Советскэ Союзай Геройн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм.

Табхар болоод бусад шотагуудаар таража хуудаг бурядууд хамтын ажахынуудай эмхидхэгдэхэдэ, хамбын харгы дээрэ Удинск гэжэ шэнэ хуурин бии болгожо түбхинэһэн юм. Сагай ошоходо, энэ горитой хуурин болон ургаа, бурядуудһаа гадна ородууд, татаарнууд болоод бусад яһанай зон бии болоо нэн. Гадна хэрэснэг бурядууд олон бии. Жэһэнь, Машановуудай элинсэгын хадаа Хэжэнгын

МЯНГАН ЖЭЛЭЙ ЗЭРЭЛГЭЭН СОО МАНДАН ХОДО БАЙГ ЛЭ ДАА!

церковно-приходской училищида 5 жэлдэ хурадаг байгаа. Эгээд түрүүшын хуралсалай жэлдэ 17 хурагшад, тэдэнэй тоодо нэгэ буряад хүбүүн нэн. Үбэлэй хүйтэндэ ба зунай халуунда хуралсал үнгэрэгдэдэггүй байгаа. Эндэ математика, геометри, түүхэ, географи, ород хэлэ, бурхан шажанай хургуули зааха. Багшанар гэхэдэ, поп, дякхан гэхэнүүд бэлэй. Муугаар хурадаг үхибүүд шангаар хэһэгдэдэг нэн. Жэһэнь, үдһн хоол барихагүй, элһэ шулуун дээрэ үбдэг дээрэ хууха.

Санномыск хуурин хадаа Санний мыс гэжэ газарһаа холо бэшэхэнэ оршодог юм. Үдэ голы нимэ нэрэтэй хабсагай эрье дээрэ академик Окладников эртэ урда сагай хүнүүдэй (20 мянган жэлэй саадахи) ажаһууһан байра, бууса олоһон юм. Дүн хамтадаа эндэ 120 айлууд хуугаа, таряа ургуулагда, адууһа малаа харадаг нэн. Энэһэнһээ гадна избёосхо малтажа, хото город абаһаад наймаалдаг байгаа юм. Үгышые хаа, Ярууна абаашажа, загаһаар андалдадаг нэн. Мүн эндэхи эршүүл дабирхай эхээр бусалгадаг, тэрэнэе харин зондо худалдадаг байгаа.

Бэлшээрин газар уужам аад, таряа ургуулаха газар бага нэн. Филиппов гэжэ обогтой баян хүн молотилкатай байһан юм. 1930 ондо энэ шотагта «Пламя» гэжэ нэрлэгдэһэн колхоз бии болоо. Түрүүшын түрүүлэгшээр Д.Н.Челондаев гэжэ хүн хунгадаа нэн.

Тарбагатай хуурин 150-яад жэлэй саана бии болоһон гэхэ. 1920-ёод онуудаар артель, коммуна эмхидхэгдэһэн байна. Коммуны Н.М.Холмогоров хүтэлбэрлөө. Тэрэ коммуна 9 айлаа бүридэдэг нэн. Удаань «Искра» колхоз байгуулагдаба. Үнишье болонгүй, бүри эхэ хамтын ажахы «Гигант» колхоз бии болоһон юм. Тэрэнэй түрүүлэгшээр Г.И.Холмогоров хүдэлдэг байгаа. Энэ ажахы 60-аад адуутай, 100-гаад эбэртэ бодо малтай, 8 жаткатай нэн. Дайнай урдахана хургуули, хүүгэдэй саад бии болоо. Хургуулида 40-өөд үхибүүд хурадаг нэн.

Манай аймагай томо хургуулинуудай нэгэн болохо Тээгдэ мүн. Эндэ 1928 ондо ТОЗ, удаань коммуна эмхидхэгдэһэн байна. Түрүүлэгшээр В.Бальжинов хунгадан юм. Тийгээд таряан ажалай бригадираар Ж.Д.Мижитов, малай бригадираар В.Рабданов гэгшэд хүдэлһэн байдаг.

Правлениин гэшүүдээр Ж.Бураева, Ц.Цыдыпов болон бусад хунгадаа нэн. Сельсоведэй түрүүлэгшээр Ц.Аюшеев гэжэ хүн 1927-1930 онуудаар хүдэлдэг байгаа. Тэрэнине Улаан Цэрэн гэгсэдэг нэн, 1924 онһоо ВКП(б)-гэй гэшүүн байһан юм гэхэ. 1930-аад онуудай эхиндэ тэрэ хүн ЧОН-ой

хүл дээрэ мүртэй бодожо шадаагүй. Олон айлууд, бүхы шахуу залуушуул шотагһаа гаража ошохо баатай болонхой. Һүүлэй хэдыһэн жэлдэ ажабайдал, ажал хүдэлмэри яһала нэрэгдэжэ байна гэмээр. Энэ хадаа нэн түрүүн һайн хүтэлбэрлэгшэһөө дүүрэн дулдыдаха ушартай. Жэһэнь, Хандагайн хүдөөтэй поселениин гульбагаар Цыремпилов Түмэн Базардараевич гэжэ хүнэй хунгаданһаа хойшо эндэ бүхы юумэн һайн тээшээ эрид хубилжа байна. Улад зон толгойгоо үргэжэ, этигэл найдабаритайгаар урагшаа зорин ябана.

Анаагай дасанһаа холо бэшэхэнэ Аалан гэжэ хуурин бии юм. Эндэ эртэ урда сагаһаа нааша бурядууд ажаһуугаа. Совет засагай үедэ «Путь Сталина» колхоз байгаа, удаань Хорин совхозой отделени болгогдоо нэн. Эбэртэ бодо мал тэжээжэ, хони үдхэхэ талаар эндэхи ажалһад үндэр дүнгүүдэ туйладаг байгаа юм.

Аймагай баруун урда улаууда оршодог Доодо-Гол шотаг Дээдэ-Тайсын совхозой отделени байхадаа, хамтын ажал хэрэгүүд бурьялжа байдаг нэн. Энэ хадаа Бурядаймнай арадай поэт дамба Зодбик Жалсааревэй түрэнэн шотаг мүн.

Дээдэ-Тайлса хуурин 250-яад жэлэй саана бии болоһон түүхэтэй. Түрүүшын ажаһуушад сооһоо Кучумов, Миронов, Филиппов болон бусдые нэрлэхэдэ болоно. Урдань эндэ Дээдэ-Тайлсын волость байһан юм. Тийгээдэ газар дайһан Нохойһоо Хори хүртээр байгаа, хамта дээрэ 10 хуурин бүридэлдэнэ ородог нэн. Түрүүшын коммунарнуудай нэгэн гэбэл, Н.П.Стреженев мүн. Тэрэнһээ гадна Совет засагай эдэбхитэд Г.В.Кучумов, М.Х.Филиппов гэгшэд нэн. 1929 ондо «Первое Мая» гэжэ коммуна эмхидхэгдэбэ. Ленинград хотоһоо эльгүдэгдэһэн «Хорин табан мянгатан» - токарь Волков гэжэ хүн коммунын түрүүшын түрүүлэгшэ байһан юм. Жэл үнгэрөөд байхада, «Победа» гэжэ нэрэтэй артель бии болоо. Түрүүлэгшэһэнэрын гэхэдэ, Ф.С.Кучумов, М.И.Лебедев гэгшэд нэн. 1930 ондо хэдэн артельнүүд хамтараад, «Оборона СССР» гэжэ нэрлэгдэһэн колхоз байгуулагдаба. Тийгээд Карбаиновск гэжэ хууринда «Красный партизан», «Шанатский станок» хууринда «Новый путь» гэжэ колхозууд бии болоһон аад, 1940 ондо эдэ шотагуудай зон Дээдэ-Тайлса нүүһэн юм.

Үнэгтэй хууринда граждн дайнай жэлүүдтэ партизанска отряд эмхидхэгдээд, командираар Н.А.Лосев, штабай начальнигаар Д.П.Ярцев, комиссараар Г.В.Кучумов гэгшэд томилогдон байгаа. Энэ отрядта 500-гаад сэрэгшэд тоологдодог нэн. Тэдэнэр капеллевууд болон семёновцуудтай эрэхэгэ

буряад, Бадма гэжэ нэрэтэй хүн байһан юм ха. Хэрэснэгүүд тушаа саашан хэлэхэ болоо наа, Хоридомнай Трунёв, Краснополев, Носырев, Плешков, Дубинин гээд лэ дүүрэн зон гээшэ бээ. Тэдэнһээ гадна «карымууд» (харин зон) гээд баһа бии түб даа. Тэдэн тухай саашадаа хэлсэхэбди. Тийгээд Трунёвуудай элинсэг гэбэл, Жэмбэ гэжэ нэрэтэй монгол хүн байһан юм гэсэдэг. Ингээд байхадань, Хоридомнай бурядууд, ородууд гэжэ байгаад илгардаг, хубаардаггүй, харин шуһа мяхараа түрэл нэгэн зон юм гэхэн тобшолол хэхээр ха юм.

Дээдэ-Хүрбэдэ 1931 ондо Бэлшээрэй колхоз эмхидхэгдээ нэн. Колхоз хадаа 4000 гектар газартай, тэрэ тоодо 623 га таряалан, 1250 га сабиалан, 2260 га бэлшээрэй байгаа. Хууринда 90 үрхэтэ айл, хамтадаа 270 хүн болодог нэн. Колхоз ашаанай 2 автомашинатай, 2 молотилкатай, 8 саялхэтэй, 12 косилкатай, 8 жаткатай, 38 анзаһатай, 13 гармууртай, модон голтой 30, түмэр голтой 31 тэргэтэй, 2 культиватортай байһан юм. Хурбын совхоздо олон жэлэй туршада адуушанаар, малланаар Советскэ Союзай Герой Н.Афанасьев хүдэлһэн байна.

Хасууртай хууринда шэмээшэгүүд болон карымууд ажаһуудаг юм. Хасууртайн шэмээшэгүүдэй коллектив улаасхоорондын фестивалда эрхим һайнаар хабаадалсаа, орон соогуураа, хильн саагуур концерт наадаа харуулаһан байна. Энэ коллективэй хүтэлбэрлэгшэдэй нэгэн, хизаар ороноо шэнжэлэгшэ В.Иванов мүн. Карымууд тушаа тодорхойгоор хэлэхэ болоо наа, иимэ байна.

1830-аад онуудаар, Хорин ахамад тайшаа Ринчин-Доржо Дымбыловэй зонхилоо үээр, хэдэн буряад зон хэрээһэ зүүһэн юм гэхэ. Энэһэндэнь эхээр уурлаһан ахамад тайшаа «харин зон» гэгшэт гээд, баруулаһан намнаһан юм. Тэдэ зон баруулажа зугадажа ябатаргаа, зоний хуудатгүй хооһон газар Хасууртай гэжэ горхойной эрьедэ олоод, тэндэ түбхинэһэн юм. Бүри хожомын баруун тээһээ нүүжэ ерэнэн шэмээшэгүүдтэй хамтаржа, эхэ хуурин бии болгоһон байна. Карымууд мүн Үнэгтэй хууринда ажаһуудаг.

Хасууртайн эршүүл граждн дайнда эдэбхитэйгээр хабаадалсаа нэн. Тэдэн сооһоо Д.П.Ярцев, И.В.Иванов, А.Ф.Абрамов, К.И.Кириков, Ф.А.Мартынов гэгшэды дурдамаар. Мухар-Тала, Хуулан-Хүрбэ, Шэнэ-Хүрбэ, Дээдэ-Тайлса, Үнэгтэй гэхэ мтын газарнуудаар шанга туладаанууд болоһон байдаг. Сагаантание намлалсаһаар, эндэхи партизанууд зүүлжээ, аяар Волочаевка, Владивосток хото хүртээр ошоһон юм.

КПСС-эй Хорин райкомон нэгэдэхи секретарь Миронов, Доржиев гэгшэдһээ эхилээд, Аюров, Павлов, Дарханов, Бахаев, Даншеев гэгшэд хүртээр эдэхи үүсхэлээр элбэг, шударгы бэрхэ хүтэлбэрлэгшэдэй ударидалга доро хоринхид эдэ жэлүүдтэ ябуулаһан бүхы ажал хэрэгүүдтэ яһала үндэр амжалтанууды туйладаг байһан юм.

Нүүлэй табан жэлэй туршада хоринхидай юрнхы ажабайдал яһала һайн тээшэ хубилаа гэхэ хэрэгтэй. Эндэ Хорин аймагай захиргаанай гулваа Б.В.Жамбалов, соёлой таһагые даагша Б.Д.Цыдыпов, эрдэм хуралсалай управлениин дарга Д.С.Ильина болон бусад хүтэлбэрлэгшэдэй ябуулажа байһан ажал хүдэлмэрин үрэ дүнгүүд яһала элн тодоор тойбойсо харагдажа эхилээ. Тэршэлэн республикыһаа Арадай Хуралай депутатаар хоринхидай хунгаһан З.Н.Гатапов үндэр уялануудаа сүм һайнаар дүүргэжэ, аймагайһаа улад зондо бага бэшэ туһаламжа үргэлжэ үзүүлжэ байха бээ гэжэ багаар найдагдана.

Зулгы дайдын үбсүүн дээрэ Үлгы болон Хориннай Мянган жэлэй зэрэлгээн соо Мандан ходо байр лэ даа!

Доржо ДАМБАЕВ,
журналист.

Бэшүүрэй аймагай Шэбэртын дунда хургуулийн 85 жэлэй ойдо

Жэнхэн үльгэр домогуудайш Жэгтэй гоёйл соносоол наа, Шамбалын үзэсхэлэн ороной Шанар удхые мэдэрхэл нэм.

Тимур ГОМБОЖАПОВ. Шэбэр шугагар бүрхөөгдээн Шэбэртэ нютагнай түрэл хургуулимнай 85 жэлэй ойе тэмдэглэхэеэ байна. Эды олон жэлнүүдтэ хэды бэрхэ хүбүүд, басагад хуража гарааб? Тоогүй олон ааб даа! Суута табан бэрхэ уянгата шүлэгшэд тоонтоёо «Ая гангын орон» гэжэ суутай болгоһон байха юм. Олон дуушад, артистнар хураһан юм.

Бэе тамирай талаар хэды олон уласхоорондын спортын мастернууд элдэб зүйлнүүдээр нютагнаамнай шалгаран гараа гээшэб? Ажахын олон халбариды нүлөөгөө оруулһан, нютаг голоо суурхуулһан, бэлиг шадалаа харуулһан Россин болон Буриадай габыата ажалшад гүйсэд бии.

Шэбэртын дунда хургуулийн коллектив хүүлшын жэлнүүдтэ хайн дүнгүүдые харуула. Эндэ гайхал үгы. Эрдэм болбосоролой талаар хүүлшын арбан хоёр жэлэй туршада дүшөөд хүбүүд,

басагад мүнгэн медальтайгаар, хоёр үхибүүднай алтан медальтайгаар хургуулияа дүүргэһэн байха юм.

Олонийн Санкт-Петербург хотоһоо эхилээд, Сахалинай олтирог хүртэр эрдэмээ дээшлүүлжэ, ажаллажа байдаг. Эрдэмэй талаар үхибүүднай бээ харуулжа шадан, хэды жэлэй урда Москва хотодо эрдэмэй конференцидэ онсо шалгарһан, мүнөө хабар олохон үхибүүд иимэ ажалда 1-дэхи шатын грамота, бэшэшье шангуудта хүртэһэн гээшэ. Энэ жэлдэ бэе тамирай

талаар хүбүүд, басагаднай волейбол наадажа, гурбадахуури эзэлһэн байна.

Манай бэрхэ хатаршад, хонгёо хоолойтой үхибүүднай республика соогоо мэдээжэ. Уран гартай хүбүүдэймнай бүтээһэн зүйлнүүд республикын выставкэнүүдтэ экспонат болгон табигдадаг байха.

хургуулийн багшанарнай ажалаа хайн ябуулна-аймагай туршалгын талмайһаа эхилээд, республиканска талмайн нэрэ зэргэдэ хүртэжэ, эрдэм хуралсал найжаруулха хэрэгтэ өөрын

хубита оруулжа байнабди.

хургуулийн дэргэдэ интернет хүдэлнэ. Арбан хоёр жэлэй саана хамнабарин ажахы эмхидхэгдэжэ эхилээд, олон мал хаража, түрүүшын жэлнүүдтэ баян ургаса абадаг нэмди. Энэ хадаа хургуулийн столоводо эдэе хоол элбэгжүүлхэ гэгһэн зорилго болгон табиһан байна - ехэ хямда байна.

Нёдондо манай хургуули үндэһэтэнэй эрдэм болбосоролой проектдэ хабаадажа, 1 миллион түхэригэй шагда хүртөө нэн.

ИИМЭЛ ДАА, МАНАЙ ДЫНЧИГМА ШОБОЛОВЕНА!

Багшанарнай, хурагшад элдэб олон конкурсуудта хабаадалсажа, олохон шангуудта хүртээдэг. Элдэб үенүүдтэ хургуули дүүргэһэн зон ямаршые сагта хургуулингаа амжалтануудаар омогорхон ябадаг.

Эдэнэй дунда 1965 ондо 11-дэхи класс дүүргэһэн Дынчигма Шоболоевна Зандраева тэмдэглэхээр. Энэ хүмнай юрын малшанаар хүүлшын жэлнүүдтэ хүдэлөө. хургуулияа эрхим сэнгэлтэтэйгээр дүүргээ нэн, ямаршые хургуулида ороо наа, шадана байгаа. Дынчигма Шоболоевна хургуулида хуража байхадаа, олоной дунда гоёор дуу дуулаха, уран найханаар олон шүлэгүүдые гүйсэдхэдэг нэн. Тэрэ үедэ санааршые ябаха, волейболшые наадаха. Хүйтэн халууные нилээн үзэһэн, юуб гэхэдэ, арба наһандаа эхэлээ гээгдээд, хоёр дүүнэртээ, үбшэн эсэгтээ - Шоболой Бадамацренович Зандраевтай үлөө нэн. Агууехэ дайнай 1-дэхи группын инвалид (уураг тархи соонь түмэр туулган үдэһэн) Сталинградска ба Курска дайнда хабаадаһан. 1965 ондо хургуулияа дүүргэхэдээ, Дабатгынгаа клубта, эхин хургуулида багшаар хүдэлһэн намтартай. Соёлой талаар нютагайнгаа залуушуулые хүтэлбэрилжэ, аймагайнгаа нютагуудаар үбэл, зунгүй ашаанай машина дээрэ хуужа, концерт наадануудые харуулха, воскреснигүүдтэ хүдэлжэ олоһон мүнгөөр клубта патефон абажа, үдэшэндөө залуушуулые хамааруулха, сүлөө сагыен эзэлхэ.

1967 оной эхээр - үбэл, сэрэгэй албание дүүргэһэн Нарин-Заганай шиираг, солбои Бато Дыржикович Цыреновтэй танилсажа, августын 25-да бооотой үдэр түрэ найраа бүтээһэн байна. Бато Дыржикович жолоошоноор хүдэлхэ. Эдэ хоёр залуу бүлэдэ тэрэ жэлдэ ноябрийн 6-да Дарима басаган түрөө.

Олоной эгэшэ Дарима Батоевна наһанайнгаа хани нүхэр Баясхалан Иванович Жамбаловтай Дээдэ-Ивалгада ажаһуудаг. Эдэмнай хоёр үхибүүдтэй. Баярма басаганиинь мүнгэн медальтайгаар хургуулияа дүүргээд, БГУ-гай оюутан. Мүнхэ хүбүүниинь түрэл нютагайнгаа 10-дэхи классай хурагша. Дарима Батоевнагай нүхэр Баясхалан Иванович абари зангаараа тэгшэ, сэхэ найдамтай хани нүхэр. Дарима Батоевна эхин классай багшын дээдэ хургуули дүүргээд, Дээдэ-Ивалгада хүдэлнэ. Ньюараараа эхээс хажаһан, урин зохидоор харадаг, хүнтэй хөөрэдэжэ шаддаг, багша болохо үйлэ хубитай байгаа. Хоёрдохи басаганиинь - Баярма, 1970 оной декабрийн 20-до түрэн, 1-дэхи лицей-интернат хургуулида хурахадаа, комсомолой эмхиин секретарь ябаа. Энэ басагамнай нюураар сэбэр, һонор ухаатай, түрэн шамбай.

хургуули дүүргэһэн жэлээ Эрхүү хотын юридическэ институтта орожо, эрхимээр дүүргээ. Хэдэн жэлэй урда Москвада хуража, эрдэмэй талаар кандидатай нэрэ зэргэдэ хүртэһэн байна. Мүнөө өөрынгөө мэргэжэлээр Улаан-Үдэдэ хүдэлнэ. Баярма Батоевнагай Самдан хүбүүн Буриадай үндэһэтэнэй нэгдэхэ лицейн 6-даху классай хурагша, бүмбэгэ наадаха дуратай, ехэнхинь шатарта дуратай, холо газарнуудта ябажа наададаг. Гурбадахинь - Баяр гэжэ нэрэтэй, 1972 оной сентябрийн 2-то түрэн. Шэг шарайгаараа эсэгээс хажаһан, бар хүсэтэй, интернат-хургуулида хуража байхадаа, бүхэ барилдаагаар гүрэнэй элдэб мурьсөөнүүдтэ хабаадаа. Мүнөө хадаа эсэгынгээ тоонто нютагтань дүтэ - Мухар-Шэбэр гэгһэн байрада хани нүхэр Гэрэлматаяа Арюна, Юмжана хоёр басагадые томо болгожо байнхай. Баяр Батоевич үмсийн ажалда, Гэрэла Бальжинимаевна Шэбэртын эмшлэгын байшанай дунда зэргын эмшэлэгшэ. 1974 оной июнийн 23-да Дугар хүбүүн түрөө. Энэ хүбүүн түрэн һонор ухаатай. Хара багаһаа эсэгээс дахажа, машина ябуулжа хураһан, хургуулида ороогүй байгаад, хони адууддаг нэн. Сүлөө сагтаа ном уншаха дуратай. Мүнөө Дугар Батоевич Улаан-Үдэдэ жолоошоноор ажаллана. Табадахинь - Дугарма гэжэ нэрэтэй басаган, 1976 оной мартын 7-до түрэн намтартай. Дугарма хара нарайһаа абяа шэмээгүйгөөр наадаха, юумэ хурахадаш, хуряангыгаар харюусаха. Екатеринбург хотын юридическэ академи дүүргээд, Улаан-Үдэдэ хүдэлнэ. Нүхэрын - Борис Зорьянович Найданов шог зугаатай, хөөрүү, экономист мэргэжэлээрэ ажалладаг. Эдэмнай Аюр гэжэ хүбүүтэй. Чимитцо басаган 1979 оной июлийн 14-дэ түрэн. Интернат-хургуулияа алтан медалаар дүүргээд, Екатеринбург хотын Ураалай юридическэ академи улаан дипломтой дүүргээ. хуража байхадаа, академингээ суглуулагдамал командада баскетбол наадаха. Чимитцо Батоевна Валерий Байрович нүхэртэйгөө, Сэлмэг басагантайгаа Ивалгада байгаад хүдэлдэг. Оджон долоодохинь - Цырен хүбүүн 1981 оной октябрийн 29-дэ түрөө. хургуулияа мүнгэн медальтайгаар дүүргээ. Лицей-интернатда хуража байхадаа, «Наран» ансамбльда хабаадаа, олон хотонуудаар ябалсаа. 1999 ондо Буриадай гүрэнэй сагаан нарын «Гэсэр» гэжэ үндэр нэрэ зэргэдэ хүртөө. хургуулида хурагшад ай президентээр хунгадана. Цырен Батоевич нүхэртээ - Ольга Викторовнагай Буриадай гүрэнэй дээдэ хургуулийн эмшлэгын факультет дүүргээд, өөрынгөө мэргэжэлээр Улаан-Үдэдэ хүдэлнэ. Энэ айлнай Алдар гэжэ хүбүүтэй.

Д. Зандраева

ШЭБЭРТЭ

- Ая гангын хангалаар анхилаагхёо гэнтэ,
- Аршаанта сэлгэз нютагни, амар мэнд!
- Арын оройһоо харахага, альган дээрэ мэтэ
- Аржын толорон угтаа аглаг минии Шэбэртэ!
- Углюогуур эртэ Улытэ-Хаанай энгэртэ
- Улгэн газар гайдаяа гажарһан нюдоор шэртэн,
- Олон нүхэдэй дунда омогорхожо байхадам,
- Орьёл үндэр тэнгэри оёдол торгон майхангал,
- Хайрангынгаа энгэрһээ хатан Хёлго хүртэр
- Хайша хайшаа сэнхиигээ үзэсхэлэн мэтэ,
- Үргэн Заганай агаһаа улгын дуулим хужааг
- Үндэр сагаан хилганаар үерлэжэ намхалзаа,
- Майлын саана майла, гүбээн саана гүбээ,
- Мянган жэлэй зэрэглээн - хүнөөгүүдэй шэбээ... Д.УЛЗЫТУЕВ.

Эдэ бүхы үхибүүдыне бэлдэхэлэй эхин классуудта, олонхын Шэбэртын дунда хургуулида хуража, саашаа республикын үндэһэтэнэй 1-дэхи интернат-хургуулида хуража гараһан байна. Тэрэ үедэ гүрэнэй тэдхэмжэ хайн байгаа - холын гүүртын хоншоодой, малшадай үхибүүдые хургадаг нэн. Тимэ ушарһаа эдэ үхибүүдыне, өөрөө Дынчигма Шоболоевна хоёр хургуулинуудта баяраа мэдүүлжэ байдаг.

1997 оной январийн эхиндэ олоной эсэгэ, хайрата нүхэр Бато Дыржикович саһаа урид бурхандаа ошоо нэн. Иимэ хүндэ юумэнэй болоходо, Дынчигма Шоболоевна гэдэргэе сугарингүй, үхибүүдэ харалсажа үлөө бэлэй.

Өөрөө Дынчигма Шоболоевна зонтойгоо зулгы уринаар хөөрэдэжэ шаддаг, абари зан тэгшэ, сэбэр шарайтай. Хонин ажалда орохынгоо урда тээ Шэбэртын номоной зайһанай орлогшоор хэдэн жэл хүдэлһэн байна. Энэ ехэ харюусалгатай

ажалын захи хизааргүй, номоной түрүүлэгшэ ябаһан Шагдар Гармаевич Улзытуев өөрынгөө орлогшые ходоодо магтаха. Аймагай захиргаанай, бусад захиргаануудһаа олон шагналда тэмдэглэгдэһэн байна.

Нүхэрэйнгөө хонин ажалда ороходо, Дынчигма Шоболоевна хониндо хүдэлхэ баатай болоо. Тиэхэдэ 4 үхибүүтэй байха. Ажалын ехэ: газаахи ажалһаа эхилээд гэртэй ажал хүртэр. Гэртээ сэбэр, нарин байха, нүхэрэйнгөө тоонтые найнаар сахисаха. Ямаршые хүндэ ажалтай байхадаа, сүлөө сагтаа номуудые уншаха - Буриадай, ородой ба хари гүрэнэй классигуудай номууд номой таһаг дээрэ ходо байха.

Жэшээлхэдэ, Д.Батожабайн «Төөригдэһэн хуби заяан», М.Жигжитовэй «Далай шадар», нютагай Д.Улзытуевай, Ц.Д.Хаммаевай номууд байха.

Ородой уран зохөөлшодой Л.Толстойн, А.Чеховэй, М.Шолоховой номууд; хари гүрэнэй Д.Лондоной, Э.Хемингуэйин номууд хэдэн дахин уншагдаһан.

Долоон хоногой пятнице - «Баян талын аялга» нүхэртээ ходо хүлээн шагнадаг. Буриадынгаа суута дуушадай хонгёо аялганууд шэхьен хужарлуулха. Ажал ажалаараа, жэлэй гү, али хэдэн жэлэй хуулийн амаралтада Дынчигма Шоболоевна аяншалха дуратай, хонин юумэ хараха, шэнэ юумэ таниха, үзэхэ шэнжэлхэ зорилготой байха.

1988 оной намар турпутёвкоор Египет аяншалжа ошоходоо, элдэб хонинуудые хөөрэхэ. Тэрэ үедэ совет гүрэнэй аяншалагшад гушан түхэригһөө дээшэ юумэ - эд бараа гаргажа болохогүй нэн. Харгыдаа, самолёт соо Улаан-Үдын прибор бүтээлгын заводой Нимаевтай, нютагайнгаа бэри Федорова-Цыренова Александра Хуригановнагай хани танилсаа. Мүнөөшье Жаргал Цыденжапович Цыреновтэнэй бүлэтэй хани барисаатай, ходо ябалсажа, оролсожо байдаг. Тэрэ аяншалгая хайн ханадаг. Эгээл түрүүн агаарай онгосын аэропортодо буужа байхада, тэрэ хотын үндэр байшангуудай галнууд угтаа. Дэлхэйн эгээл ута Нил голый нугаар Египедэй нислэхэ хото Каир асараа. 35-40 градус халуун болохо. Аяншалагшадые хамааруулхын тула концертнэ үдэшын 10-һаа эхилхэ. Ганса гансаар табидаггүй. Каир хотын дэлгүүр элдэб зүйл бараагаар билтаржа байха, жэгтэйл нэн гэжэ дурсаа нэн. Египедэй пирамидануудые, шулуун Сфинксые хараһан байна.

Нёдондо жэл Монгол орон айлшалһан байна. Тэндэ хонин хүнүүдтэй танилсажа, зүүн-урда Азийн гүрэнүүдэй вудбол наадантай танилсажа, наадажа, яһала хайн дүнгүүдые харуулаа. Энэ нааданай хайн шагналда хүртэжэ, Таиланд уригдаха

болоо нэн. Энээн тухай өөрөө «Бурад үнэндэ» бэшээ нэн. Энэ хүмнай «Бурад үнэндэ» дүшөөд жэл талалгаряагүй захи харахы материалнуудые уншаха дуратай.

Гүрэн соогоо Москва, Екатеринбург хотонуудаар нилээн ябагдаа. Хаанашье ябаад эрэхэдэ, ябаһан, ошоһон, харанаа гоёор хөөрэдэг. Түрэлхидөөрөө, худа урагуудаараа ходо ябалсажа эбтэй байдаг.

Мүнөө ажалай ветеран Дынчигма Шоболоевна Улаан-Үдэ хотодо ажаһуудаг. Хаанашье ажаһуухадаа, үхибүүдтээ, ашанар, зээнэртээ, дүүнэртээ зүбшэл үгэлсэжэ, хубалдаха дуратай. Халуун шэрэмэй хажууда эдихэ хоол буйлуулха, шананан эдэниинь амтатай байдаг, элдэб янзын нюдэ баярлуулаар стол түхээрдэг. Бурад арадынгаа заншалта хоол: бүхэлээр, хушуурга, орёмог гэхэ мэтэ; хүнэй - сагаан эдээнэй зүйл бэлдэдэг. Ажалдаа сүлөөгүй сагта дулаан оймһон болон бээлэй гэхэ мэтэ үхибүүдтэ оёхо. ханаад үзэхэ, энэ эхэнэр хайхан эхэ, анхаран ханаагаа табидаг хүгшэн эхэ, эхы.

Мүнөө жэл Гэр бүлын жэл гэжэ тоологдоо. Нээрээшье, энэ бүлэ, энэ айл ёһотой бүлэ гэжэ тоолохоор. Эдэ бүхы хэһэн ажалын, байдальн, хайн хүмүүжэлгын талаар Дынчигма Шоболоевна 2-дохи шатын «Эхэ-Герой» гэжэ орденоор шагнагдаа.

Сүлөө олобол, нютагаа ошон-ерэн байдаг, зунай сагта гол нютагайнгаа бурхадые хүндэлсэжэ, бурхандаа зальбаржа, мүргэжэ байдаг. Нёдондо баригдажа байһан Шэбэтынгээ дасанда 5 мянган хотын мүнэг оруулаа.

Энэ ехэ буян хэшэг болоно. Түрэл Шэбэртын дунда хургуулийн ойн баярай болохын урдахаан үхи хүүгэдээрэ хамтаржа, компьютер бэлэглэһэн байна. Хэзээдэшье иимэ баян дэлгэр сэдхэлтэй хүнэй гар хоһон байхагүй. Энэ гайхалтай бэшэ. Иимэл даа, манай Дынчигма Шоболоевна!

Нютагай зонһоо багшана үхибүүд, үхибүүдэй гэртэхин энэ хайхан, сэбэр эхэдэ, эжыдэ элүүр энхые хүсэхэ, олон дээрээ олон боложо, үнэр баян, хайхан сэдхэлтэй баяраар билтаржа, үхи хүүгэдтэй зоболон хашалангүй эрдэм бэлиг абажа, ханаантай ходо бүтэжэ, үхибүүдээрэ омогорхожо, буянтай, жаргалтай хуухатнай болготой.

Удангүй, апрелин 30-да үдэшын 5 сагта Шэбэртын хургуулийн тогтоһоор 85 жэлэй ой хургуулийн танхим соо үнэргэгдэхэ.

Цырендондо ЗАНДРАЕВ, Шэбэртын дунда хургуулийн географийн багша, Бурад Республикын габыата багша.

Республикын Гүрэнэй шанда зууршалагдаба ШАГНАЛ ӨНӨТӨЙ ЭЗЭНЭЭ ОЛОГ ЛЭ!

2006 ондо «Буряад үнэн» гэхэн Хэблэлэй байшан Буряадай поэт, Буряадай болон Россин соёлой габыята хүдэмэрилэгшэ, Хүндэлэлэй орденото Цырендулма Дондогойн «Наян-Наваа» гэхэн хонирхолтой ном барлан гаргаба. Энэ ном соонь нүүдэй жэлүүдтэ бэшэгдэһэн поэмэнүүд, шүлэгүүд, баснинууд, уянгата дурсалганууд, оршуулганууд оруулагданхай.

Наян, Наян наюулай
Наян — Наваа мишиш гү?
Заян, Заян заюулай
Заян — Наваа мишиш гү?
Баган, Баган байдуулай —
Баган, Его мишиш гү?..»

Юундэ миний элинсэг юундэ иигэжэ дуулаа хаб?

Сэнхир нуурнуудаараа суурхаан Яруунын аймагай Ииснгын энгэр соо түрэнэн Цырендулма Цыренонагай ажабайдал юрын бэшэ. Буряад уран зохёолдо 1950 онуудта орожо, шүлэгүүдые бэшэгийн ороо замда гарахадаа, шүлэгүүдые бэшэгийн ороо замда гарахадаа, олон юумэ ухаан сэдхэлдээ болбосооруулжа, тоолошогүй олон асуудалнуудай урда зогсоор. Цырендулма Дондокова гэжэ ябаһан аад, шүлэгүүдээ хэблүүлжэ эхилхэдээ, Дондогой болоһон намтартай. Юундэ иимэ нэрэтэй болоһон юм гэжэ асуудал уншагшад табина ёһотой. Юубүгдэ, Буряадай түрүүшын эхэнэр поэт Цырендулма Дондокова ябаһан бишуу. Теэд зарим ушарнуудта мүнөөшө болоһор буряад эхэнэрүүдэй гүн сэдхэлдээ дуулагша хоёр эхэнэр поэды илгаруулаха талаар асуудал гарадаг хаш. Буряад уран зохёолдо хоёрдохи эхэнэр поэт Цырендулма Дондогой зохёолнууды бэшэхынгээ хажуугаар оршуулгын ехэ ажал хэдэг. Жэшээлэн хэлэхэдэ, В.Шекспирэй «Гамлет» гэжэ трагедийе буряад хэлэндэ оршуулан юм. Бүхы дэлхэйн театрнуудай алтан жасада ороһон бүтээлэй гол герой Гамлет «Яаха гэшгэб. Амиды үлэхэ гү, али», - гэхэн асуудалаар бүхы хүн түрэлтэндэ хандаһаниень тон зүбөөр

гаргажа, ажабайдалай зүрилдөөтэ зүргэнүүдые, геройнуудай онсо хэлээр харуулжа, хөөрөлдүүлжэ шадаһан. Энэ мэтээр бүхы монгол, казах, яхад болон бусад арадуудай уран зохёолшодой бүтээлнүүд буряад уншагшадта өөһэдэнь хэлэнэй, үндэһэ яһатанай, абари зангуудааршые Цырендулма Дондогойн оршуулганууднаа хаража, уншажа боломоор. Би мүнөө оршуулганууд тухай юундэ хэлэнэбиб гэхэдэ, Буряад уран зохёолдо таби гарап жэлээ зориулан, хорёод гаран номуудай автор Цырендулма Дондогойн бүхы зохёолнуудынь, шүлэгүүд, баснинууд, оршуулгануудыень суглуулжа, хэдэн боти ном гаргажа, уншагшадта хүргэмөөр байгаа ха гэжэ ханаһанаа дурданаб. Гадна 30 гаран жэлэй туршада «Буряад үнэн» сониний нургуулин болон уран зохёолой таһагые даагшаар хүдэлхэдөө, театрнуудай, нургуулинүүдэй уран зохёолой кружогуудай, залуу бэшэгшэдэй хүдэлмэридэ тон ехэ анхаралаа хандуулжа, түрэлхи хэлээ хүгжөөлгын асуудалнуудаар аша тунатай олон тоото статьянууды бэшэһэн гэжэ мэдэнэбди.

Цырендулма Дондогойн композитор Базар Цырендашиевтай бэшэһэн «Холын харгыда» гэжэ дууниинь буряад арадай тон дуратай, аяндаашые, ажадаашые дууладаг дуунуудай нэгэн болонхой. Поэдэй үгэ дээрэ мэдэжэ композиторнууд Юрий Ирдынеев, Базар Цырендашиев олон дуунууды бэшэһэн. Жэшээлэн хэлэхэдэ, 1991 ондо XIV дугаар Далай ламын манай Буряад орон залархадань, 15 минутын туршада дуунай үгэнүүдые бэшэһэн. Энэ дууниинь Үндэр түрэлтын хүндэлдээ эдэлжэ, бэлигтэй композитор Юрий Ирдынеевын шажан мүргэл тухай дуунуудай, олон жанрта бүтээлнүүдэй дунда гол буури эзэлдэг.

Мүнөө би элитэ поэт эхэнэрэй зохёохы ажал тухай тобшохоноор бэшэхэдээ, манай буряад угсаатанай дундаһаа тодорон гаража, зохёолнуудаараа олон уншагшадтай сэдхэлэй хүбшэргэй дайраһан хоёрдохи эхэнэр шүлэгшэн болоно. Ажалын СССР, Росси болон Буряад оройнгоо хүндэлэлүүдтэ хүртэһэн гэжэ манай уншагшад мэдэхэ байха. Тиймһээ олон үгэнүүдые бэшэнгүйгөөр Цырендулма Цыреновна Дондогой Буряад Республикын Гүрэнэй шанда тон зүбөөр зууршалагдаа гэжэ хэлэхынгээ хажуугаар урзанда гаргагдан «Наян-Наваа», ород хэлэн дээрэ «Я помню» гэхэн хоёр номуудынь уншагшадта ёһотой бэлэг болоо гэжэ тэмдэглэжэ, энэ дэбжэлгээр амаршалжа, шагнал ёһотой эзэндэ хүрэхэ ерэхэ гэжэ этигэхэ дуран хүрэнэ.

Дулгар ДОРЖИЕВА.

СЭДЬХЭЛ
БОДОЛДО
СЭНТЭЙ
БАЯЛИТ

Хайшаа яашаа аяншалхадам,
Харгын заяа айладхыт.
Хамаг найхан зоуниие
Хани болгон уулзуулыт.

Наашаа саашаа айлшалхадам,
Номхон заяа айладхыт.
Наартай найхан зоуниие
Найза болгон уулзуулыт.

Ойгуур, холуур аялалхадам,
Одото заяа айладхыт.
Олон найхан зоуниие
Ойро болгон уулзуулыт.

гэхэн шүлэгэй мүрнүүд Буряадай арадай поэт Галина Базаржапова-Дашевагай «Одото заяа айладхыт» гэхэн номойн гол удхые тобойлгон харуулна. Найхан «Республиканыя типография» гэхэн акционернэ бүлгэмэй хэблэлээр барлан гаргагдан онсо үзэмжэтэ шэмлэгэлтэй гадартай ном олон уншагшадта, илангаяа үндэһэн соёл, һүүдэй үгэ «Буряад үнэн» гэхэн Хэблэлэй байшангай зохёохы ажалаар хонирхошодто, гадна уран зохёолой, журналистикын замда гаража ябагшадта тон хонирхол үүсхэмээр гэжэ ханагдана. «Буряад үнэн» сониннай республикын хүн зондо мэдээлнүүдые тарааһаа гадна арад зонийнгоо хүрһүүдые, нэрэ солье үргэхэ, түүхын гүнһөө шэнжэлгээгүй байһан хонирхолтой баримтануудые ухашалан оложо, ухаан сэдхэлдээ шэнэ мэдэрэл түрүүлжэ байдаг ёһотой бултанда хүлээгдэдэг сонин гээшэ.

«Буряад үнэн» сониний редактораар 11 жэлдэ хүдэлжэ ябаһан Галина Базаржапова-Дашева Буряадай гүрэнэй багшанарай институтта хуража яаха үеһөө түрэл газеттээ хуби заяагаа ниилүүлһэн бэлэй. Тэрэ гэхэхээ эхилэн, гансал 34 жэл сониндоо үнэн сэхээр ажаллажа, үе сагайнгаа олон бэрхшээлнүүдые дабажа, энэ хүржээ ерэхэн намтартай бишуу. Гадна уянгата шүлэгүүдэй хэдэн согсолборинуудые гаргуулан гээшэ.

Энэ «Одото заяа айладхыт» («Даруйте роскошь общения») гэжэ номынь эхинһээ абаад һүүлшынь хуудаһан болотор уншаад байхадаа, олон тоото холо ойрын орон ниотагуудаар аяншалжа, гайхалтай номин намтартай хүнүүдтэй уулажа, үе сагайнгаа үнэн бодото зүргэнүүдээр өөрын бодолтой, өөрын дуунуудтай, өөрын шүлэгүүдтэй эдэ зоноор хубаадан ябаһаниинь хэды - сэнтэйб даа. Хорин нэгдэхэ зуун жэлэй эхиндэ гараһан «Уулзуур» гэжэ ном сооһоонь нэгэ хэды мүрнүүдые уншагшадтаа дурадханаб.

ШЭНЭ НОМ

Элинсэг хулинсагни
хаанаһаашые байг —
Эртэ урдын салжууд гү,
али хатагичи —
Үнэрһэн тэрэ олон
үеүүдые дамжан,
Үүрһэтэ талын, тайгын
дундашые
Түүдэгэй алтан ошондо
Гараа дулаасуулан,
Сээжээ гэххээн,
Түби дэлхэйн үри ябаһаннай
сэнтэйб даа.
Түүхын буурал манан соо
Тоохон тоборогшын болонгүй,
Үеһөө үгэ хүн шарай
шарайһаар
Үе залган энэл ерһэмнай
болгоһой гээд,
Уг изагуурай залгае
Ухашалан түүрээе.

Үргэн сагаан дэлхэй дээрэ, одото огторгойн энхэрэл доро үдэр, һүнинүүд хэлгэлдэн, хүнэй үе наһанай найн найхан хэрэгүүдые гансал өөрынгөө ноуса болгонгүйгөөр, хүн түрэлтэй баялиг болгон үлөөхэ гэхэн зорилго эли лэ. Энэл ушарһаа ном судар бэшэгдэжэ, үнэн бодото байдалай гэршэ гэрэл болодог шуу. Теэд энэ бүгдэ зохёол хүнэй ухаан мэдэрэлһээ, сэдхэл бодолһоо мундэлдэг. Ямаршые үе сагта, ямаршые хизаар ороной, ямаршые үндэһэ яһатанай аша туһада хэгдэһэн ажал хүдэлмэри, гүн ухаан, орхихон баялиг, үлөөһэн мүрнүүд манай бумбэрсэг дэлхэй дээрэ ерэхэ үе сагай хургаал заабари, гаталһан замтай баатаршалага боложо үлэдэг. Энэ бүгдэе саарһан дээрэ бэшэжэ, хүн зондо дурадхаха гэшгэ буянтай хэрэг. Харин тон наринаар, зүбөөр шүүбэрлэн бэшэхын тула нилээн ехэ бэдэрлгын, бэлэдхэлэй ажал хэгдэдэг гээшэ ааб даа.

Галина Хандуевнагай бэшэһэн энэ ном соо Их Монгол уласнаа эхилээд, «Буряад үнэн» - «Дүхэригэй» үнгэргэдэг олон конкурсуудта илагшад хүртээр замтай тэмдэглэлүүд, очеркнүүд, уянгата найруулганууд, шүлэгүүд оруулагданхай. Эдэ бүгдэе уншабал, сэдхэл бодолдо үнэхөөр баялиг нэмэхэ гэжэ найдуулаад, энэ номой «Бусалган» гэжэ баримтата туужаһаа хэлжэ уншагшадта дурадхаха хүсэл түрэнэ:

«Манай айлшан - буряад-монгол уггай Джулия Энн Стюарт Америкын Мичиган штадай Детройт хотодо 1969 ондо түрэнэй намтартай. Университет дүүргэһэнэйнгээ удаа биологээр бакалаврай, түүхээр магистрай нэрэ зэргэтэй болоо. Америкын түүхэлээ гадна Буряад-Монголой хүгжэлтөөр онсо хонирходог, угсаатанайнгаа орон ниотагта энэ зорилгоор ерээ гээшэ. Жэһэнэи монгол хэлэн дээрэ тордйогоүй бэрхээр хөөрөлдэдэг, немец, грек, латынь, унгор, испан хэлэнүүдые найн мэдэдэг, - гэхэн тошо мэдээсэл эхин дээрэн үгэнэ.

Манай уран зохёолдо, журналистикада хүн зоной, гүрэн түрэнүүдэй харилсаа холбоо бэхжүүлһэн номууд олоор гаража байһай гэжэ хүсөөд, Буряадай арадай поэт, редактор Галина Базаржапова-Дашевада ехэ баяр хүргөөд, уншагшадые хонирхолтой, аша үрэтэй, эрдэм мэдээсэлээр баян, бэлигтэй номоор амаршалха дуранай хүрэнэниинь ойлгосотой.

Дулгар ДОРЖИЕВА.

ДАМБА ХОБРАКОВОЙ ДАБХАР БАЯР

Нүхэр тухай үгэ

оюутадта Буряад ниотагуудайнай байгааһин найхан, хүн зонийн абари зан ехэ нүдөө үгэһэн байжа болоо. Залуу нүхэрэйнай, Арада найхан тоонто ниотагай, түрүүшын шүлэгэй мүрнүүдые туршажа ябаһан Дамба Хобраковой шэнэ шүлэгэйнь мүрнүүд энэ үгэ элбэгээр түржэ, бэлигын дэлижажа ябаһэн гэхэдэ, буруу болохогүй гэжэ ханаһабди. Гэрэнэй удаа хоёр дахин багшын практика гарахаяа хүдөө ниотагуудта ошоо нэмди. Энэ практикын үгэ Дамбамнай шүлэгөө зохёолоор, уншаһаар ябаа. Захаминайнай гү, али Гүнхэнэйнай гү - Даримада иимхэн шүлэг зориулаһи, ябууд дунда бэшэжэрхиһэн юм:

Загастайн нургуулар
Зайгуул халхин
Зайгааг гараа.
Зариманай зурхы
Эзэлээд абаа.
Тохойн хубуун
Толгойгоо гэххэнь,
Даримаданнай
Дурлаа хаш...

Табан жэланай түргөөр үнэргэжэ, Дамба Шагжиевичнай аяар холын Захаминай аймагай Сахир тосхондо багшалхала ошоо хэн. Номдо дуратай, шүлэгөө урлан ябаһан залуу багша хубуун ниотагай библиотекэ руу гэшхэдэлтэй байтараа, нэгэ мэдэн гэхэдээ, Сахирай залуу Галя гэжэ басаганда дурлажа, зүрхэ сэдхэлыень булажа, наһанайнгаа нүхэр болгон,

гэр бүлэ болобод. Түрэл ниотагайнь тала дайданууд, гол горход, хада ууланууд, арад зонийн залуу багшын зүрхэ сэдхэлдэ ходо ханагдажа, хэдэн жэл ажаллаһанай һүүдэд Дамба багша гэр бүлэтээ ниотагаа бусажа, Аргатынгаа дунда нургуулида буряад хэлэ болон литературын багшаар ажаллажа эхилһэн намтартай. 24 жэлэй туршада залуу үетэндэ буряад хэлэ ба литература зааһаа гадна, олон шүлэгүүдые, оршуулганууды, баснинууды, дуунууды бэшэжэ, ниотагайнгаа арадай театрта табигдадаг зүжэгүүдэй гол рольнууды наадан ябана.

Найхана Улаан-Үдэ хотын Үндэһэтэй номой сан соо Дамба Шагжиевичайнгаа бэлигтэй шүлэгшэн, зүжэгшэн, багша, олон хүүгэдэй баабай болошоод, «Са-

сандай» гэжэ номойнгоо презентаци хэхэдэнь, бидэ, суг нураһан нүхэдынь, ехэ баярлажа байгаа нэмди. Эдэ хэд бэ гэхэдэ: Д.Б.Очирова, БГУ-гай багша, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, доцент, С.Г.Ошоров, БГУ-гай багша, педагогикын эрдэмэй кандидат, доцент, Буряадай Республикын габыята багша Ж.М.Будаева, Ц.Ц.Доржиева, Б.С.Цырендыльков, Б.Ж.Цыденжапова, П.Ц.Дашиев - Улаан-Үдэйн нургуулинүүдэй буряад хэлэнэй багшанар, Яруунаһаа Л.Б.Балданова, Хэжэнгэһээ З.Б.Дугарова, Бэшүүрһээ С.Т.Улзытуева, Гүнхэнһөө Д.Д.Дашева болон С.Д.Сухеева, Хурамхаанһаа Д.А.Цыденова, Зэдэһээ Л.Д.Раднаева, Хориһоо Б.Б.Ширапова, Агаһаа Ц.Ц.Сампилова, Захаминаһаа Э.Р.Цыренова, Хяагтаһаа Е.Х.Д.Рабжурова, Оронгоһоо Я.М.Сондуева ба бусад шэнэ номтойгоо ташилсалгын найндэртэ суг нураһан эдир залуугай нүхэдтэй уулзахада, эзлүүдгүй найхан дабхар баяр болоо бишуу.

Дамба Хобраковой «Сасандай» гэжэ ном соо ороһон шүлэгүүд тоонто ниотаг, инаг дураг, буян хэнгэг, ёһо заншал тухай зураглан харуулна. Атар баян хэлэтэй, арадай мэргэн үгэнүүдые хэрэглэнэ, мур бүхэниинь ушагшадта юрэ ойлгосотой байна. Буряад хэлэ шудалха хэрэгтэ тематикын болон байгуулын талаар ехэ сэнтэй, илан-

гаяа багашуудта зориулан шүлэгүүдын таарамжатай, нургуулин программата оруулхаар, класснаа гадуур хүмүүжүүлгын ажалда үргэнөөр хэрэглэмээр ном болоо. Авторай баян үргэн сэдхэл, холын бодол хараа шүлэгүүд сооһоонь мэдэрхээр. Ниотаг нугаяа, ажалша малша зоноо магтан дуулажа, байгааһаа бөөмэйлжэ, Дамбамнай уран гоёор бэшэһэн ха юм. Саашадаа зохёохы харгыдан найн найхание хүсэжэ, үшөө олон удха түгэлдэр номууды хэблүүлжэ, маһадаа, суг нураһан нүхэдөө, ниотаг нугаяа, арад зонго баясуулаа ябахыень юрөөнтэбди.

Ажабайдалай найхан
дуушан
Араг зоноо магтаан уужан.
Саһандай талын солотой
хууриша
Соносхоош сагтаа согтог
хүжэм.

Бархан уулын байгаа сагта
Багархал шииш шүлэгүүг.
Илаг дуранай хаһага
Зэдэлхэй шииш дуунууд.
Дуунуудынь нүхэдшн
Дуулан шамгаа дурдажа,
Дурсан ходо ябадаг.
Сэнхир номин Аргатын
Сэсэг ногоон эрье дээр
Сэдхэн шамаяа нуугар.

Сергей ОШОРОВ,
Виктория БАЗАРОВА
болон суг нураһан бусад
нүхэдынь.

Аяар холын наяд онууд... 1979 оной намарай найхан сагта оройн ниотаг бүхэнэй гүлмэр залуу басагад, хубүүд Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай дээдэ нургуулин ород-буряад хэлэнэй таһагта шангаһан шалгалтанууды дабажа ороо бэлэйбди. Хамтын байрада байражаад, түрүүшээр бэе бэеынгээ ниотаг бүхэнэй диалектнүүдтэ гайхалдажа, үгэнүүдэйн удхыень ойлгохогүй ябагдаа хэн.

Хурамхаанайхид «хольцин», «доржоохойн», захаминайхид «ута номин», хэжэнгынхид «шаахай», агынхид «халта», гүнхэнэйхид «яабалха» гэдэг хэдэнь, ехэ энесэдэгшэ нэмди. Нэгдэхэ курсда хуража эхилхэдэмнай, манай куратор, ород хэлэнэй методикын багша, найн дорюун зантай Сергей Матвеевич Бабушкин томилогдоо хэн. Мүнөө жэл эдэ үдэрүүдтэ багшамнай 60 наһанайнгаа оие тэмдэглэхэнь. Дээдэ нургуулида хуража байха үедэмнай, зунай амаралтада, оюутадые стройотрядта эльгээхэ заншалтай байгаа хэн. Нэгдэхэ курсын һүүлээр Мухар-Шэбэрэй Түгнэ тосхондо, удаадахи жэлүүдтэ Эдэйн аймагай Залаа-Үбэр, Гүнхэнэй аймагай Охор-Шэбэр гэхэн ниотагуудта ошожо ажаллаа нэмди. Эдэйн үргэн тала заха хизааргүй, Гүнхэнэй үндэр хаданууд тэнгэриез тулаһанан мэтэ ехэ найханаар харагдадаг хэн. Ехэл хүхюүн, солгёон саг байгаа хэн. Эгээл энэ үгэ эрдэм бэлигтэ мүлжэ ябаһан, бэлиг шадабарияа бадаруулжа захалһан залуу

Шэнжэлэл

ГЭР БҮЛЫН, ГАЛ ГУЛАМТЫН УДХА ШАНАР

(Д-Р. Батожабайн «Төөригдэһэн хуби заяан, Х. Намсараевай «Үүрэй толон» гэхэн зохёолнууд соо)

Хүн бүхэн алтан дэлхэй дээрэ түрөөд, гэр бүлэ соо ургаха ёһотой. Гэр бүлэ гэшэ ямаршые хүнэй ажабайдалда эгээл нангин юумэ гээшэ. Юундэб гэхэдэ, шамые ходо ойлгохо, баярыешни, гашуудальешни шамтай хубаалдаха, хүндэ хүшэр үедэ тухалха хүнүүдэйнгээ дунда байхада, эгээл ехэ жаргал ха юм. Гүрэн түрэмнай толгойлогшод энэниие баһал ойлгоно ха юм. Тиймэһээ Россия Президент В.В.Путин 2008 онии «Гэр бүлын жэл» гэжэ соносхоно. Мүнөөнэй сагта харууһагүй үхибүүд, үншэн үбгэд, хүгшэд манай гүрэндэ үзэгдэжэл байдаг. Энэ хүшэр хүндэ үзэгдэлүүдые анхаралгүйгоор орхижо болохогүй. Заал хаа тэрэ асуудалнуудые шэнжэлэн хаража, зүб харюу үгэжэ, иимэ байдал усдахаа түсэбүүдые хараалха хэрэгтэй гэжэ бодоноб. Гэр бүлын асуудал намайе ехэтэ нонирхуулна, миний анхаралые татана. Саашадаа гэр бүлын байдал хайшан гээ хаа найжархаб гэжэ би бодомжоложо ябадагби. Тиймэ дээрэһээ гэр бүлэе уг унгиһаань, уран зохёолнууд соо, газетэ, журналнууд соо шэнжэлжэ үзэхэ гэжэ шиндэлһэн байнаб. Миний шэнжэлгын объект - уран зохёолнууд, газетэ, журналнуудай статьянууд, буряад зоной ёһо заншалнууд. Шэнжэлгын предмет - гэр бүлын байдал, гуламта, гүрэн түрэн гэр бүлэ тухай абтаһан тогтоолнууд. Шэнжэлгын зорилго - гэр бүлын байдал шэнжэлхэ, урдын ёһо заншалтай танилсаха, ерээдүйн гэр бүлэ яагаа хаа жаргалтай байхаб гэхэн асуудалда харюу олохоёо һананан байнаб.

БҮНЭЭЭ АНДАЛДААН БОЛИНХОЙ ГҮ?

Ганса сусал гал болохогүй, Ганса хүн айл болохогүй (Арагай аман үгэһөө)

Хүн түрэлтэн энэ алтан дэлхэй дээрэ ажамидаржа эхилхэһээ гэр бүлэ тухай бодомжолодог гэхэдэ, алдуу болохогүй. «Ганса сусал гал болохогүй, Ганса хүн айл болохогүй» гэжэ хэлэдэгэй удахаар хүбүү басагаяа хамтаруулжа, шэнэ бүлэ мүнэдэлүүхэ гээшэ хэдынэйшые сагта арагай ехэ ниитэ удха шанартай байһан гээшэ. Уг гарбалаа үргэлжэлүүхэ, үхибүү түрэхэ, эхэ эсэгынгээ гал гуламта ун-тараахагүй гэжэ гэр бүлэ болохо хүбүүн үрийн нангин уялга хэ-

зээдэшые байха. Хүн бүхэндэ энэ һанандань тулгуур боложо ябаху хүн хэрэгтэй ха юм. Бэе бөөдээ дурлажа, инаг дуранай халуун охиндо абтажа, гэр бүлэ болохо гээшэ энэ һананай эгээл ехэ жаргал бэшэ гү?

Зүгөөр иимэ ехэ жаргалые манай буряад арад зон урдандаа ехэ үсөөн үзэдэг байһан юм. Урдын мунхаг сагта баяд ноёдой газар дэлхэйе эзэмдэжэ байха үедэ инаг дуранай ошоор бии болоһон гэр бүлэ тон үсөөн бэлэй. Урданай ёһо заншалаар бүһээ андалдажа, зүг түрэн үхибүүдээ үбгэ һамган болгожорхидог байһан юм. Тэрэ үхибүүд томоһууд болоходоо, бэе бөөдээ дурагүйшые хаа, абалсаһал баатай болодог байгаа.

ГЭР БҮЛЭ УРАН ЗОХЁОЛНУУД СОО

Баян бардам айлайхи хүбүүдтээ өөһэдөө һамга шэлэжэ абадаг байһан. Сэбэрхэн, бэрхэ, ажалша басагадые шэлэн абажа, хүбүүдтээ һамга хэжэ, бүхы һанандань барлаг болгожо абадаг ушар тоолоһогүй олон. Эгээл тиймэ ушар Хоца Намсараевай «Үүрэй толон» гэжэ роман соо тон һонирхолтойгоор бэшгэдэнхэй. Баян Бадма Манхуудай гэжэ тэнэгшэг хүбүүндэ Галшын Ариюхан Должодые һамга хэжэ гэжэ тахил табиһан байна. Үхэр малаар, арбан түхэригөөр басагынь абахаа һанана. Урдын харанхы мунхаг сагта буряад басагад өөрын мэдэлгүй, хүндэ хүшэр байдалтай, дарлалта доро байһан гэжэ мэдэнбди. Тийбэшые хүн бүхэн өөрынгөө жаргалай түлөө тэмсэдэг. Энэл зохёол соо ариюхан Должод Цыремпил хоёрой унтаршагүй һайхан инаг дуранайнгаа түлөө тэмсэдэ бодоһынь харанабди. Бэе бөөдээ дурлажа, гэр бүлэ болохо гэжэ тэрэ хоёр ямар ехээр тэгүүлнэ гэшэб. Инаг гансаа Цыремпил наадан дээрэһээ хулгайлажа абаашана ха юм. Баян Бадмаһаашые, хүн зоной хэлэ аманһаашые айнгүй, жаргалтай гэр бүлэтэй болохоёо хэды ехээр эрмэлзэнэ гээшэб. Энээн дээрэһээ хараад үзэхэдэ, өөрынгөө, гэр бүлын жаргалай түлөө тэмсэхэ ёһотой гэжэ ойлгожо абамаар.

Даша-Рабдан Батожабайн «Төөригдэһэн хуби заяан» гэхэн зохёол соо гэр бүлын жаргалай түлөө Аламжа хэды ехээр тэмсэнэ гээшэб?

Түрэн хүбүүн эсэгынгээ үгэһөө гараа гэжэ урданай буряад зондо дууддаггүй. Энэ хадаа хэлэшгүй ехэ нүгэл байгаа. Харин Аламжа абынгаа үгөөр Шаралдай баянай һанатай гэрэй дарамта болоһонһон басагые һамга болгожо абагагүй. Юундэб гэхэдэ, Аламжа туталша һайхан Жалмада үнэн зүрхэнһөө дурлаһанһан, үнийнэй үгэ хүүрээ абалсаһан байба. Аламжа хоёрой хоорондохи айхабтар бэрхэтэй байдалда орошобо... Эсэгынгээ үгэ хэдышые хүндэлбэл, дуратай ганса Жалматагаа яашые хажасажа шадахаар бэшэ байба. Нангин дуранай эршэдэ хойшолоһонгүйгөөр абтаһан Аламжа эсэгынгээ үгэһөө гараа баатай болобо. Буддын шажанай хургаалай ёһоор эхэ эсэгын үгэ дуулаагүй хүн гээшэ тон ехэ нүгэлтэй болодог.

Аламжын гэр бүлын зол жаргал үе һанан соогоо бэдэржэ, баяд ноёдой барлаг боложо, зобонһон ядарһан гэшын захиагүй. Юрын бүлэдэ жаргал гээшэ юун бэ? Аламжатанда олон юумэ хэрэггүй - орохо гэр, үхибүүдээ тэжээхын тула һааха үнээн. Теэд тэрэ үеын харанхы будуулиг байдалай хүндэ хүшэр сагай эрхээр жаргалтай һайхан байдал олохын түлөө ямар тэмсэл хэжэ баатай болоноб. Аламжа айхабтар ехэ зоболон үзэжэ, хүндэ гэгшын замаар ябажа, хуби заяанайнгаа зол жаргалые бэдэрбэшые, гэр бүлынгөө жаргалые оложо үшөөл шадаагүй.

«УРАГ ЭЛГЭНЭЙ ХОЛОНЬ ДЭЭРЭ, УНА ТҮЛЭЭНЭЙ ОЙРОНЬ ДЭЭРЭ»

(Арагай аман үгэһөө)

Буряад арад зоной ёһо заншал ехэ удха шанартай. Үсөөн тоотой буряад арад зон удамаа тоонгүй, түрэл гаралаа мэдэнгүй шуһа мяхаа холисолдуулбал, эрэмдэг бэетэй, эрьюу тархитай боложо, энэ дэлхэйн хурьһон дээрэһээ тэнсэгдүүлэн халиха һэн. Эгээл тиймэһээ манай арад гэшэ хэдынэйшые сагта «уна түлээнэй дүтэнь дээрэ, ураг худанарай холонь дээрэ» гэхэн алтан үгэнүүдые баримталадог байгаа бшуу. Буряад хүн долоон үе уг гарбалаа тон һайн мэдэхэ, тооложо шадаха ёһотой. «Түүхэй мяханда түрэл үгы» гэхэн тэнэг бодол холо хаяжа, айл бүлэ боложо байһан залуушуул шадаал хаа, ондоо обогһоо, ондоо отогһоо һамга абаха гү, али хадамад гараха гэжэ оролдодог һэн. Энэ ушар хадаа түрэл зоной шуһа холисолдуулахагүйһөө гадна, элдэб олон обог болон отогүүдэй дунда амгалан байдалай һайхан һуури табидаг һэн. Саашадаа тэрэ харилсаанинш улам ехээр хүгжэжэ, буряад гэжэ нэрэтэй арад болотороо хүгжэхэдэмнай тухалһан байха. Тийгэжэ манай арад «саһан дээрэ мүртэй, саарһан дээрэ нэрэтэй» болоо һэн.

Буряад зон эрдэм номдо ехэ хураашыегүй хаа, иимэ сэгсэн хургаал үгэнүүдтэй байһан байна.

Гэр бүлэ болохо гэшэ тиймэ амар хэрэг бэшэ ха юм. Хүн зоной гүрэн түрэнгөө, түрэл гаралайнгаа, түрөөдүй үхибүүдэйнгээ, бэе бэенэйнгээ урда тон ехэ харюусалгатай болоно. Иимэ ехэ «ашаас» даажа ябаха гэшэ ехэл хүндэ. Тийбэшые хүн бүхэн энэ һанандаа һананайнгаа инаг ганса цүхэрые оложо, ан бунхан айл боложо, үтлэхэ һанандаа үргүүлэхэ үхибүүдые түрэжэ, тэдэнэ тон һайнаар хүмүүжүүлжэ, бэе бөөдээ түшгэ боложо һуурые тон ехээр оролдодог гэшэ. Гэр бүлын жаргал юунһээ дулдыдана гэшэб? Бэе бэендээ халуунаар хандажа, бэе бэеэ хүндэлжэ, хайрлажа, бэе бэендээ тухалжа, бэе бэеэ ойлголсожо ябаа хаа, ямаршые гэр бүлэ жаргалтай, найдамтай байха ха юм. Гэр бүлэ тухай ямар олон онһон үгэнүүд, арадай хургаанууд бии гээшэб.

«ТҮЛИНЭН ГАЛТНАЙ ОШОТОЙ БАЙГ...»

Хүбүүн үри өөрын, үхин үри хүнэй, хүбүүн үри эсэгын уг залгаа, басаган үри хадамайгаа уг үнэржүүлэхэ гэдэг. Уг таһарха, гуламта унтарааха гэшэ ехэ муу гэжэ тоолододог байгаа. Тиймэһээ шонын мал эдихэдэ, «һэтэй гү?» гэжэ асуудаг, хүнэй наһа барахада, «хүбүүтэй гү?» гэжэ хурдадог ёһо байгаа.

Эхэ эсэгынгээ гал гуламта унтараахагүй гэжэ гэр болохо, үри хүүгэдые үдхэхэ хүбүүн үрийн нангин уялга хэзээдэшые байха.

Нэн түрүүн гэр бүлэ болоһон хүнүүд гал гуламтаа һэргээхэ, тон наринаар галаа тахиха ёһотой гэлсэдэг. Шэнэ бэри хурим дээрээ буужа эрһэн гэрһингээ галые һэргээжэ, гал дээрэнь сусал түлөө нэмээдэг урдын заншал бии. Энэнь тон ехэ удхатай юм.

Гал гуламта монгол угсаата зондо гэр байрын эгээл нангин, эгээл хүндэтэй хубин гэжэ тоолододог. Тэрэ хүн түрэлтэнэй ажамидаралай үндэһэн гэжэ үзэгдэдэг байна. Эртын монголнуудай заншалаар эгээн бага хүбүүн эсэгынгээ гал гуламта сахижа, эд зөөриенэнь эзэлжэ һуудаг байһан. Чингис хаанай наһа барахада, тэрэнэй хүбүүн Тулуй гэшэ эсэгынгээ гуламта уг залгуулжа абтаһан гэхэ. Галаа тойроод хуухадаа, элшэ гэрлэдэнь дулаасаха, эдеггээ шанажа эдихэ, эжы баабайнгаа хургаал шагнаха, бэе һанаагаа амар тэниглэн болгожо заһаха - иимэ ехэ тэнхээ тамир оруудаг булаг гэжэ сэгнэдэг байгаа. Хоца Намсараевай «Үүрэй толон» гэжэ роман соошые Ямаахан үүшэн, Цыремпил, Должод гурбан бэриингээ шанаһан шэнэ сайе галаа тойрожо уужа хууһанаар зураглаатай байдаг. Энэньшые баһал ехэ удха шанартай гэмээр.

Гал заяашагаа тахиха, гал дээрэ уһа адхажа, галаа унтараахагүй, үзүүртэй юумээр галаа худхахагүй гэхэн ёһо заншалнууд бии гээшэл. Галаа баярлуулжа, галдаа тоһотой, өөхэтэй юумэ ходо үргэжэ байха. Эртэ урда саһаа хойшо буряад зон гал гэшые бултанһаа ехэ гэжэ тоолодог байгаа. Ямаршые арад зон галаа хүндэлдэг заншалтай. Урда сагта манай эжы, абанар галаа унтараахагүй гэжэ галаа согтойнь манажа байһан юм. Тэрэ үедэ зуруул үгы, үглөөгүүр эртэ тэрэ согоороо галаа һэргээн дэргээдэг байгаа. Галгүй хүн ажалуужа шадахагүй. Галай хүсөөр хүн хоолойгоо тэжээдэг, бэен дулаасадаг. Тиймэ һэн тула эртэ урда сагай зонууд тон гуримтайгаар гал гуламтаа сахижа байһан ха юм. Хүн бүхэн гал гуламтаа тон наринаар хандаха ёһотой байгаа. Галда муу юумэ оруулбал, үхибүүдэй ниуур аман, бэен түхэйрхэ гэлсэдэг байгаа. Галда хурса үзүүртэй түлөө үзүүрээрнэ түлихгүй - галай заяаша айна. Үшөө юунһээ гал айдаг бэ гэхэдэ, хурса эритэй хутагаһаа, хутага гал тээшээ харуулаад табижа болохогүй.

Шонын баринһан гү, али үхэһэн малай мяха галда шарахагүй. Гал руугаа нелбохогүй. Гаһаһаа гал тулга дээрэ тоншохогүй. Галайнгаа үнэһэ хүнэй урдаһаа хаяхагүй. Хүүгэдые галаар наадхуулхагүй. Галаа хараахагүй.

Урданай зон галдаа хүлөөшые шаража дулаа-сууддаггүй байгаа. Гэбэшые, галай тэнгэрийн хүсөөр баһа муухай, бузар юумые дарууддаг ха юмбибди. Эндэ юу ойлгохо ёһотойб гэхэдэ, өөрынгөө гал гуламтые, гэр соохи пэшэнэ ехэ нарин сэбэрээр, бузарлуулангүй байха. Харин муу муухай юумэ галдаха хэрэг болоо һаань, газар гал түүдэ посоогоод, тэрээн соо шатааха ёһотой. Сагаан эдеггээ, сагаа галдаа ходоодо үргэхэ. Үдэһэниинь мяха шүлээ шанаа хаа, галдаа үргэхэ. Түрэ хуримаар ошонон айлашад шэнэ айлайнгаа гал гуламтыень һэргээжэ, эхи табижа үгэдэг

заншалтай. Тийгээд «түлиһэн галтнай ошотой байг, түрэнһэн үритнай золтой байг» гэжэ үрээхэ. Бэри басаган хадамайгаа эрхэдээ, гал гуламтадын ехэ наринаар хандаха ёһотой. Гэрэй эзэн эхэнэр ходоодоо сайнгаа дээжые түрүүн галдаа үргөөд, һүүлдэнь айлашадтаа аялалха, удаһы гэрэй эзэндэ - үбгэндөө аялалха гээд, ехэнхи буряад ниотагуудта хэлсэдэг. «Үглөөнэй сайнгаа амсаагүй гарабал, хүнэй олзо хариха» гэлсэдэг. Мүн хээрэ, талада малаа адуулжа, ямаршые олон хүдэлмэри хэжэ гү, али аянда зорижо ябахадаа, заагагүй эдэе хоолойngoо дээжые орон дэлхэйдэ, түлиһэн галдаа үргэдэг заншалтай байһан юм. Энэнь имагтал мухар нүзэг бэшэ, харин түрэнһэн ниотагаа, түлиһэн галаа хүндэлһэн, тэрээндэ һүгэдэн, тэрэнтээ нягта 9 холбоотой байһые гэршэлһэн удхатай. Иигэжэ гал гуламтаа наринаар сахижа ябаа хаа, айхабтар гүнзгы удхатай хургаал гэжэ һанандаа. Гал гуламтаа эхэ эсэгэ шэнгээр сахижа, тахиха хэрэгтэй гэжэ хургадагынь ехэл зүб. Урданайнгаа ёһо заншал мэдэхэгүй дээрэһээ зариман үбшээдэг, ниотаһаа холо ябахадаа, түрэл газартаа амин холбоогоо таһална. Тийгэжэ агаар, уһан, галаа тахинагүй, түрэл тоонтодоо удаан саг соо ошонгон, угаа хүндэлнэгүй. Хүн гэшэ хүйһөөрөө түрэл ниотагтаа холбоотой. Түрэнһэн ниотагынь агаар, газар, уһан дэлхэйн ехэ элшэһээ хүртөөн жөгнэжэ, хэв шадал оруудаг, мүн элүүр энхые, хэшэг бүлэн аялагдадаг гээд, олон лэ эрдэмтэд бэшэдэг ааб даа.

Монгол арадууд, бэшышые олон арад гал гуламта ажамидаралай үндэһэн, хамаһаа нангин зүйл гэдэг. Хүн бүхэндэ дэлхэйн түб гал гуламта болоно. Тиймэһээ гал гуламтаадаа шүтэхэ заншал эртэ холын саһаа байһан. Эсэгынгээ гуламтаа хүн боложо түрөөд, жэгүүр ургажа, зүг бүхэн тээшээ таража, өөрын гуламта түхээрдэг. Бөө мүргэлтэй зоной баһа нэгэ гол зүйл хадаа галаа тахилга болоно. Гал тахиха ябадал монгол арадуудай дунда газар бүри үргэнөөр дэлгэржэ, ямар нэгэн гай тодор гү, али урагшгүйдэлгын болохоор али нэгэ харюусалгатай шухала ябадал, хэрэгтэй урда тээ галаа тахиоуддаг заншалтай. Буряад-монголнууд бүри үнийдөө бөө мүргэлтэй байхадаа, һүүлдэнь буддын шажантай болоходоошые, гал тахихадаа, иигэжэ түүрээдэг һэн ха:

99 тэнгэрийн бүтээһэн гал гуламта, Есүгэй эзэнэй һахиһан гал гуламта, Хаан эсгын сахиусан, Хатан эхын түшэлгэ, Хара шулуун эхэтэй, Хатуу түмэр эсэгэтэй, Бурхан тэнгэрийн байгуулан, Буян бүхэниие асаргаг, Бузар бүхэниие арилгагаг, Гал гуламтамын!

Буряад зоной ёһоор, эхэнэр хүн гал гуламтаа сахидаг юм. Баһа ородууд «Женщина - хранительница очага» гэдэг. Баир Дугаровай шүлэг энэниие гэршэлнэ:

Мужчине – путь, а женщине – очаг, И чтобы род мой древний не зачах, Роду – моллю и закулинаю – сыта. Стрела летит, покуда жив мужчина. Мужчине – дым, а женщине – огонь, И чтоб в бою мой не споткнулся копь, Я должен знать, что юрту греет пламя, Как предками завещание знамя.

МОНГОЛ ЛИТЫН ГУРИМААР

Монгол туургата арад зон хүбүү, басагата айл болгоходоо, таараха таарахагынь харадаг байһан.

Арбан хоёр жэл хатуу ба зөөлэн гэжэ илгардаг. Хатуу - бар, луу, морин, похой, гахай. Зөөлөн - хулгана, үхэр, туулай, могой, хонин, бишэн, тахья. Хүбүүнэй жэл басаганай жэлһээ хатуу байбал, һайн. Жэһэнь, бар жэлтэй хүбүүн хулгана жэлтэй һамга абабал, үе һанандаа һайн хууха гэхэн удхатай. Хүбүүн басаган хоёр хогоулаа хатуу жэлтэй, үгышые һаа, хогоулаа зөөлөн жэлтэй байбал, урагшатай байха байна.

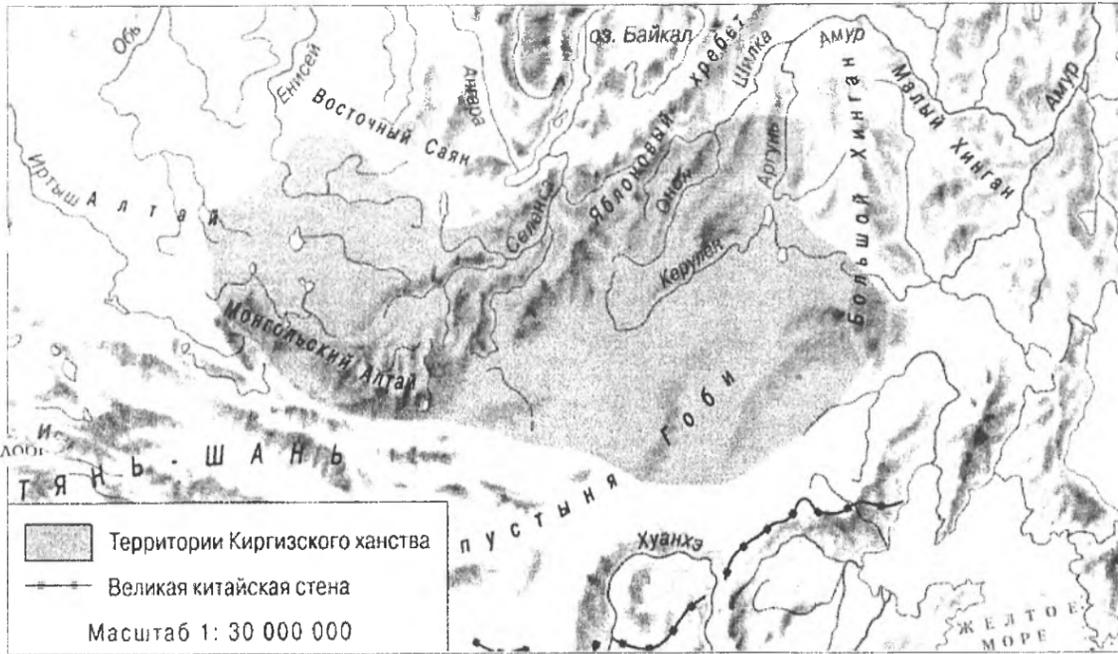
Хэрбээ басаган хатуу жэлтэй, хүбүүн зөөлөн жэлтэй байбал, эдэ хоёрой хэрэг урагшагүйдэхэ гэжэ монгол литэ соо хэлэгдэнэ. Ходо заһал хэрэгтэй болоно. Үшөө тинхэдэ хүбүүндэ бэриен эрхэдээ, нэн түрүүн уг гарбал харадаг байһан. «Уг муутын үхи бу аба» гэдэг үгэ бии. Эсэгэ хүбүүндэ һамга эрхэдээ хэлэдэг байһан: «Даншые хобингор бэетэй басаган, түрэхгүй хадаа, үгышые һаа: «Уужам бэетэй басаган, олые айрама».

Сайхан ЦЫРЕНОВА, Эдын аймагтай Инзагатын дунда хургуулийн хурагша. (Үргэлжэлэһынь хожом гараха).

Атлас истории и этнографии

МОНГОЛЬСКИЕ НАРОДЫ

(Продолжение. Начало в №№ 11(569), 12(570), 13(571), 14(572), 15 (573).

ВО ТЬМЕ ВЕКОВ

ДЕРЖАВА ХУННУ (III-I в. до н.э.)

В V-IV веках до н.э. на территории Монголии сложились племенные союзы хунну и дунху. В этническом отношении хунну, вероятно, были общими предками монгольских и тюркских народов. Племена их вели кочевой образ жизни — разводили лошадей, крупный и мелкий рогатый скот, верблюдов. Земледельческие продукты и ремесленные изделия получали путем обмена у оседлых народов. Власть у хунну была наследственной, передавалась от отца к сыну. Во главе племенного союза стоял шаньюй. Он опирался на племенную знать (князей) и Совет старейшин. Захвативший власть в 209 году до н.э. шаньюй Модэ разделил земли хунну на три части. В центре кочевала его орда, а восточное и западное крылья возглавлялись князьями. Князьям подчинялись 24 старейшины (темники), каждый из них имел 10-тысячное войско. В результате захватнической политики хунну при правлении Модэ достигли наибольшего могущества. В это же время была достроена Великая Стена, отделившая кочевников от китайцев. Высотой до 10 метров, в длину она протянулась на 4000 км, через каждые 60-100 метров высились сторожевые башни. Постройка железных крепостей не прекратила набегов хунну на Китай. На долгие годы прекращалась караванная торговля Китая со странами Запада из-за захвата торговых путей кочевниками. Длительная междоусобная борьба между племенами хунну, а также поражения в войнах с Китаем привели к расколу хунну на северных и южных в 57-56 годах до н.э. Северные племена ушли на запад — в Среднюю Азию, Урал, кипчакские степи, пошли до Дуная. Они ассимилировались с народами, проживающими на этих территориях. В Европе, уже под названием гунны, они образовали государство во главе с вождем Атиллой в V веке. Остатки северных хунну на территории Монголии частью были истреблены, частью влились в племена сяньби. Южные хунну в начале IV века завоевали часть Северного Китая, их государство Хань и Чжао просуществовали до конца IV века.

ГОСУДАРСТВО СЯНЬБИ

В 155 году возникло государство Сяньби. Вождь сяньбийцев Таньшихай разгромил северных хунну, динлинов, фуиуй и усунь. С 155 по 166 годы он завоевал все территории, которыми владели хунну. Все земли Таньшихай разделил на три аймака. Многие южные хунну и усунь примкнули к сяньби и на их стороне вели борьбу с Ханьской империей в

Северном Китае. Ослабленная Ханьская империя, измотанная непрерывными набегами кочевых орд, запросила мира и, не дождавсь его, послала армию для разгрома сяньби. В последовавших битвах китайцы были разбиты наголову. После смерти Таньшихая началась внутренняя борьба знати за власть. В результате непрерывных междоусобиц и войн с внешними врагами в середине III века государство сяньбийцев перестало существовать как единая держава и распалось на ряд самостоятельных племен.

В IV веке жужанские племена населяли территории южнее пустыни Гоби. Разрозненные племена находились в зависимости от тобаского хана (государство Тоба Вэй) и были его данниками. В процессе борьбы с тобасцами жужанские племена объединились и создали Жужанский хаганат. Усиление хаганата произошло при правлении хагана Шелуня. Страна делилась на два крыла: западное и восточное. Войско составляли полки (1000 чел.) и знамена (100 чел.). Как и другие кочевые народы, жужани вели походную жизнь, разводили скот и лошадей, занимались охотой. Жилищами им служили войлочные юрты. Торговали, в основном, с соседним государством Тоба Вэй, получали от них рис, просо, ткани. В период наибольшего могущества их земли простирались от Балхаша до Кореи. В V веке внутри хаганата усилились распри между различными племенами, постоянная война с Тоба Вэй разоряла страну, а зависимые от жужаней тюрки неоднократно поднимали мятежи. В 555 году тюркские племена окончательно разгромили государство жужаней.

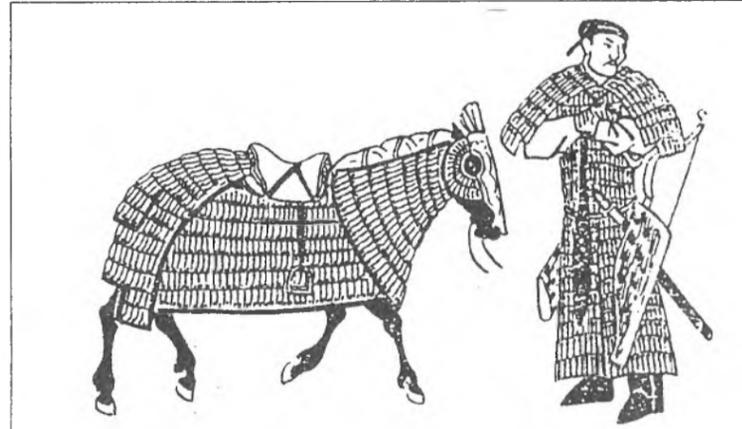
ТЮРКСКИЙ ХАГНАТ

Разгромив жужаней, тюркские племена образовали на его развалинах Тюркский хаганат, во главе государства стал вождь Тумэн. За короткое время (550-569 гг.) хаганат завоевал огромные пространства, покорив много народов и племен. В результате захватнических войн владения тюрков простирались с запада на восток — от Семиречья до Кореи, и от Великой Стены на юге до Байкала на севере. Царства Северного Китая (Северное Ци и Северное Чжоу) в 70-х годах VI века платили им огромную дань. Внутри хаганата, среди отдельных племен и группировок знати непрерывно велась борьба за власть. Следствием этого был распад государства на два хаганата — Восточный (Толис) и Западный (Тардуш). В постоянных междоусобицах и войнах с соседями Тюркский хаганат просуществовал до середины VIII века. В 745 году он был разгромлен уйгурскими племенами. Основным занятием тюрков, как и других кочев-

ников, были скотоводство и охота, но также были развиты ремесленничество и торговля. Жилищами им служили войлочные юрты, а пищу составляли мясные и молочные продукты. Первыми из кочевых народов тюрки стали пользоваться письменностью.

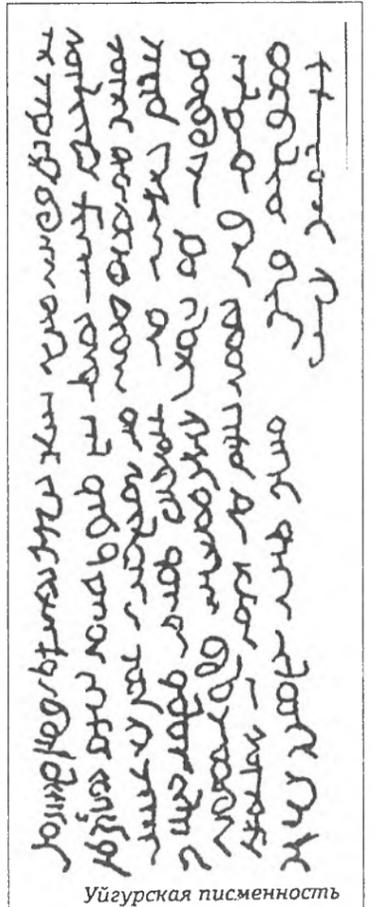
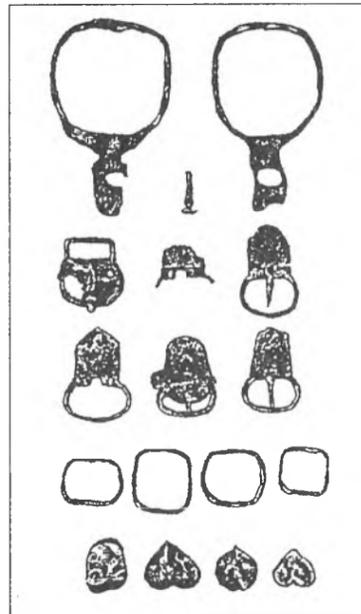
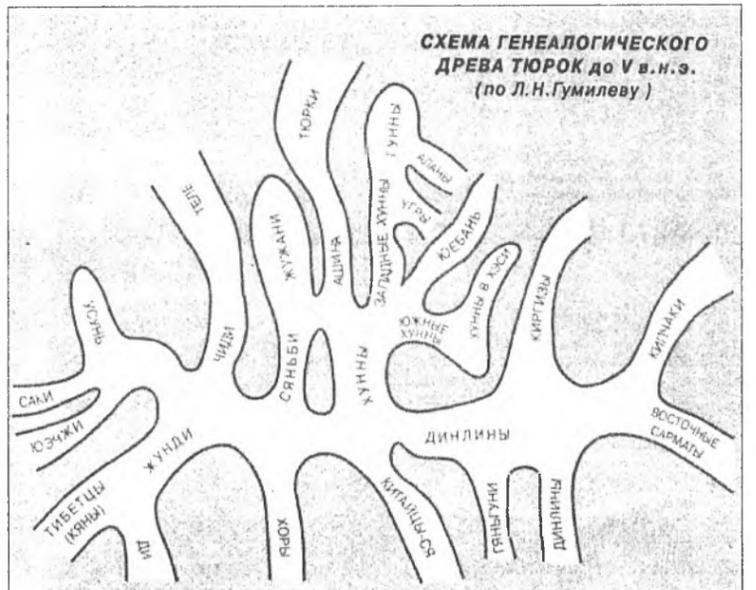
УЙГУРСКОЕ ХАНСТВО

После развала Тюркского хаганата победители образовали Уйгурское ханство со столицей Карабалгасун в 40-х годах VIII века. Во время правления второго хана Моюн-чуря (745-759 гг.) страна достигла наибольшего могущества и занимала территорию, ограниченную с запада и севера — Алтаем и Саянами, а с востока и юга Хинганом и пустыней Гоби. Уйгурами контролировались разветвления Великого Шелкового Пути, ведущие из Китая в Среднюю Азию. В конце VIII века начался упадок раздираемого усобицами ханства, а также большой урон наносили восстания подвластных народов. В 840 году енисейские киргизы нанесли уйгурам окончательное поражение. Часть уйгуров ушла в Джунгарию и Восточный Туркестан, а оставшиеся влились в состав тюркских и монгольских племен. У уйгуров VIII века основным занятием было скотоводство, но также было развито земледелие и ремесленное дело (гончарное, кузнечное, литейное, ювелирное). Строились города и крепости, была изобретена собственная письменность.

КИРГИЗСКОЕ ХАНСТВО

Киргизские (хакасские) племена, обитавшие в Минусинской котловине на Енисее в конце VIII века, создали собственное ханство после падения уйгурской державы. Основным их занятием было земледелие и скотоводство, охота играла вспомогательную роль в хозяйстве. Во главе ханства стоял хан, опирающийся на племенную знать и войско. Ханство просуществовало около ста лет. После разгрома киргизов киданьскими племенами они ушли в Южную Сибирь. Киданьские племена кочевали в районе реки Шара-Мурэн. В

течение IV-VIII веков кидани вели постоянные войны с соседними племенами тоба, муон, тюрками, уйгурами, обычно были войны с Китаем (Танской империей). В начале IX века кидани усилились и покорили многие тюркские, монгольские и тунигусские племена. В начале X века Танская империя пала под ударами крестьянских ополчений, и в это время кидани заняли господствующее положение в регионе. Природные кочевники, они, в основном, занимались скотоводством, но в пограничных с Китаем землях развивалось земледелие, ремесленниче-

ство, строились города. В начале X века вождь Елюй Амба-гань расширил государство за счет захвата земель у соседних народов. К середине века сложилась киданьская держава — империя Ляо. Население империи составляли монгольские и тюркские кочевники, а также оседлое китайское население. Кочевники несли службу в военных гарнизонах, а китайцы трудились на строительстве городов, дорог, оросительных каналов. Хорошо была развита торговля. Империя Ляо просуществовала более двухсот лет. Ослабленная постоянной междоусобной борьбой, империя пала под ударами сунского Китая и чжурчженского царства Цзинь.
Подготовила Т. ДАШЕЕВА.
(Продолжение следует).

ДУУДАЛГА
Халуухан хушуугаа
хадагалан байжа,
Харахан шубууд хажуудам
эрьенэ.
Углоогүүр эртэхэн үгэлэн
дуугаржа,
Үүлэн доогуур үнгэрэн
нийдэнэ.
Хаагалан байхан харьяа
абяаниинь
Хүйтэн жабарга ханхинан
дуулдана.
Шэхэндэм шэбэнэн найниие
дуулгаад,
Сэдьхэл зүрхьем баясуулан
ерыг.
Сэсэн харгыдам сэхэлэн
оруулаад,
Улад зондомни туна хүргэлсыг.
Алдуу хэбэлни, абаржа үзыг,
Ойлгожо ядабални, ооголон
зубшыг,
Мэдэжэ ядабални, шэмхээд
абыг,
Шадажа ядабални, хүдсэн
нуугыг!

**ЭНГЭЖЭЛ БЭЕМНИ
ЭМГЭЛТЭЭД БАЙН**
Амархан жаргалы олобог
гэхэдэм,
Алая сэдьхэлни долоод байн,
Агаарай нэбшээн энхэрбэл
гэхэдэм,
Алтан дэлхэй дорьбоод байн,
Алтан дэлхэй хулгөөд байн.

Энхэл байдалы олобог гэхэдэм,
Эльгэ зүрхэмни уйлаад байн,
Эжынгээ энгэртэ эрхэлбэб
гэхэдэм,
Элээдэл дээрэмни дэгдээд байн,
Элээдэл дээрэмни элээд байн.
Азал талаани харабаб гэхэдэм,
Арым тулга үгыдөөд байн.
Абадаа түшоод нуубаб гэхэдэм,
Анханайнь дулаан холодоод
байн,
Анханайнь дулаан буураад
байн.
Үнэр баяни мэдэрбэб гэхэдэм,
Үнгэтэ юртэмсэ үнгэмүүшэл
байн.
Үрихэн хүүгэдээр үнэржөөб
гэхэдэм,
Энгэжэл бэемни эмгэлтээд
байн,
Энгэжэл бэемни нэнгээд байн.

**ДАМДИН ДОРЛИГ
САХЮУСАН БУУБА**
«Хара хүхэ онгогомби хүниие
урдаа табидаггүйб,
Нүүшэ алхая баряад,
Хулыетнай гэмтээн сохидогби.
Харгын тоондоо
дарагдаагүйб, хормой
доро ороогүйб,

Хажуу тээшээ унаагүйб, хатуу
харада диилдээгүйб.
Хүнэй хэлэндэ тороогүйб,
хуурмаг ябадал гаргаагүйб,
Хуули шиидхэжэ ябахан
Дарханай сагаан сахюусанби.
Байжа ядаад хэлэнгүйб,
Багтажа ядаад дуугарнагүйб,
Мүнөө сагта ажаһууһан мүн
бэетэй зониие абарһууб.
Шаргал ямаан унааем
нэтэрлээд, шарахан сайгаар
хүндэлэгты,
Хоёр мүртэм захатые
үмэдхүүлээд, хүл дором
олбог асаратгы.
Ногоон торгон хадагыем,
зэмсэгтэйм буулгажа
барюулагты.
Сагаан эдеэгээр хэншүү хэжэ,
соло дуудан табигты!
Хээр мориим хазаарлаад,
бурыад эмээлым тохогты!
Алдаан сагаа сагаалжа,
лунажа мүргэгты,» - гээд,
Аалидан нуухаржа бэлигтэй
хүүгэдээ эльбэн,
Улаан заңдан бардагаараа
уряар адислан нууба.
«Бурыад үндэстэ үринэрни,
буян бурханда этигэгты,
Мяхан бэыгтай арилгажа,
магнайһаатнай үндэбэб.

Үхэр малтай үдэжэ, үри
бэетнай тэгшээрэг.
Эбтэй эетэй ябахадатнай,
хаалтын харгы нээгдэхэ,»-гээд,
Дамдин Дорлиг Сахюусан
хүнэй дээжэ үргөөд,
Олбог дээрһээ бодожо,
Огторгойдоо дэгдэн мордобо.
НАГАСЫН ТЭНГЭРИ ЕХЭ
Нагасын тэнгэри ехэ
Найман зүгһөө сахюусад
Наян жэлдэ хүлээжэ,
Нарбаа сайн нуубад ха.
Айшалха сагайнгаа ерэхэдэ,
Аалихан дээрһээ буубад ха.
Аманай хэшэг залгахаяа,
Амаяа амалан ербэд ха.
Мүнгэн зэбсэгээ барюулхаяа,
Мүндэлэн хушуугаа
холбобод ха.
Алтан богоһым алхажа,
Арюун наранаар оробод ха.
Баруун хойто хоймортом
буужа,
Бамбай зөөлэн олбогтом
морилбод ха.
Эдэ болгомой дээжһээ
Эдээшэг манжаһаанай
бариад ха.
Шэлэмэл ганса басагандаа
Шэбэнэн байжа хэлэбэд ха:
«Мүнөө сагай мүнэнгүүд

Харахагүй харалангууд
Хуһан сагаан сэргээб
бодхоожо,
Хүхэ торгон хадагаа дэлгээжэ,
Хүндэ ямбаа габиха,
Хүн зондоо туһалжа ябагты,
Хүн нэрээ нэрлүүлжэ ябагты.
Уг гарбадаа уһанда
урдахуулангүй,
Үндэһэн хэлээ мартангүй,
Табан хушуу малаа үдхэжэ.
Түрэлэн нотагаа түүрээжэ.
Түбшэн байдал зохёохынш
тула,
Хүхын дуугаар хүхэ ногоон
соогуур
Хүндэлэн маанадаа
хуулгагты».

Шэнэ согсолбори

«ДУУЛАН, ХАТАРАН СЭНГЭЭ»

«Дуулан, хатаран сэнгээ» гэхэн үхибүүдгэ зориулагданан дуу хүгжэмтэ ном 2008 ондо хэблээд бэлдэгдэбэ. Авторын - Баир Батодоржиев, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, 1993, 1998 онуудай «Жэлэй эрхим дуун» гэхэн конкурснуудай лауреат, 2001 оной «Хитад парадта» эгээ олон шагнагшадай эйрхэйлһэнэй ёһоор, «Эрхим композитор» болон тодорһон, «Мүнгэн хун шубуун» гэхэн үнэтэ шанда хүртэһэн байна.
Дуугаа найруулан бэшэхэдээ, гадна өөрөө гитара дээрэ наадажа, дуулажа байха арга шадабаритай залуу композиторай зохёон дуунууд олон зондо эхэ найшаагдадаг байна.
Ехэ бэлигтэй хүгжэм, дуу найруулагша Баир Батодоржиев 1962 оной бар жэлдэ Хэжэнгэ нотагта түрэлэн, хүгжэмшэ, дууша гэр бүлдэ үндыһэн, «Ургы» хоорой эдэбхитэй хабаадагша эсэгһээ бэлиг шадабарийнь халан абанан. Баирай ажабайдал баганаа хүүгэдэй хүгжэмэй хургуулитай холбоотой, баяанай класста ябажа, хүгжэмшэ бэлигэйнь эхин эндэ табигданан юм.
1979-1984 онуудта Томскын гүрэнэй университетэдэй радиофизическэ факультэдэй оюутан ябахандаа, академическэ акадэмиэдэ дууладаг байһан.
Университетэдэ дүүргээд, инженер-радиофизик мэргэжэлтэй Баир Батодоржиев гол ажалһаа сүлөө сагтаа «Уртал», «Тоонто», «Лотос», «Тэнгэри» ансамбльнуудта ябажа, бүхы буряад нотагуудаар, Агын, Усть-Ордын автономито округуудай айл аймагуудаар, Оһо, Моло, Енгүүд, Бэлшэр, Үбэсэ нотагуудаар, Монгол, Хитад оронуудаар Арюна хани нүхэртээ гастролядо ябажа, бурыадхан найхан аяллага эздэлүүлэн байна.

Эндэ суг дууладаг гоё найхан хоолойтой, баян арга боломжотой дуушан, Баирай хани нүхэр - Арюна Батодоржиевагай аша габьяа, үүргэ нүлөө аргагүй ехэ гэжэ тэмдэглэе.
Арюна дуу дуулаха, зураг зураха, хатарха дуратай. Дууша, хүгжэмшэ нүхэртэй болоһон Арюна ВСГАКИ-н оюутан боложо, «режиссура эстрады и эстрадных представлений» гэхэн шэглэлээр тэрэнээ дүүргэжэ, аргашан байһанаа, дуушанай зам шэлэжэ, мэргэжэлээ нэлгүүлэн түүхэтэй. Эстрадна дуушан болоһон Арюна «Белый месяц-1995» гэхэн телевизионно дуунай конкурсдо харагшадай найшаалда хүртэһэн юм. Соёлоноингоо ажал гэршэлжэ, Баир нүхэрэйнгөө зохёон хүгжэмэй дуунуудаар дипломно ажалаа хамгаалжа, 2004 ондо «Үлгэрэй зүүдэн» гэхэн үхибүүдгэ зориулагданан багхан зүжэглэмэл нааданай проект өөрын харасаар Арюна бэлдэжэ, олон зоной үзэмжэдэ дурадханан байна. Эндэ гансашы дуунуудта бэшэ, харин хатарнуудтан хүгжэм зохёогдоһон юм. Эгээл мүнөө үедэ залуушуудта, илангаяа эдир багашуудта зориулагданан буряад дуунуудай хомор дээрһээ, энэ ажалын тон хэрэгтэй, тон туһатай хэрэг болоно.
Баир Батодоржиевай «Үлгэрэй зүүдэн» гэжэ нэрэтэй зүжэглэмэл хүгжэм дууга концерт үхибүүдгэ зориулжа бэшэһэн арбан нэгэн дуунһаа, гадна «Нугаһанай дальбаранууд», «Модон морихонууд» гэхэн хатарнуудһаа бүридэнэ. Энэ зохёон дуунууды эдир бэлигтэн гоёор гүйсэдхэжэ, харагшадай магтаалда хүртөө. Харагшад Баир Арюна хоёрой ажалда үндэр сэнгэлтэ үгэбэ.
«Хээрэн сэсэг» гэхэн гаршагтай Арюнын аудио-кассетэ, Баир Батодоржиевай «Хуби заяамни» гэхэн дуу хүгжэмтэ ном /1996/, «Би шамдаа ерээб» CD-диск, «Дуугаа, нүхэд, дуулаа» гэхэн олон дуушадай хүсөөр бүтээгдэһэн шэнэ согсолбори, «Орогты манайда» гэхэн дуу хүгжэмтэ ном /1998/, «Дуулан, хатаран сэнгээ» /2008/ гэхэн дуу хүгжэмтэ номын хорин долоон дуунһаа, гурбан хатарһаа бүридэнэ.
«Бороохон» гэжэ Э.Дугаровай шүлэгтэ хүгжэм Арюна Батодоржиева бэшэһэн байна. Харин Г.Чимитовэй, С.Хубүүхэй, Б.-Х.Цыренжаповагай, Ц.-Х.Хубигуевагай, М.Хамгүшкеевагай, Д.Доржиевагай, Н.Артугаевагай, Б.-Ц.Дугаровай шүлэгүүдгэ Баир Батодоржиев хүгжэм бэшэжэ, энэнь дуун боложо эздэлһэн байна.
Энэ дуунуудайнь темэ тухай хэлэхэ болоо хаа, түрэл дайда,

тоонто нотаг, элдэб байгааилин үзэгдэлнүүд, Эхэ орондоо, эхэ эсэгэдээ түрлал харуулан байдаг. Мүнөө хүндэ хүшэр сагта, буряад хэлэ бэшгээ нэргээжэ, зарим олон залуушуудай түрэл хэлээ мэдэхээ болһон хаһада жэнхэни буряад дуунуудаа мүнөө үеын маяг түхэлөөр гүйсэдхэжэ, найруулан бэшэжэ, олоной дунда тарааха хэрэгтэ оролсожо байһан уран бэлигтэнэй хүсэл оролдолгы тэмдэглэхээр байна. Дуун хадаа бага жанрай хүгжэмтэ зохёол болоно ха юм. Дууе сээжэлдэхэдэ бэлэн, хэдэ дахин дабтажа, миндаһан дээрэ бэшүүлжэ, оло дахин шагнажа, сээжэ сэдхэлдээ хадуужа абаха аргатайбди. Буряад хэлэ бэшгээ мэдэхэ болохо нангин хэрэгтэмнай буряад дуунууд ехэ үүргэ дүүргэнэ. Энэ хэрэгтэ өөрынгөө хубитые оруулжа ябаһан Баир Арюна хоёрой ажалые харагшад, уран зохёолшод, композиторнууд, журналистнууд үндэр сэнгэлтэ үгэһэн байна.
Антонида Батоева: «Үбэсын хургуулин 100 жэлэй ойго зориулагданан гимн», «Үбэсэ тухай дуунууд» соогоо М.Хамгүшкеева нотагаархидайнгаа, мүнөө үеын хүнүүдэй нанал бодол эрмэл-зэлье гаргажа шадаһан байна. Энэ шүлэгүүдтэнь ехэ зохид хүгжэм Баир Батодоржиев бэшээд, бүхы зон - үбгэд, хүгшээ, хүүгэд, залуушуулые тодон абан, дэмжэн, булта нууһан зон дуулаа, сэдхэлээ ханан үбэсынхид дуугаа уриан эздэлүүлээ! Баир, Арюна Батодоржиевтан энэ үгдэшэ олон буряад дуунуудые хангоурдажа, «шэхэнэй шэмэг, нодонэй хужар» болгобо. /Буряад үнэн. Дүхэрэг. 10.01.2002/.
Оһын аймагай соёл гэгээрэлэй дарга И.С.Дампилова: «Хүндэтэ Баир, Арюна Батодоржиевтан! Гоё найхан буряад дуунуудаа гүйсэдхэжэ, Оһын зоной зүрхэ сэдьхэл уяруулангатнай, баяр баясхаланые хүргэнэбди».
Юрий Ирдынеев, композитор: «Мүнөө дуу бэшээдгэ болоһон Баир хоолойн аялга нишлүүлэн дуулаха арга шадабаритай, арадай маягта дүнтэ зохид хоолойтой хадаа өөрынгөө бэшэһэн дуунууд соогоо буряад түхэл маягта алдаагүй байна. Дуунда хэрэглэгдэһэн шүлэгүүдэй удхые, поэтическэ тальынь шэнжэлжэ, сэгнэжэ шадаха байгааһаа үгдэһэн өөрын онсо бэлиг шадабаритай гэжэ хэлэхэ байна».
Оюна Базарова, журналист: «Зугаалай нотагта тоонтолой Баатар Батоевой шүлэгтэ хүгжэм зохёожо, нёдондо жэл концертнэ программатайгаар Ушарбай нотагай 80 жэлэй ойн баярта Батодоржиевтан хабаадалһан байна. «Ушарбай» гэхэн дуунайнь презентаци

боложо үнгэрөө. Зохёохы талаан бэлигтэй, наадаша зугааша энэ булын саашанхи ажалын бүри бүтэсэтэй, наналан хэрэгын урагшатай байг гэжэ үрээжээ, үшөөшые олон жэлдэ дуу хүгжэмөө арад зондоо бэлэглэн ябыт гэжэ хүсээбди». /Толон. 28.07.2007/.
Галина Дашеева, уран зохёолшо: «Бурядаг мүнөөнэй эстрадна одог зохёохы ажалынгаа эгээл охин соо ябаһан эгэ хоёр бэлигтэндэ урасхалаа аалидуулангүй, улам түргэ-дуульхынь, зоной дунда зохёолнуудаа золтойгоор дэлгэрүүлхынь, урихан хоёр үринэрөө - Амгалан Сэсэгма хоёроо - ажабайдалай ариухан замга гаргахынь үнэн сэдьхэлээ хүсээл даа. «Буряад үнэн» - «Дүхэрэг». 04.04.2002/.
Булта эндэ хэлэгшэд Баир Арюна хоёрой бэлигтэй, талантай байһые тэмдэглэбэд. Эртэ урда саһаа мүнөө үе ерэлэн «Элинсэг хулинсаг эсэгым дуунууд, эмгэн төөдэй эхын дуунууд...» шэнэ амисхал абажа, мүнөө үеын маягаар эздэлэн! Шагныг, дуулыг! Юу хэлэхэ ханааб, дуун!
Арад зонойнгоо дунда аялга найхан буряад дуунуудаа эздэлүүлжэ, алая гэршээхэн үхибүүдэйнгээ ухаан бэлигтэ нүлөөтэй буян ехэтэй хэрэгээ бүтээн ябыт ходоодо!
Баир, Арюна! Зохёохы замдатнай амжалта хүсөөд, шэнэ номуудаа хэблүүлжэ, шэнэ дуунуудаа эздэлүүлжэ, арад зондоо туһатай ябыт гэжэ үрээжэ.

И за нами всюду наблюдает. Солнышко ласково он встречает, Повсюду добро привечает.

АРАД ЗОНОЙ ҮГЭ СОО
(В заветах народных...)
Үг. Галина Базаржаповагай

1. Арад зоной үгэ соо Алтан түүхын пургаал бии, Алтан түүхын хургаал соо Аман үгын баялиг бии.
2. Буурал эмгэйн үгэ соо Буурал түүхын захяа бии, Буурал түүхын захяа соо Буумал хэшэг баялиг бии.
3. Үбгэн баабайн үгэ соо Урданай түүхын удахи бии, Урданай түүхын удахи соо Ууган ноосэ баялиг бии.
4. Арад зоной үгэ соо Алтан түүхын хургаал бии, Алтан түүхын хургаал соо Аман үгын баялиг бии.

В заветах народных всегда есть философия.

ҮБЭСЫН ХУРГУУЛИ
Үгнэ: Мэри Хамгүшкеевагай

1. Үбэсын голэй бэлшэр дээрэ Үбэсын хургуули алдаршаа. Залуу наһанай задарюун дуунууд Зүрхэ сэдьхэлым уяруулаа.
Дабталга:
Эрдэм бэлигэй эхи табиһаа,
Эдир наһанайм эрхим хургуули,
Эрдэм хургаалай тоһоһон болоһон.
2. Үргэн замай бэлшэр дээрэ Үбгэд, хшэд үрээжэ. Үргэн, уга замые хүүгэдтээ Үрэл, хэшгээ заяагаа.
Дабталга.
3. Олон зоной бэлшэр дээрэ Омгорхол болоһон хургуули. Одон шэнгээр ошо бадараһан Эхэ орондоо алдартай.
Дабталга.

ШҮҮДЭРХЭН
(Росинка)
Үгнэ: Нина Артугаевагай

1. Үнгэтэ сэлгээн таладамни Үглөөнэй шүүдэр манараа. Хүжэгтэ ногоон дайдадамни Хүхэрэн сэсэгүүд халбараа.
Дабталга: 2 дахин Үглөөнэй шүүдэр анхарна, шүүдэрхэн Үлхэлөө шүрэ, шүрэхэн.
2. Сэсэгтэ үргэн нугадамни Наратай шүүдэр наадана. Нүүдэртэ элдин бооридомни Сэсэглэн дуһалнууд урдана.
Дабталга.
3. Амгалан тэнюун замбидамни Агаартай шүүдэр ниилэнэ. Аршаанта үндэр хададамни Аялга булжамуур татана.
Дабталга.
В степи моей широкой и привольной Игрет утром с солнышком роса...

Белый Старец время охраняет

Аралжан ПРУШЕНОВ

«ОЛДОШОГУЙ ЖАРГАЛАЙ
УРЯА МЭТЭ»

ЖАРГАЛ
ЮМ ДАА...

Амидаралай замда хүшэрөөгүй
Аля зандаа ябаһамни,
Аза юм гү гэнээм,
Аза юм даа, Аза!

Дошхон хүсэтэ наһандаа
Дуулажа шамтай ябаад,
Дуран юм гү гэнээм,
Дуран юм даа, Дуран!

Жараад энээхэн наһаяа
Забтаа түргэн үнгэргэн,
Жаргал юм гү гэнээм,
Жаргал юм даа, Жаргал!
Ноябрь 2006

ТҮШЭГНИ

Аласые дабаһан харгымни
Агтым хүсэн түшэгтэй,
Ада энэ бэемни
Абым буян түшэгтэй.

Эгсые дабаха харгымни
Эмнигым хүсэн түшэгтэй,
Энээхэн жаргалта наһамни
Эжым буян түшэгтэй.

Замым утые гаталха
Жороогым хүсэн түшэг лэ,
Жаргалым үндэртэ хүргэхэ
Залууһаам гансын түшэг лэ.
Декабрь 2006

ТАБИН ТАБАН
НАҢАНДАШ

Тэнгэрийн үндэр үршөөлөөр
Тубидэ түрэнэн баярайш
Табин табан ээлжэндэ
Тубхин дүүрэн жаргал
Табилангаар шамда хүртөө.

Үндэр тэнгэрийн юрөөлөөр
Үгэн дэлхэйдэ түрэнэндэ,
Ури хүүгэд олоор бадаржа,
Үе залган баярлуулна.

Аба эжын залуугай
Агуу ехэ дуранһаа
Ами залгаһан буяндаа
Аяар зуугаад наһатай
Араа шүдэтэй үтэлөөрэйш!

ХҮЛЭГЭЙ СОЛО

Моритон зоной амидаралда
Мүнхэ нэрээ үлээжэ,
Морин нэрээр алдаршаһан
Агуу ехэ хүлэгэй наһандаа
Агуу ехэ соло!

Амидаралай жаргал эдлэнэн
Арад бүгэдын байдалые
Аргагүйхэн түшэнэн
Морин нэрын алдарты
Мүнхын Агуу соло!

Атар эдиндэ тэнжэнэн,
Алхамаараа аласые ойртуулха
Азаргын үрэнэн шамда
Арад зоной магтаал
Айладхан байжа дуулая!

Эрын гурбан нааданда
Эрхим түрүү хабаадаһан
Эмниг хүлэгүүдээ магтая!
Морин эрдэни нүхэртөө
Мүнхын соло дуулая!

Һэлмэ шэхэнэй һонороор
Һэргэлэн дайсанаа соносохо
Хэтэн хэтэнэй хүнэй
Хэрэг зүйлые хүтэлхэн
Хүлэг шамаяа магтая!

Харасын хүсэтэ ошоор
Хамаг дэлхэе эрыюулхэн
Хоёр хурса нюдэнэйш
Ялалзаһан ошон туяа
Ямаршые зүрхэ хүлгүүлхэл.

Нарин торгон утаһаар
Намилзаһан дэлхэнши

Наранай туяада ошотон,
Нахилзаһан гүйдэлшни
Нашанай дали һажаанал.

Шуудан ута һүүлшни
Шуумгай түргэн урилдаанда
Шуурга татаһан жороодош
Баглаа утаһаар бамбалзаад,
Баярай урма бадараанал.

Дүрбэн хурса туруугайш
Дүлирмэ түбэрөө
Дошхон хурдан урилдаанда
Дэлхэйн хүгжэм эдэлгээд,
Дээгүүр хийдэн соностоно.

Дугы мэтэ нюрганда
Дүүрэн харагдаһан хүсэншни
Жэрэлзэнэн хүлүүдэйш
жүдхөөндэ
Борьбын сагаан шандаһаар
Баатар хүсыеш баталнал.

Эгсэ урагшаа дүүлжэ,
Энэ ехэ урилдаанай
Эсэстэнэ түрүүлэн гараха
Эгээ ехэ эрмэлзэл
Эхин захиһаа заяатай.

Һарналзаһан хамарһаа
Халуун уурал дүлэтүүлэн,
Шуухирсарынэ сориюулаад,
Сэхэ урагшаа дүүлиһээр
Шугам түрүү ерээлши.

Арадай мүнхын түшэг
Ардаг нүхэрөө магтая!
Алдарты нэрээр суурхаһан
Морин эрдэнийн соло
Мүнхын мүнхэдэ бадараая!
Соло! Соло! Соло!
Хүлэгэй мүнхэ Соло!

ШАГДАР БАЙМИНОВТА

«Үндэр үбгэн» нүхэрни,
Энгэрээ һуулин гаргажа,
Сагаан хадаг хубсаһатай
Шүлэг номоо бэлэглээт —

Уладай һонорые баяжуулан
Ураар хүрмэнэн үгэнүүдтэй
Ухаанай шэлэмэл дээжэнүүд лэ!
Уудам бодолай шэди,
Уладай амидаралда нүлөө лэ!

Үүлтэртэ хүрһэндэ сэсэгдэнэн
Үржэл һайтай үрэнэн,
Үндэнэлжэл бадарнал!
Хонгорын эльһэндэ дуулажа,
Хэтэ мүнхын мэндэ хүргэнэл!

Буумал дарханай дабтаһан
Булад хурса хутагын
Элшэггүй эридэл
Эрдэни ухаагаар мүлигдэнэн
Эгээл хурса шүлэгүүд лэ!

Бүгэдэ танил үгэнүүдые
Бата утаһан холбоогоор
Шэдитэ харилсаа олгожо,
Шүлэг болгон тодхохо
Бурханай хайрлаһан бэлиг лэ!

Баян гэгшэ бэлэг,
Онтохо, домог, шүлэгүүдтэ
Хүнэй сэдхэлэй бадараама
Хурса үгэнүүдэй шэдийдэ
Даараһан зүрхэм дулаасанал!
2007 он.

ПУСТЬ БУДЕТ ДОРОГА СЧАСТЛИВОЙ

«Из века в век дорога остается,
Только в дороге находишь себя».

Эти строки можно поставить
любому произведению эпиграфом.
Автор этих мудрых строк совсем
молодой человек, студент ВСГАКИ
Аюр ХАЖИТОВ. Он родился и
вырос в семье, где творчество ста-
вится выше разных ценностей на-
шего времени. Отец, Содном Дари-
евич Хажитов, заслуженный ар-
тист Российской Федерации, ре-
жиссер Бурятского академическо-
го театра драмы, мать, Цыренова
Галсан-Дари Гомбожаповна, заслу-
женный работник культуры РБ, ре-
дактор Бурятского радиовещания.
В семейном кругу Аюр с детских
лет вник в созидательный мир
творчества.

Первые пробы пера Аюра Ха-
житова обещают внести новый за-
ряд в молодую поэзию, где мысли
приходят на русском языке. Конеч-
но же, Аюр разговаривает на род-
ном, бурятском языке, но когда дело

касается творческого процесса, он
переходит на русский язык. О такой
форме творчества в скором времени
заговорят наши литературоведы и
критики.

Горы, степь, холодные равнины
Не утихает ветер перемен...
Я вижу взор прелестный,
Пронзающий... из тьмы веков...
Океан вечно синего неба -
Колыбель кочующих богов.
Тебе поклоняюсь, небо,
Дай знак...

Когда отправиться мне в путь.
Летом прошлого года, когда ми-
ровая общественность отмечала 70-
летие со дня рождения Далай ламы
XIV Тензин Гьятцо, на вечерне, про-
веденном в честь его святейшества,
Аюр читал свои стихи. И был удо-
стоен диплома общины «Зеленой
Тары». Думаю, в скором будущем
Аюр будет писать стихи на своем
родном языке и выпустит свою
первую книгу.

Дулгар ДОРЖИЕВА.

Я стою под звёздным небом,
Ослеплённый красотой.

ЧУДНЫЙ ЛЕС

Лес, окутанный туманом
Под покровом светлых сил.
Я иду навстречу к тайне
По тропинке в чудный лес.
Мелодия знакомой флейты
Доносится из далека.
Я сольюсь с лесной природой,
Унесусь я в танце в даль.

СТРАННИК

Устал от странствий и скитаний,
Хочу обрести я дом земной.
Небесные колокола звенят
Всё манят, куда то в даль.
Душа раскололась на части,
Сердце с трепетом стучит,
Неземная красота явилась -
Дева с мудрыми глазами
Возникла из пустоты.
Частичка моей души
В поиски отправится, зовёт
Истину искать запредельную
В страну, где вечная осень.

На задворках вселенной открытой
Мирнады бесчисленных звёзд.
Прибываешь в великой самодхи
Бодхисатва снизошел на порог.
На мольбы страдания сансары
Сострадание готов проявить,
Паутину страстей рассеять,
Чтобы слезы радости лились рекой
В нашу чашу не сбытых надежд.

Дарима ДУЛМАЕВА.

«ЖЭГҮҮРТЭ ХҮЛЭГ» НЭГЭДЭЛЭЙ ГЭШҮҮН

ҮШӨӨЛ НЭГЭ ХҮНЭЙ ЗАЯАН ЭХИЕЭ АБАН, ХАРГЫДА ГАРАНА

ХАБАРАЙ ЭХИН

Юундэшьеб даа жэлэй эхин намда
Хабарһаал эхиддэг заншаатай.
Хүн ба байгааһин холбоонһоо,
Юрэ бусын үзэгдэлһөө бололтой.

Тэбхэр жэлэй түгсэхэдэ,
Эхэ байгааһи нойрсодог.
Таатай үнгэнэйн гээгдэхэдэшье,
Эгээл шэмэгын ажамидардаг.

Хабарай нялуун амисхаалһаа
Һэргэлэн шэнээр амидарха.
Хамаг сээг ногооной хангалһаа
Һэбшэн һогтон тэмтэрхэ.

Хүнэйшье баһа мүнхэ нойроор
Огторгойдо нойрсон байхада,
Ходоодо амиды сэдхэһэнь
зоринһоор,
Орон дэлхэйдэ бусажа ерэдэг.

Үшөө нэгэ хүнэй заяан
Эхией абан, харгыда гарана.
Үшөөл нэгэ ута наһан
Эмнин нараая утгана.

ХҮСЭЛЭН

Хадын эгээл энгэртэ зогсон,
Огторгойдо хүржэ үзэдэг һаа.
Хуи шубуунай жэгүүр үмдэн,
Оршон дайдаар жэргэдэг һаа.

Сахаригтал сагай түлхюур таажа,
Сагые нэгтэ тогтоодог һаа.
Эди шэдитэ аршаан оложо,
Эжынгээ наһые мүнхэрүүддэг һаа.

Тала дайдаар хоёр энэрхынүүд,
Түби дэлхэйдэ ори гансаханууд.
Халтар гүүн унагаһаана дахуулан,
Хатарган хайшааб даа тэгүүлнэ.

Аяг аашатай нялха унаган
Эхынгээ энгэртэ эрхэлхэл хүсэлтэй.
Арбагар хүлүүд соонь
төрихөө алдан,
Этэрүүлнэ, дэншүүлнэ, хайрартай.

Эжын үриез уринаар энхэрнэ.
Үндүүлэн эрхэлхэн унаган баяртай.
Энэ үргэн замби дэлхэй дээрэ
Үргэжэ ябаһан үрил сэнтэй.

ЗҮРХЭН БЭШЭ

Түрэнэн үхибүүгээ хэрэглэнгүй,
Үншэрүүлэн гансата зобоон
Тэнэг эхэнэрэй хатуу зүрхэн
Зүрхэн бэшэ, амигүй шулуун.

Ханилжа ябаһан үнэн нүхэрөө
Зөөрийн түлөө мэхэлхэн
Хомхой хүнэй хара зүрхэн
Зүрхэн бэшэ, хурса һэлмэ.

Зэмгүй хүнэй хайрата наһа
Гам хайрагүйгөөр хороон.
Гэмтэй хүнэй хорото зүрхэн
Зүрхэн бэшэ, элхэн губи.

ДУРАНАЙ ДОЛГИН

Долгин...Мушхарна долгин.
Эрьеэ сохёод сахарина.
Дүтэлнэб урдаһаан дүмүүхэн
Эршэмтэйгээр намай хүсэнэ.
Дуран... Инаг дуран.
Бусахаа янаб долгиндол.

Дэмы дэмы зобоон
Болзор соогоол хүлгэнэл.
Зүрхэн... Хүлеэнэ зүрхэн.
Магад, үшөө нэгэ долгин
Зүргээ адангүй эрьехэ,
Мүнөөдэр заатагүй бусаха.

ДУРАНАЙШ СУРАНЗАН

Хабарай нэгэ дуулим хүни
Амгалан нойрыем буляһан,
Хүгтэйгөөр зурхыем сохилуулан
Айдархан дуранайш суранзан.

Һолонгын долоон үнгөөр
Нюдэн соомни бадарһан,
Һүүлшын саһаар бударһан
Нангин дуранайш суранзан.

Зэдэлээтэ аялга дуугаараа
Хүдөө тала руу дуудаһан,
Зүүдэн сооһоом мундэлхэн
Хүсэтэй дуранайш суранзан.

Эжынгээ энгэртэ эрхэлхэн,
Абынгаа хойморто энхэрхэн
Эмнигхэн наһан дүүржэ,
Аяар холын нютаг зорижо,

Буряад басаган инаг нүхэртөө
Наһаяа бэлэглэхэ хубитай.
Баян эдин тоонто нютаһаань
Нэгэтэл холодохо заяатай.

Угыень дамжуула хүбүү түржэ,
Алишье сагта түшэгын болохо,
Уйдхарыень зүрхөөрөө хубаалдажа,
Арюухан сэдхэһэнь баясуулаха,

Нангин уялга дүүргэһэн тула
Булаг аршаанда тэсэмжтэй,
Наранай элшэдэл халуун зүрхэтэй
Буряад басагад байхал байха.

К 85-летию Республики Бурятия

ПОСЛЕДНИЙ ПЕРВЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Шёл памятный первый послевоенный особо суровый год - 1946-й. Родители восьмилетнего Коли - Николая Хабалова - переехали из Алари Иркутской области в улус Хуртага Закаменского района. Отец был назначен агрономом местного колхоза, а мать - учительницей начальной школы. Так, Закамна стала второй родиной последнего первого секретаря райкома КПСС.

Ни родители, тем более окружающие, вряд ли могли предполагать будущее невысокого паренка - организатора, лидера коммунистов Мухоршибири, Иволги, Закамны. И не подозревали, что растёт талантливый инженер, который внесёт свой весомый вклад в развитие промышленности Бурятии. А в спорте, именно в боксе, он станет чемпионом Сибири и Дальнего Востока, серебряным призёром первенства России и по сути, как тренер-общественник, основателем Закаменской школы бокса.

Как стал Николай Хабалов известным деятелем, выполняя своё предназначение - быть нужным людям, постоянно утверждать справедливость, поступать по совести и не изменять своим убеждениям и принципам? Теперь мы знаем, что своей безупречной честностью, целеустремлённостью, в первую очередь, он обязан своему отцу - Тышке Булатовичу, убеждённому коммунисту, человеку строгих правил. Одному из руководителей тогдашней Бургалтайской (Закаменской) машинно-тракторной станции (МТС). Николай гордился своим отцом и старался ему подражать в жизненных непростых ситуациях. Особо ценил его советы, постоянно сравнивая свои дела и поступки с отцовскими.

Старательный и способный Николай прилежно учился в школе Хуртага, Цакира, Михайловки и в выпускных классах Улан-Удэнской школы-интерната №18. С детства пунктуальный, склонный к точным наукам, молодой паренёк поступил в Иркутский политехнический институт. В 1960 году молодым инженером-металлургом он приехал в г. Закаменск на Джидакомбинат, сразу был назначен мастером обогатительной фабрики, а через год - старшим мастером литейного цеха ремонтно-механического завода (РМЗ). По существу, эта была должность начальника подразделения, в коллективе которого трудилось около 30 специалистов - сталеваров, модельщиков, формовщиков, литейщиков - опытных мастеров своего дела.

С первых дней Николай Тышкевич стал плотно заниматься организацией всей технологии производства стальных футеровок для шаровых мельниц обогатительной фабрики, чугунных корпусов-улиток разнокалиберных насосов, экскаваторных зубьев и башмаков для Инкурского, Холтосонского рудников, Баянгольской угольной шахты. Также выпускали целый ряд дефицитных, дорогостоящих деталей, без которых могла застопориться добыча полиметаллов для нужд страны Советов.

Сплочённый коллектив литейного цеха стал настоящей производственной и жизненной школой для молодого специалиста. Николай Хабалов здесь сформировался как инженер-технолог, выработал характер и накопил опыт руководителя. Поэтому позднее он всегда подчёркивал свою причастность к славному коллективу

ремонтно-механического завода. В то время это был один из сильнейших в профессионально-кадровом плане цехов, здесь в основном трудились люди творческие, одержимые идеей выпуска качественных изделий. Оттого рационализаторское движение здесь было в большом почёте. Без смекалки, без строгого соблюдения технических норм и заданий, не сварить высококачественной стали, не выплавить чугуна, бронзы, меди, жидкого стекла. У каждого работника повышалась ответственность с выпуском всё новых и новых изделий.

Каждое предложение рационализаторов первым изучал и оценивал Николай Тышкевич и возглавлял испытательные работы по выпуску деталей. Если получалось, то он оформлял всю документацию сам и подавал заявку в технический отдел комбината. Как вспоминает инженер Валерий Дмитриевич Яньков, ученик, преемник на посту начальника «литейки» Николая Хабалова, в этом хлопотном деле случалось много казусов. Во-первых, многие ценные идеи и предложения присваивались, обрастали соавторами из числа специалистов конструкторского бюро комбината. Поэтому авторам выдавались крохотные премии.

Как правило, каждая новая заготовка изделий в цехе тщательно изучалась и экспериментировалась. Однажды искали способы быстрой сушки литой детали. Николай Тышкевич предложил для этого использовать технический спирт. Будто дело двигалось. Но однажды при очередном использовании жидкости из небольшой ёмкости вместо спирта на литьё пролилась вода: спирт был кем-то похищен.

Вообще избежавший застоя Николай Тышкевич после предубеждения увольнял с работы любителей выпивок, противился назначению их в РМЗ руководителями, мастерами. В коллективе литейщиков была строгая дисциплина, деловая обстановка. Человек-педант, строгих правил поведения, Николай Тышкевич, в свои 23 года быстро навёл порядок в цехе. Его уважали за общительность, ровный и спокойный нрав, справедливость. Но и боялись своего руководителя. Хотя он, по воспоминаниям В.Д. Янькова, никогда не повышал голоса на подчинённых, не «таскал» нерадивых по дисциплинарным комиссиям, не водил их на «беседу» к начальству.

Многие бывшие специалисты цеха - Е. Минчук, А. Санжиев, Е. Куцев, Н. Самодурова - с теплотой вспоминают Н.Т. Хабалова. Считают себя его учениками и соратниками. «Первым делом Николай Тышкевич научил постоянно заглядывать в справочники, учебную литературу. Мы куда-бы не приезжали, искали книги по литейному делу. Теперь накопилось их много. Не меньше, чем у самого Хабалова», - улыбается Валерий Дмитриевич.

Как никто из начальников цехов, Николай Тышкевич старался помогать рабочим при трудностях в быту. Всем памятно, как он устраивал детей в детсады Холтосона, г. Закаменска. Всегда выполнял обещанное. Поощрял добрые дела других, осуждал обман, воровство.

Н.Т.Хабалов

Человек активной жизненной позиции Николай Тышкевич избирался членом бюро комитета комсомола Джидакомбината и района. Много лет возглавлял первичную организацию ДОСААФ РМЗ и вывел вперёд. Н.Т. Хабалов неоднократно поощрялся как лучший агитатор и пропагандист.

Сила воли, целеустремлённость проявлялись в нём с юных лет. Николай Тышкевич жил, учился и трудился по совести, не распыляясь и не размениваясь по мелочам. Всегда настойчиво шёл к намеченной цели, стараясь быть полезным людям.

Вся жизнь Н. Хабалова со школьной скамьи неразрывно связана с боксом - спортом мужественных. Он осенью 1952 года, учась в восьмом классе, пришёл в секцию боксёров, а уже летом 1954 года в составе сборной юношей Бурятии впервые принял участие в лично-командном первенстве России в г. Курган. Завоевав здесь первую серебряную медаль, был оставлен в г. Свердловске на учебно-тренировочные сборы. Там Коля совершенствовал своё мастерство, знакомился с азами, методами тренировок и судейства. Успешно выдержав экзамены, юный Хабалов получил свидетельство наставника и право тренировать начинающих боксёров в свои 15 с половиной лет! Это было началом самоотверженного многолетнего труда тренера-общественника в г. Закаменске.

Студентом Иркутского горно-металлургического института Николай успешно выступал на боксёрских рингах. Становился многократным чемпионом и призёром Сибири и Дальнего Востока, Иркутской области, Бурятской АССР. После окончания института, в 1962 году, Николай Хабалов удостоился бронзовой медали на первенстве России.

А двумя годами раньше, в 1960 году, Николай Хабалов организовал секцию бокса в старом деревянном спортзале во дворе бывшей школы №3. Желающих заниматься было много. Большинство его воспитанников были почти одного возраста с 23-летним Николаем Хабаловым. А второе поколение любителей спорта были, в основном, из числа учеников выпускных классов школ города и посёлка Холтосон. Из их

среды вышли первые кандидаты в мастера спорта по боксу - Владимир Яньков, Борис Аюшеев, Геннадий Воронин, братья Дамбаевы и другие. Но более всего прославили себя и своего тренера, дали возможность говорить о Закаменской школе бокса третье поколение учеников Николая Тышкеевича. Это мастера спорта Анатолий Новиков, Игорь Хабалов, мастер спорта международного класса Александр Дуаров, кандидаты в мастера спорта Владимир Лапердин, Игорь Лойко и другие.

Большая заслуга Николая Хабалова в том, что он пригласил из Улан-Удэ тренеров по боксу Николая Михеева, Николая Мониева, Геннадия Шойдонова. Особо отметим Сергея Васильева - большого энтузиаста, продолжателя его дела по развитию бокса в районе. Теперь почти во всех сёлах Закамны успешно работают секции бокса. Выросла плеяда хороших тренеров-наставников молодёжи. Закаменская школа бокса, начатая Николаем Хабаловым в 1960 году, развивается, стала массовой.

За прошедшие 45 лет в Закаменском воспитано свыше 100 кандидатов в мастера спорта, более 20 мастеров спорта, один мастер спорта международного класса - Александр Дуаров.

По словам Нины Михайловны Каратаевой, проработавшей 23 года зав. общим отделом РК КПСС, Н. Хабалов в 1972 году начал руководить отделом промышленности. Пришёл хорошо подготовленным специалистом и организатором. Отлично знал производство и весь коллектив Джидакомбината, состояние дел в местной промышленности. Показал себя человеком безукоризненно пунктуальным, дисциплинированным, общительным, работоспособным. Вскоре Николай Тышкевич был направлен на учёбу в Новосибирскую высшую партийную школу. После её окончания он работал секретарём Мухоршибирского РК КПСС, а затем председателем исполкома Иволгинского Совета народных депутатов.

В самое трудное, смутное время в истории страны Советов - период перестройки - совпало с приходом Н. Хабалова на пост первого секретаря Закаменского райкома КПСС. На два дня позже его дня рождения, 22 декабря 1989 года, на очередной партийной конференции Николай Хабалов был избран и проработал на этой должности полтора года. После так называемого «путча», утром 19 августа 1991 года здание райкома было заблокировано и опечатано силовиками и никого из работников во внутрь не пустили. Так, Н.Т. Хабалов остался в истории района как последний первый секретарь РК КПСС.

Между тем, работа первого лица района была очень беспокойная, хлопотная. Он в ответе за жизнь каждого человека, за развитие всего многоотраслевого хозяйства района. Николай Тышкевич без расчёта вошёл после избрания в курс всех дел, установил деловой контакт с руководителями подразделений промышленности, сельского хозяй-

ства, культуры и образования. Помогал им и одновременно требовал неукоснительного выполнения поставленных задач. Строгость и бескомпромиссность Николая Тышкеевича многим не нравились. Его щепетильность в деле учила ответственных лиц не упускать из виду даже, казалось бы, мелочей.

«По уровню образованности и эрудиции Николай Хабалов был несравненно выше, чем многие его предшественники», - особо отмечает Н.М. Каратаева. Он был единственным первым секретарём, который всегда сам возглавлял комиссии по подготовке вопросов на пленумы, совещания, бюро. Писал также все свои доклады и выступления, очень конкретные, глубоко профессиональные, хорошо изученные. Влиянием Николая Тышкеевича давал ответственным лицам личные задания, указывая сроки и пути их выполнения.

По мнению Н.М. Каратаевой, истинного руководителя можно определить по его отношению к документам и их составлению. Добросовестность, чёткость в работе и делах, требовательность к себе, подготовленность - вот отличительная особая черта, врождённый характер работоспособных ответственных лиц. Таких у нас было, к сожалению, не так много - С.С. Бадмаев, В.Д. Порхоев, Н.Т. Хабалов, Г. Ш. Дамбаев, С. А. Гагапов. Они отличались грамотностью, высокой культурой.

В жизни Николай Тышкевич был последовательным, стремился быть нужным людям. И это давало ему возможность накапливать опыт, мыслить широко, жить и работать полномерно.

В 1991 году семья Николая Тышкеевича переехала в Улан-Удэ, построила просторный дом в Тулунже. Занимаясь благоустройством, Николай Тышкевич обрёл в себе большие возможности в плотничном деле, особенно в столярном. Много трудился он в своём огороде, на участке с плодово-ягодными саженцами. Между делами в Совете министров республики, позже в облпрофсовете, писал книги, подготовил докторскую диссертацию и представил её в Учёный совет Иркутского госуниверситета. Она, к сожалению, осталась незащищённой. Болезнь к Николаю Тышкеевичу подступила коварно быстро. Трудно судить, что стало толчком - бокс ли, напряжённая работа или нервные перегрузки.

Так не стало замечательного человека, верного коммуниста, заслуженного инженера Республики Бурятия, кандидата исторических наук. Но жизнь семьи Николая Тышкеевича не должна остаться в тени. Двое внуков, и уже после его смерти родилась внучка.

Соратники Николая Тышкеевича чтят память незаурядного руководителя, преданного коммуниста и надежного товарища.

Шойдон БАКШЕЕВ,
член Союза журналистов
СССР, России,
лауреат литературной
премии имени
Исаия КАЛАШНИКОВА.

Иймэ нэрэгэй Николай Гадановой олон удаа гарахан статья уншагшадта совет гүрэнэй ехэ амжалтыг хазагайруулжа, доромжоло байхань үнэхөөрөө буруу гэнэн мэдэрэл түрүүлэн.

Уни болоо даа, Дагестанай поэт А.Гафуров ниггэжэ бэшээн юм: «Если выстрелишь в прошлое из пистолета, будущее выстрелит в тебя из пушки».

Дайнай үедэ «Правда» газетэнээ блокнот соогоо бэшээнэй байна:

«26 июня 1941 г. капитан Гастелло, командир эскадрильи 207-го дальнебомбардировочного авиационного полка 42-й авиационной группы вместе с экипажем - штурманом А.А.Буфденюк, пилот-бортмехаником, лейтенантом Г.Н.Скоробогатых, стрелком-радистом, ст.сержантом Каалининым - направил подбитый, охваченный пламенем самолёт на мотоколонну немцев.

Уншагшын ханамжа

«ТҮҮХЭДЭЭ ШАЛГАЛТА ХЭДЭГГҮЙ»

Подвиг Гастелло повторили 74 лётчика, и лишь один Сергей Иванович Колыбин остался жив, его выбросило взрывной волной», «Подвиг Александра Матросова повторили 80 воинов, среди них один бурят по фамилии Баторов».

Россида мэргэжэлтэ бүхэнэй хайндэр, найр болоно.

Жэшээлхэдэ, «День авиации». Урданай гүрэнөө суурхуулан лётчигууд тухай В.П.Чкалов ба гурбан эхэнэрүүд Москва - Дальний Восток гэнэн маршрудаар самолёдоо хуулгангүй ниидээ нэн. Хэд бэ гэбэл:

1. Валентина Степановна Гризодубова, авиационно полкын командир, полковник,

СССР-эй Верховно Советэй депутат.

2. Марина Михайловна Раскова, эхэнэрүүдэй бомбардировочно полкын майор, Советскэ Союзай Герой.

3. Полина Денисовна Осипенко, албан хэрэгээ гүйсэхдээ байхадаа, наһа бараа.

Гүрэн соомнай гайхалтай юмэн боложол байна даа.

Даншье урмагүй гүрэмнай арад зоноо мэхэлнэ даа, хари гүрэндэ үригэ түлэхдөө, «СССР-эй үри» гэжэ ходо хэлээ. СССР-тэ юунэй үри байха юм, олон гүрэнэе эдэлүүлжэ, хубсалуулжа байгаа.

Наяхана нэгэ ород хубүүнхэ нурабаб, мэнэ Илалтын хайндэр болохонь, дайнай

үеын геройнууд - Гастелло, Матросов тухай мэдэнэ гүш? «Мэдэхыншье мэдэнэб, мүнөөнэй миллиардерүүдэй түлөө хэн тиигэхэб. Минии төөбин дайнай үедэ хүл нюсгээр анзаһанай хойноһоо ябажа, газар хахалаа, мүнөө ямар олзотой хуунаб? Пенсинс арай гэжэ 3 мянган түхэриг, энэнь үтэлхэн, үбшэн хүндэ эм домдонь хүрэнгүй». Нээрээшье, манай ара талын пенсионерүүдтэ пенсн багал даа. Үдэр бури эдэе хоолой, хубсаһа хунарай сэн нэмэжэл байна. Манай эндэ гэр байрын түлөө түлэлгье 2008 онһоо угаа эхэ болгоо, нэгэ таһалгатай 16 дүрбэлжэн метр квартирын түлэлгэ 2230 түхэриг болоо, 4 мянган пенснхэ 50 процентхэнь үлүү түлэлгэ. Гайхаад лэ баймаар даа.

Н.Гадановой статья тон зүб.

Дарин ДОЛГОРЖАБ.

Закаменск хото.

К 60-летию известного художника, писателя, журналиста Элбэга МАНЗАРОВА

ВЫСОЧАЙШЕГО РАНГА МАСТЕР

Мастеру резца и пера Элбэгу Содномовичу Манзарову исполнилось шестьдесят лет. Элбэг - это значит щедрый. Стало быть, Элбэг Манзаров - щедрый талант. Однако, он - не только щедрый, но и разносторонний, многообильный талант, и не только потому, что в его произведениях много горячего солнца, простора, тугого ветра над реками и заливыми лугами, гольцами и вершинами, много знойной тишины и широких раскатов грома в жаркую летнюю ночь, простых и чистых по своим помыслам людей, да и не только потому, что он - талантливый художник, писатель и журналист, но и прежде всего потому, что он щедр душой, прост и открыт всем людям и ветрам четырех сторон света и восьми краев земли.

И действительно, Элбэга Манзарова трудно обозначить одним словом. Он и серебряных дел мастер, который одаривает милых женщин серебряными серьгами, подвесками, перстнями, а добрых молодцов - ножами в серебряной оправе. Он и писатель, автор басен, юморесок, стихов и короткой юмористической прозы. Им написано более десяти книг. Он и журналист, который создает достоверную документальную публицистику.

Элбэг Содномович Манзаров родился 13 марта 1948 года в живописном таежном улусе Хойто-Гол, затерявшемся в величественных Саянах, где тридцать три горные вершины смотрят из поднебесья на его улус, где Хан-Шаргай-Бурхан - всебурятский бог - возвышается над миром и оберегает всех страждущих бурятской земли. Он рос на светлой груди верхней Тунки - Турана, могучих Монд, Хойто-Гола, очищаемый дуновением бурно-го в тех краях Иркутта.

От своего родного отца Шарбунаева Ринчина Жигжитовича унаследовал дар серебряника, мастера-кузнеца. А от матери Цыбеновой Ринчин Жимбиевны, прославившей певичей, - красивый певучий голос, доброе сердце, богатую душу. Сам Элбэг Содномович о себе говорит так: "Используй коралл, лазурит, нефрит, чароит и другие красивые камни, делаю серебряные украшения. Я считаю, что звание "Народный мастер" - для меня это самое высокое звание. Старшая моя дочь Эржена - закройщица, портная. Думаю, что ей досталось от моего таланта. Мой внук восьмилетний Аюр подходит ко мне, крутит и вертит разные вещи, интересуется, хорошо рисует. Кто знает, может быть, он, когда вырастет, станет искусным мастером и продолжит мой род мастеров-умельцев. Я написал много стихов о "Славе кузнецов", о серебряных дел мастерах. Хотя я родился 13 марта, считаю себя счастливым человеком. Родился я в год мыши, имею трех детей: двух дочерей и одного сына. Вторая дочь Эльвира - майор юстиции, следователь. Младший сын - отхончик, получивший мое имя Элбэг, работает в Издательском центре "Буряад үнэн". У меня пять внуков. Место моего рождения, охраняемый и оберегаемый Хан-Шаргай-Ноён-Бурханом, - Верхняя Тунка - Туран, Монды, Хойто-Гол. Песню, ставшую гимном моей родины, я написал вместе с композитором Байром Батодоржиевым. Хочу написать еще много песен".

Это интервью Элбэг Содномович Манзаров дал известной журналистке нашей республики Бэлиге Орбодоевой, опубликованной в журнале "Буряад үнэн", «Дүхэрнэ» от 13.03.2008 г., №27 (21570).

Вот слова гимна:
Арсын үнэрөөр унгар татанхай,
Арга ехэтэй Шумаа аршаантай,
Бурхан баабайтай, үнгэр мэргэлтэй,
Буряад орон соогоо суурханхай,
Түнхэн аймагай дэнзэн болонхой
Түрэл ноотангай - Туран, Хойто-Гол.
Алтан Мундарга, Алтан Мундарга - Араг зоноймнай мүнхэ залгаа.

Эти прекрасные слова, их внутренняя мелодия свидетельствуют о том, что их автором является истинный талантливый поэт, живущий запахом можжевельника, гордящийся своим целебным и святым аршаном Шумаа, родным Тураном - Хойто-Голом, Золотыми Гольцами, скалистыми вершинами. Как замечательно сказано: "Арсын үнэрөөр унгар татанхай" - "Запахом можжевельника, как мглой обволакиваясь..." или "Түнхэн аймагай дэнзэн болонхой" - "Ставший украшением Тункинской долины" и т.д. В обычном выражении никак не сочетаемы "үнэр" и "унгар", так как "үнэр" - это запах, а "унгар" - это дым, дымка.

Бэлига Орбодоева в своей статье приводит пример, который свидетельствует о силе духа Элбэга Манзарова, о его природной мощи, о его сильной связи с духами предков, о его кузнецких, шаманских корнях и родословных. Она пишет, что мы как-то после концерта потеряли фотоаппарат и попросили Элбэга Манзарова совершить подношение для задабривания духов, чтобы они помогли нам найти его. После "камлания" Элбэга Манзарова на другое же утро фотоаппарат оказался в редакции. Удивительно? Да, удивительно, но сильно и реально. Все-таки в мире есть великое волшебство и магия народная.

Великолепные творения Элбэга Манзарова, как мастера серебряных дел, получили всенародное признание. Он - участник более пятидесяти выставок, прошедших во Франции, Японии, Индии, Монголии, в Алма-

Ате, Баку, Ереване, Вильнюсе. Не случайно он гордится высоким званием "Народный мастер". Ему присвоено звание "Заслуженный художник Бурятии". Он - член Союза художников России. Его творения хранятся и выставляются в музее имени Ц. Сампилова г. Улан-Удэ, в музеях Москвы, Санкт-Петербурга и других городов России. Элбэг Манзаров не просто делает серебряные изделия. Он их украшает образами гор, домашних животных и т.д.

Однако, как мне кажется, Элбэг Манзаров больше писатель, нежели серебряных дел мастер. Он - член Союза писателей России, автор десяти с лишним книг, участник одиннадцатого Всероссийского семинара сатириков и юмористов, состоявшегося в г. Москва. Элбэг Манзаров - заслуженный работник культуры Бурятии и России. Правда, в этом его звание сверкают и отблески серебряных украшений мастера.

И все же, ведь, редко кто так успешно выступает в разных, и причем, в сложных поэтических жанрах. Элбэг Манзаров пишет и басни, и юморески, и стихи, и короткую юмористическую прозу. В 1982 году выходит книга его басен "Золдоо хатархан зомгоон" («Распоясавшаяся щепка»), в 1985 году - книга басен "Модоной оройгоор" («По верхушкам деревьев»), в 1995 году сборник басен и стихов "Буян жаргал" («Благодеяние счастье»), в 1998 году - книга "Наһанай утаһан" («Нить жизни»), в 2003 году - сборник коротких юмористических рассказов, стихов и предметов поклонения "Уяатай нутаһан" («Утка на привязи»), в 2007 году издаются книги "Шүрэ һанамжанууд" («Драгоценные мысли») и "Баснинууд, шог мурнууд" («Басни, юморески»), в 2008 году издан сборник стихов и песен "Сэдхэлэй хүбшэргэ" («Муза души»). Кроме этих книг басни и стихи, юморески и короткие сатирические рассказы Элбэга Манзарова публикуются на страницах республиканских газет и журналов. Его басни публиковались в сборнике "Поднять на смех", в журнале "Крокодил", в "Литературной газете".

Все произведения Элбэга Манзарова оригинальны и необычны. В них сильно проявляется басенное, юмористическое начало. Поэтому все его литературные произведения оказываются на стыке, на пограничье жанров. Например, в его стихах заметны канонические басенные элементы и формы, а в баснях - стихотворные. Интересны и морали басен. Если у великих баснописцев, например, у таких как И.А. Крылов, мораль басни - нравоучение и назидание, то у Элбэга Манзарова моралью басен является пожелание, поучение, желание помочь людям, имеющим те или иные пороки. Видимо, это исходит из восточной традиции, сутью которой всегда было гуманистическое

отношение ко всему окружающему миру.

Басни Элбэга Манзарова написаны на самые разные темы. Их героями являются дикие и домашние животные, различные окружающие нас предметы и явления. В них отчетливо выражено национальное - бурятское видение мира, бурятское миропонимание и ментальность. Самая характерная и самая сильная сторона творчества Элбэга Манзарова - это юмор, осмеяние, это басни, стихи-поучения. Как пример можно привести басню "Умный и глупый".

Не пойму я, не возьму
В толк никак я: почему,
Отчего толкаются люди
День-деньской в моем дому?
Славно потчуеть, видать
Угощаешь...
- Брось гагать.
Беген стол мой. Не еда
Привлекает их сюда.
Время так мы коротаем:
Говорим, молчим, мечтаем.
Ну, если так,
То прошу тебя, земляк,
Половину тех гостей
Уступи ты мне скорей,
Я, признаюсь, мастер

врать...
- Что же, даром слов
не трать,
Сам ты их уговори,
Хочешь пой, а хочешь ври,
Лишь бы речь была умна
И спокойна...
- Вот те на!
Никого умнее эта
Не знавала сторона!
Кто тут самый умный,
кто дурак,
Ясно, думаю, и так.

В целом басни Элбэга Манзарова просты по сюжету, обращены к читателю, традиционны по форме. Они учат честности и совестливости, любви к родной земле, природе, Отечеству, жизни, людям, ко всему прекрасному, что окружает человека.

Стихи Элбэга Манзарова тоже своеобразны. Они близки к басням. В них чаще всего поучения, потому они подобны пословицам. Я думаю, что все это понятно, так как творческая природа баснописца и стихотворца Элбэга Манзарова едина. Она настоящая на манзаровской закваске, а манзаровская закваска основана на народной мудрости, на народном остром словце, на богатейшем народном опыте. Поэтому жизненность и действенность произведений Элбэга Манзарова, их художественность и образность от родного народа, от Саянских вершин, от Турана и Хойто-Гола.

По своей тематике стихи Элбэга Манзарова весьма разнообразны. Он пишет о родине, о Саянах, о Туике, о любви, о друзьях, о природе, о родословной нашей и т.д. Хотя Элбэгу Манзарову уже шестьдесят, но он молод душой, полон любви и молодого задора. Об этом говорят следующие строки:

Дун сагаан сэбэр сахал
Дура булян дээгүүр элинэй.
Дурлашаха ааг,
шамда болиноб -
Досоого гансал
турлаагтай адлиш.
Эхин хабарай
Эдир наһан
Элин нишгэхэй,
Эрьен ерэхэй!

Замечательные слова. Все мы ошибаемся и путаем чайку с воронкой, все мы мечтаем о возвращении молодости и юности. Но, к великому сожалению, законы Мироздания суровы и неумолимы.

В последнее время Элбэг Манзаров стал больше обращаться к восточным формам стихотворения. В его стихах заметна схожесть на рубаи, на газели, на стихи Омар Хайяма. Он больше стал писать четверо- и восьмистишия, стихи-ожерелья (шүрэ шүлэгүүд). Например:

Найман муртэй
һанамжануудни
Найман тээшээ задарга лэ.
Найман ханатай гэрни
Найдал намга түрүүлэг лэ.
Дэлхэйн зүг хүхэниш
Дабасатай харуулан тоо,
Найман гэгээн бурхадтаа
Наманшалан мургэнэб
һанаангаа.

Хотя эти строки по своей форме являются восьмистишиями, но по своему духу, и по той же самой форме они очень близки нашим бурятским улигерам. Это лишнее подтверждает, что творчество Элбэга Манзарова питается живительными соками своей родной земли, что оно сильно своей родной бурятской традицией.

Именно художественная традиция бурятского устного народного творчества является той мощной силой, которая выводит произведения Элбэга Манзарова на российскую и мировую арену. Как известно, буряты отличались любовью к остроумию, ироничному, инскапательному слову. Характерной чертой бурят всегда была добрая ирония, легкий смех. Почти у всех бурят были или есть прозвища. Раньше буряты, встретив человека, никогда не спрашивали: "Кто ты?", а спрашивали: "Ты чей?" и безошибочно определяли, какой ты человек. Это качество бурятского народа и определяет особенность творчества Элбэга Манзарова.

В целом, басни Элбэга Манзарова, его сатирические стихи бичуют пороки, не затрагивая личностей. Они объясняют, что в этом мире все творится, создается и живет по законам Мироздания («Бүмбэрсэг дэлхэйн жама ёһоор»). Как писал великий М. Горький: "Рожденный ползать, летать не может". Так что каждому свое, и не больше, и не меньше.

Надо сказать, что у нас, к большому нашему сожалению, почти нет баснописцев. Раньше басни писал наш аксакал Г.Чимитов. Ныне Элбэг Манзаров остается, можно сказать, в гордом одиночестве. Пожелаем же ему в день его шестидесятилетия бодрости, свежести духа, крепкого и здорового шага по жизни, легкого пера и стройных строк стиха.

Саян БАЛДАНОВ,
член Союза
писателей России,
профессор БГУ.

Буряад Республикын 85 жэлэй ойдо

удаар найруулагдаһан сюитые Б.Гомбожапов гүйсэдхэхэдөө, нотын регистрэй дээдэ, доодо шатануудые жэгдэ найнаар абажа шадаха байһанаа гэршэлбэ.

Саашадаа Ольга Жигмитова немец, итальян, француз композиторнуудай романсуудые, оперонуудһаа арипуудые, тусхайлбал, Рихард Штраусай хүнэй хүндэ ямба тухай, Франсис Пуленкын «Иймэхэн лэ шамдаа...», Камиль Сен-Сансын «Зефир» гэжэ романсуудые, Джузеппе Вердин «Трубадур» опероһоо Азученын, Жюль Масснегэй «Вертер» опероһоо Шарлоттын нулимса, Гаэтано Доницеттин «Эбигээлтэ эхэнэр» («Фаворитка») опероһоо Леонорын, Жорж Бизегэй «Кармен» опероһоо Хабанерэй арипуудые зохион композиторнуудайнь сэдхэлэ

ТҮРЭЛХИЙН
БЭЛИГТЭЙ
ДУУШАН

Цыпилма Очировна АЮШЕЕВА Хурамхаанай аймага Уланхаан тосхондо түрэнэн юм. Энэ басаганай хүгжэмдэ һонор, ирагуу найхан хоолойтой байһан тулань үхибүүн ябаханаань дуушан болохо гэжэ эли һэн. П.И.Чайковскийн нэрэмжтэ Улаан-Удын хүгжэмэй училищин дуунай таһагта хургуули дүүргэнэйнгээ һүүлдэ Цыпилма хурахааа ороһон юм. Тийгэжэ хоорой артистка болоһон намтартай. Хожомын Зүүн Сибириин гүрэнэй соёлой болон искусствын академие «культураолог» гэһэн мэргэжлээр дүүргэ. «Байгал» гэһэн Буряад-дайнай гүрэнэй дуу, хатарай ансамблдаа хоорой артисткаар хүдэлжэ, зохиёхы намтараа эхилһэн юм.

Мэргэжлэдэ ехэ дуратай байһан тула тэрэ зохиёхыгоор хүдэлжэ эхилһэ, элдэб туршалгануудые хэнэ. Дуун бүхэниие дабагдашагүй найхан хоолойгоороо аялгатуулан дууладаг энэ дуушан буряад, ород болон монгол композиторнуудай дуунуудые гүйсэдхэдэ байна. П.Дамирановой «Хорин аймаг», В.Багдоржиевой «Дуран түрэнхэй», Б.Цырендашиевой «Уулзалга», «Манай кавалери» болон бусад олон дуунуудые тэрэ шадамар бэрхээр гүйсэдхэдэ. Ирагуу хонгёо хоолойтой, сэдэ зөөлөн абаритай, тайзан дээрэһээ дуулаха гэһэн талаан бэлигтэй Цыпилма Аюшеева элдэб конкурсуудта хабаадажа, жюрин гэшүүдэй найн сэгнэлтэдэ хүртэһэн байна. «Абай Гэсэр» гэһэн буряад үлгэрэй зохиёгдоһоор 1000 жэлэй ойдо зориулагдаһан уласхоорондын конкурсдо хабаадажа, лауреат болоо. Энэһинээ гадна тэрэнэй хабаадажа, амжалта туйлаһан конкурсуудые тоолохо болоо һаа, олон.

2005 ондо Цыпилма Аюшеева «Угайм Сүлдэ» гэһэн зүжэгтэ эхирэд угай эхээр, сартуул угай эхын роль гүйсэдхэһэн байна. Росси гүрэнэй олон тоото хото городуудһаа гадна, Германи, Итали, Монгол, Хитад, Бельги болон бусад гүрэнүүдээр гастрольдо амжалтатай ябаһан байдаг. Зохиёхы ажалдаа сүлөөгүй хүдэлжэ байбашье, Цыпилма Аюшеева ниитын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаададаг. Буян үйлэдлэгийн олон концертүүдтэ тэрэ хабаадаа. Үнгэрһэн жэлэй декабрь һарада манай нэрэ солотой дууша басаган Бурядай делегацие түлөөлжэ, Кремльдэ В.В.Путиной Гүрэнэй соведэй гэшүүдэй урда харуулаһан концертэдэ хабаадаһан байна.

Цыпилма Аюшеева тайзан дээрэ дуулажа эхилһээр аяар 25 жэл болошобо. Зохиёхы ажалдаа ойн баярые тэрэ Х. Намсараевай нэрэмжтэ Буряад драмын театрай ордондо байһа оной апрелин 26-да үдэрэй 4 сагта тэмдэглэхэнэ. Түрэл хизээр ороноо, түрэнэн тоонто Хурамхаан нотагаа дуунууд сөөлоо манган дуулажа ябадаг, «Буряад Республикын габыяата артист» гэһэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэһэн, Цыпилма, шамайгаараа бидэ омогорхонобди, хүндэлэбди.
Дарима ЖИГЖИТОВА

ЭХЭ-БАЙГААЛИҢАА ТАБИСУУРТАЙ

Соёлой һонин

дууладаг байгаа. Конкурсоор шанга шалгалта барижа, театрай хамта хаа хаалагүй гастрольдо ябадаг бэлэй.

Консерваториёо дүүргэжэ, нотагаа бусажа эрээд, гурбадахи жэлээ Бурядай оперно театрта хүдэлнэ. Энэ богонихон болзор соо тэрэ театрай репертуарта ородог бас бүдүүн хоолойтой актерий наадаха олон ондоо абари зангай, онсо шэнжэтэй, орёо нарин партинуудые, тусхайлбал, М.Мусоргскийн «Борис Годуновто» Варлаамай, А.Бородинай «Игорь тайжада» Кончагай, П.Чайковскийн «Евгений Онегиндэ» Гремилэй, Дж. Вердин «Трубадурта» Феррандодой, мүн театрай тайзан дээрэ табигдаһан бусад оперонуудта гол партинуудые шадамар бэрхээр гүйсэдхэжэ, харагдаһай дура сэдхэл татаһан байха юм.

СССР-эй арадай артистнууд Лхасаран Линховоиной, Ким Базарсадаевай, Дугаржаб Дашиевай нэрэмжтэ уласхоорондын конкурснуудта хабаадахадаа, тэрэ лауреат болоо һэн. Москвагай Ехэ театрай дуушан, СССР-эй арадай артистка, ССР Союзай Гүрэнэй шангай лауреат, Москвагай консерваторийн профессор Валерия Барсвагай дурасхаалда зориулагдажа, нёдондо намар Сочи хотодо үнгэргэгдэһэн бүхэрссин ээлжээтэ конкурсдо III шангай лауреадай солодо хүртөө бэлэй.

«Тээд Ольга Жигмитова гэшэ хэн юм?» - гэжэ дуу хүгжэмдэ дуратайшуул һонирхожо байгаа ёһотой. Энэньшье гайхалтай бэшэ. Ушарын гэбэл, тэрэ Улаан-Удын харагдаһай урда түрүүшынхнээ гаража, бэлиг шадабаряа бэлэглэбэ бшуу. Залуу дууша басаган Шэтэ можын Ононой районой суута Ножын нуур шадар оршодог Ножын-Адаг нотагта Чимитцырен Жигмитов харьдаг үндэр уулата Түнхэнһөө уг гарбалтай Маргарита Тулуева-Жигмитова хоёртой бүлэдэ түрэнэн намтартай. БАМ-ай барилгын эхилхэдэ, энэ бүлэ Муяын аймагай түб Таксимо нууринда ошожо, үнгэрэгшэ зуун жэлэй агууехэ барилга хэлсэдэ, мүнөө тэндэ нотагжажа, түмэр замшадаар ажалладаг.

Оля Жигмитова Улаан-Удын хүгжэмэй колледжын дирижерско-хоорой таһагта Вера Матвеевна Мантатовагай класста хурахадаа, дуунай багша Ксения Николаевна Пальнуеваһаа хэшээл абаһан юм. Колледжынгоо һүүлээр Санкт-Петербургийн консерваторидо орожо, жэлэй туршада дуунай факультедэй бэлэдхэлэй бүлэгтэ мэргэжлээ дээшлүүлээд, Мариинска театрай дуушан, Россин арадай артистка, профессор Евгения Константиновна Перласовагай класста хуража, дээдэ хургуулияа дүүргээд, Бурядай оперно театрта оройдоол хоёр һара соо хүдэлжэ байна. Тэрэ меццо-сопрано хоолойтой.

Манай мэдэжэ концертмейстер, Россин арадай артистка Дарима Линховоин энэ концертые

хүтэлхэдөө, ээлжээгээр тайзан дээрэ гарагдаһай намтар тухай, гүйсэдхэгдэхээ байһан дэлхэйн ба ородой суута композиторнуудай оперонуудһаа арипууд, романсууд тухай сугларагдаһа дэлгэрэн-гыгээр хөөрөжэ, улам ойлгогдосотой, һонирхолтой болгохо зуураа, аялга хүгжэмынь аалин намдуу, огсом солгён, һүр жаб-халаантай болгожо, фортепьяно дээрэ уран нуталбаритайгаар наадахадаань, залуу дуушада аятай хүнгэн болодог байха юм.

Байгша оной май һарада манай оперно театрта шэнээр найруулан табигдахаар бэлдэгдэжэ байһан итальян композитор Джоаккино Россинийн «Севилийн һахал хюһагша» гэжэ опероһоо залуу басаганда дурлаһан хүгжэмэй багша, баша мэхэтэй дон Базилиогий ариие Бадма Гомбожапов

бодолые, абыас шуналые алдангуй дуулажа, харагдаһай урма баярта хүртэхөө үлүү ямар сэгнэлтэ байха һэм даа.

Петр Чайковскийн «Урдында мэтэ гансаараа», Николай Римский-Корсаковой «Лүндэншэн», Гибс-Маргинай «Хонхын жэнгирээн дуулдана» гэжэ романсуудые, итальян композитор, поэт Арриго Бойтын «Мефистофель» гэһэн опероһоо Мефистофелин эшхэрлэгтэй орёо нарин балладые Бадма Гомбожапов омог дорюунаар, огсом хүхиюунээр дуулажа, сугларагдаһа баясуулан хүхэбэ.

Концерттын хоёрдохи хубида буряад дуунууд эдэлбэ. Бас хоолойтой артистнуудта али бүхы буряад дуунууд таарадаггүй гэшэ гү гэжэ һанадагби. Зүгөөр һүүлэй жэлэй туршада Б.Гомбожапов буряад дуунуудай репертуараа

шогтой хүхиюунээр, омог дорюунаар гүйсэдхэжэ, нэръемэ алыга ташалгаар утгагдаа. Удаань ород композиторнууд Милий Балакиревай «Сүл гүби», Михаил Глинькын «Һүнийн харуул» гэжэ орёо нарин романсуудые нэгэ амяар, уран нугалбаритайгаар дуулажа, сугларагдаһай магтаал найшаалда хүртэбэ. Ородой адарта дуушан Федор Шаляпин энэ һүүлшын ариие дууладаг байһан юм гэжэ Дарима Линховоин онсолон тэмдэглэбэ.

Үндэр сэлэр бээтэй, найхан шарайтай Ольга Жигмитова Улаан-Удын тайзан дээрэ түрүүшынхнээ гарабашье, айһан, гайхаһан хэбэр үзүүлдэггүй. Али бүхы юумэнһээ тунхарихагүй, зоримгой басаган поэт Афанасий Фетын үгэ дээрэ Сергей Рахманиновой зохиёһон «Нюусата һүнийн дуулимда» гэжэ романсые, совет композитор Иван Держинскийн «Григорий Мелихов» гэһэн опероһоо Аксинийн ариие шадамар бэрхээр дуулажа, ехэ эрээдүйтэй дуушан болохо байһанаа харуулаа.

Суута композитор, пианист, дирижер Сергей Рахманинов шажан мэргэлей тэмээр томо ехэ зохиёнуудые бэшэдэг байһан гэшэ. М.Лермонтовэй «Нангин һүмын үүдэндэ» гэжэ шүлгөөр С.Рахманиновай зохиёһон романсые, М.Глинькын «Руслан ба Людмила» гэжэ опероһоо арадай дуунуудай

нилээд үргэдхөө. Дондог Улзытуев - Базар Цырендашиев хоёрой «Намар», Цыденжаб Жимбиев - Базар Цырендашиев хоёрой «Ялтайб?», Цырен-Дулма Дондокова - Сергей Манжигеев хоёрой «Дэлхэй минии алыган дээрэ», Зэгбэ Гомбожабай - Гүр Дашипылов хоёрой «Байгал далай», Монголой арадай артист Дэмбэрэлын Жаргальсайханай найруулаһан «Ёхор» дуунуудые Бадма Гомбожапов гоё найханаар хангуурдаба.

Ольга Жигмитова Дондог Улзытуев - Базар Цырендашиев хоёрой «Бууралхан эжимни», Гунга Чимитов - Апатолый Андреев хоёрой «Түнхэмни» гэжэ дуунуудые гүйсэдхөө. Сэхьен хэлэхэдэ, Оля буряад хэлэндэ муушаг гэшэ гү даа гэжэ һанахаар байна. Хойшодоо тэрэ буряад дуунуудайнгаа репертуар үргэдхэнэ бээ гэжэ найданабди.

Иигэжэ залуу дуушадай концерт шэнэ нэрэ элирүүлхэнэ гадна, Буряад оронойнай дуушадай алдар солые арьбадаха, улам дээшэн үргэжэ аялга найхан хоолойтой хүбүүд, басагадай урган гаража байһые харуула. Түгэсхэлдөө тэдэнэй зохиёхы ажалда улам ехэ амжалта хүсэһэнбди.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист.

Рагна-Нима БАЗАРБАЙ фото-зурагууд.

ТҮНХЭН ЗОНОЙ ТҮРГЭН ШОГ

«Түргэн горхон далайда хүрөөгүй юм» гэжэ Түнхэн зон соо эгтээ зугаа тараагүй болохо: Эхиндээ булаг байханаа саашаа урдааар гү, Адагтаа суглархадаа, тэдэшни Мүльхэн далайе хүлгөөдэг. «Түнхэн зон түргэн» гэжэ -дэмы хэлэгдээгүй болохо: Унанайн бушгуу урдахые, уулын оройе адаглагты даа. «Аалин, даруухан абари зан хаанаһаа һабаргашатайб?» «Хизааргүй үргэн тала дайдаһаа» гэжэ мэдэгты даа. «Түргэн - түүхэй, удаан - даамай» гээд, хэнийн хэзээ хэлээб даа? - Уе сагнаа мүнөө хүрэтэр дамжажа ерээ, - гээл даа. - Түүхэй хилээмэнийн, тээд, хэзээ болохо юм даа? - гэжэ асуухада: - Пеэшэнээ найса түлээд гү, үрхөө шадажа хааха хэрэгтэй, - гэжэ харюусаа. - Пеэшэнэй халуун болохо хаанаһаа юм даа гэхэдэ, -Хатаһан түлээнэй ханань ехэ юм, - гээлсэдэг. Хүнэй хайн ябаха юунһээ ехэнхидээ болодог бэ? «Эхэ, эсэгын буяһаа» гэжэ хэлсэдэг. - Унанай утаһаа, газарай холоһоо, хаанаһаа һамга абалтайб?

- Ёройн холо Ёнгорбойһоо, — гэжэ Буурал таабай үгэ гараха. - Ёройн холо Ёнгорбойдомнай ямар яһанай зон ажаһуунаб? - гэхэдэ, -Ёротой, шоротой Хонгоодорой наймадахи халаа, - гэжэ Буурал таабай харюусаха. «Арбан табанай һара» гэжэ Аягмае хэмнай нэрлээб? Аялдар зантайдань, найман тээшээ тэгшэдэнь бэээ даа. Ахайемнай, тээд, «Мухацасси» гэжэ хэн нэрлээб? - Аһалигайшуу томо хамартай Афанасийн нэрээр лэ бэээ даа. - Папанын Шэмэдые шалдагаар ябаад ногоо сабша даа гэжэ хэн хүлгөөгөөб? - Уханын Сэдэбһээ ондоо хэн тиигэхэб даа. - Тогоошон Пагбые «мүнөө үдэшэ зай бии гү» — гэжэ хэн шоглоо бэлэй? - Папанын Шэмэдһээ тиймэ үгэ гараа ёһотой даа. - Түнхэн соо байд гээд лэ хэн шог зугаа гарганаб? - «Далан худалшад» гэжэ айхабтар зон байхал даа? - Далан худалшаднай ямар нютагуудһаа бэлэй? - Далахайһаа абаад лэ Таһархай хүрэтэр тарашаһан юм, - гээл даа.

- Гүршөөмнай Сэндэ, хүбаа, хэды һамга абаа гэлсэгшэб? - Олоншог лэ һамгадай хүнжэл татаһан ахамнай даа. - Гэргэнэйнь Мормой, хүбаа, хэды пүүдэй хүсэтэй байгаа юм? - Хорин табан пүүдһээ дээшэл байһан юм ха. - Дугарын Намсарайн хүсье юугээр хэмжээ бэлэй? - Эрхүүгэйл эрье дээрэ гансаараа хаарбаза татажа гарганан гэлсэгшэ. - Эдэ бүгэдые яаһаа мэдэхэ гээшэбши гэхэдэ, - Түнхэнэй түүхэдэ халта оролсог лэ даа саашань, - гэжэ

Буурал таабайнай харюусабал даа. - Буурал таабайнай яһалахан дорюун зандаа хаяа? - гэхэн асуудалда: - Гурбатай шарын һээр шаажа орхино, - гэжэ нүгөөдэнь хэлэн байба. - Таагты даа: тэхэ ямаан хоёрнай хаанаһана мүргэдөөб даа? - Таһархайн зүүн тээхи талбар дээрэ юм болохо. - Улаагана түүхэдэ хаанаһана харгытайбибди? - Чэбугайһаа баруулжаа Бадар соогоол юм ааб даа, - гэжэ Буурал таабай хэлэн байха. - Түнхэн зониие хэлэһэн үгэдөө хүрэдэггүй - гэжэ хэн сэгнээб? - Галгүй газарһаа утаан гараха хэн гү даа, - гэжэ Буурал таабай һануулба. - Нюхуураймнай, тээд, шанга хаарташан байгаа бэлэй гү? - Шагай наадахадаа, Эрхүүһээ эхилээд, Владивосток хүрэдэг байһан гэлсэгшэ. «Ууган нютаг Чэбугаймни хаана оршоноб» гэхэдэ, Уругвай Нарагвай хоёрой хоорондо, - гэжэ шог хаягдаба. - Тийхэдэ Сагаан-Нуурнай хаагуур бэлэй? - гэхэдэ,

- Сингапураа тээ наахануур гэдэг юм болохо. Лабтаашхын Самбуугай Туранһаа һамга асаргад байхада, Шогтой зугаа гараһанин юм гэхэдэ: «Һамганим хажууда материтсья бү болыт даа» гэжэ Хаанаһаа һанажа, хэлэһэн ушартайб? Морхоошхын Шагжа баһа түрүүшын һамганһаа халахадаа, «Вернись» гэжэ хэлээд ябашадаа яахабши? «Тиймэ аханар заримдаа Түнхэн соогоошые байхадаа, Оншотой, һонин бшуу даа», - гэжэ Буурал таабай тобшолобо. Шогтой зугаа гаргахдаа юугээр хайн бэ гэхэдэ, Сухалтай болошоод ябаһаһаа холо дээрэ гээл даа. Владимир СЫРЕНОВ. март һара, 2008 он.

ЯБАГАН ЗУГААНУУД

Сергей гэжэ нэрэтэй ехэ шог үгэтэй хүн намда нэгтэ иигэжэ хөөрһэн: Үшөөтэйн Үлзытэ гэжэ хүбүүнэй «Мүнхэ гал соларкаар носодог» гэжэ хүбүүдтэ лөөрхэдэнь:

- Соларкаар носодоггүй, худалаар хэлэнш, - гээд, хүбүүдэй хэлэхэдэнь: - Минии Шэтэдэ алба хэжэ байхадани, соларкаар лэ носожо байгаа һэн, - гэжэ хэлэ хэлэһээр гараад ябашооб. Тийхэдэмин тэдэ хүбүүд юушые гэжэ хэлэжэ үрдингүй, хойноһоомни хараад лэ үлэшөө һэн.

Захаминай немец яһатан Шлиц Петр гэжэ хүн 1960-аад онуудаар манай эндэ киноме-ханнгаар хүдэлжэ, харин Анна гэжэ һамганин киногой билет худалдадаг байгаа. Ехэ хэрзэги хууль, сүхал ехэтэй байхадань, үхибүүд тэрэнһээ ехэ айдаг. Тэрэ үедэ 5 мүнгөөр кинодо орогдодог байһан.

Нэгтэ нэгэ хүбүүн хоёр серитэй кинодо орохо дураининь ехээр хүрөөд, табан лэ мүнгэтэй байжа, киномеханигта тэрэнэ харбайгаа:

- Один серый, другой белый, - гэжэ хэлэһэн.

Иигэжэ хэлэхэдэ, нэгэл сериинь харахаб гэжэ хэлэнэб гэжэ һанаа.

Минии эжын угаар хадаа Лэндэн Дабалай хоёр басагад, 2-3 хүбүүд байһанаа, хүбүүдын бултадаа урагшаа Түгэд орон ошожо, эрдэм ном үзэжэ, лама боложо, наашаа гаража ерэнэн. 1920-ёод оной үеэр нэгэ хүбүүн-инийн Хяагтада ород нургуули дүүргэжэ, эндэ багшадга һэн ха. Тийхэдэ Дабалай Балдан гэшэнь урдань ехэ лама ябаһан байжа, түрмөөр ябаһанаа бусажа ерээд, хонишоноор хүдэлжэ, һайнаар ажаллаһанайнгаа түлөө Социалис Ажалай Герой болоһон байна. Эдэ хүнүүд минии эжын аханар байгаа юм лэ даа.

Сонгоол зониие юундэ сонгоол гэжэ нэрлээб гэхэдэ, бүри Чингис хаанай үедэ зоний дундаһаа һунгагданан (сонгодоһон) хүнүүд болоно. Сонгоол зон гэжэ байгаагүй юм. Тэрэ үедэ зоний гурим журамые сахиха, хилэ хараха, оройнгоо дотоодо хэрэгтэ хабаадалсаха хүнүүд хэрэгтэй байгаа, тиймэ хүнүүдые һунгажа абадаг байгаа.

- Нэрэ түрэтэй, хатуу шэрүүн абари зантай, хуулине өөһэдөө тогтоогоод, тэрэнэ бэлүүдэг, тонуул хулгайда, мэхэ, худалда ехэ дурагүй, хэлэхэ ёһотой хүнүүдэ өөһэдөө хэлээдэг үнэн сэхэ хүнүүд байгаа юм, - гэжэ нэгэ буряад хүн Монголддо намда хөөрөө һэн. Тэрэ хүн граждэн дайнай үеэр Монгол руу тэрелжэ ошоһон хүн байжа, хөөрэлдэхэ юумэнай олон байжа, өөрөө сонгоол хүн хадаа сонгоол гэшэ ямар яһатан байгаа юм гэжэ һурахадамни, иигэжэ хөөрөө бэлэй.

Хаанта засагай үедэшые засагай хуули барилсадаг хүнүүд байжа (мүнөөнэйхээр милици болоно), «сонгоолойдо хононхаар соорхойдо хонон дээрэ» гэжэ мэтын үгэнүүд зоний дунда таранан байгаа юм байна.

Степан БАТУЕВ.

Манай эндэһээ гурбан эршүүл бэри буулгахаяа Үрмын Адаг хүнгэн машинаар гараад лэ, жолоошонинь уһа гаража үзөөгүй, гарсан дээгүүрнь машинаараа гүйлгэхэдөө, тэндэ һуушоо. КАМАЗ-тай хүбүүдэй эрхэдэ, гоёод ябаһан хубсаһаа тайлажа, тросоор машинаа татуулжа, нүгөө эрье дээрэн гаргуулжа байхадаа, гутал, хубсаһаа уһанда алдажархёод, гурбуулан шал исрошоо. Табагай эдээ, саахар шэхэртэй ябаһан аад лэ, тэрэнэ хорообхотойнь баһал уһан руу алдажархихан байжа:

- Хайран даа... Зай, хамаагүй, гэдэргээ ерэхэдэмин, брашка болоод байна бэээ, - гэжэ энеэлдээд лэ ябаа.

Бэээр набтарын хоёр спортивкатай байжа, нэгынь тайлажа, бэээр үндэр хүбүүндэ үмдэхүүдээ лэ нюсэгэн шахуу хүрээжэ, үхэхэ болоһон юумэнүүд Үрмынгөө Адаг ошодог юм байна.

Басагынь эрихэ гэжэ ошоһон айлдань уданшьегүй нүхэд, зон сугларжа, тэдэ гурбые хаража гайхахадаа:

- Энэ салдаган ямар хүнүүд, хаанаһаа ябажа ябаһан зон гэшэбта? Ямар ажалтай, юу хэжэ ябаһан зон гэшэбта? - гэжэ хүнүүдэй һурахадань:

- Бидэ юушые хэжэ шадахабди, - гэжэ харюусаа гэхэ.

Тийгэжэ тэдэ гурбан эршүүлнай бэриие буулганан юм.

Манай Борьёодо бэри боложо бууһан эхэнэр Эрхүүгэй буряад угай байгаа, үндэр наһатай болошоод байхадань, басаганин үбдөөд, түрүүшын хисэ дасан ошодог юм байна. Тэндэ ламбагайда хандахадань, номоо хаража, дээжынь үргөөд:

- Басагантай бараг болохо. Ламбагайе залажа абаашаад, гэр дээрэ ехэ ном уншуулаарайт, - гэжэ хэлэхэдэнь: «Үгы, би хайшан гэжэ гэр дээрэ гараха хүн гэшэбди, хүргэн басаган хоёр-

ни гарахал юм бэээ, тээд ламбагайгаа хайшан гэжэ гэр дээрэ гаргахал зон гэшэбди...» - гэжэ бодожо һуугараа:

- Би гэр дээрэ гаража шадахагүйлби, шадахагүйлби... — гэжэ ухаа табижа байхадань, ламбагайнь:

- Гэр дээрэ гараха бэшэ, гэр соогоо ном уншуулха гэнэ бшуу, — гэжэ энеэгээ гэдэг.

Тийгэжэ энэн тушаа зон дуулаад, удаан саг соо хүхэ энеэдэн болодог бэлэй.

Манай хоёр хүршэнэр хонишод боложо, отара абаба. Хонидойн байдаг газар уһатайшаг хайн байхадань, тэндэнь хартаабха һуулгаха һанаатай бидэнэй ошоходомнай, үбһэнэйнь хорёо, газрагуурнь дүүрэн таһаа, галуунууд... Галуумнай үшөө даража байгаа юм гэжэ хөөрөө бэлэй.

Һүүдэ хартаабхынгаа үбһэ ногоо түүхээ ошоод:

Эндэ Ванданов Доржо абгай гэжэ хүн бии. Энэ хүмнай урдандаа ходо ноён ябаһан хүн. Урдань машинаһаа байтагай мотоциклшые хомор байгаа юм. Тэрэ үедэ энэ хүмнай машина худалдажа абаад лэ тэрэндэ ехээр баярлаад, гоёшоогоод, һамгаа машинадаа һуулгаад лэ Сэлэндүүмэ ошохоёо байхадаа:

- Энэ ехэ гоё машинадаа энэ муухай һамгые һуулгаха гэшэ гүб? - гэжэ машинадань һуулсаһаа байһан баһал Ванданов гэжэ обогтой хүндөө энеэдэ гаргангаа хэлэхэдэнь, һамганин дуулаад, ехээр гомдоо ха. Тийгэжэ тэрэнэй харгыдаа гараад ябатарын, һамганин харгыдаа эгшээдэ ороһомни гэдэг юм байна. Эгшээдэ һамганин оро ороһоор:

- Таанартай Сэлэндүүмэ ошохогүйб, эндэ үлэхэмни, - гэдэг юм байна. Тийхэдэнь:

- Два Вандановых дальше продолжим путь, - гэжэ гоё машинатай болоһон зон һамгандаа хэлэжэ байгаа юм һэн гэхэ.

Валентина БАЙНОВА хөөрөжэ үгөө.

Сандже-Сүрэнэй «Зэдэ хатан эжымни» гэхэн номһоо.

ВЕСНА ИДЭМ!

Идеи для вашего дома

Самый простой способ изменить настроение вашего дома на настоящее весеннее — украсить кристальной чистоты окна новыми шторами

СОВЕТЫ ДИЗАЙНЕРА

ЦВЕТ И ФАКТУРА

• Шторы могут быть подобраны либо в тон доминирующих предметов: ковра, обивки мебели или покрытия стен, либо контрастировать с основным доминирующим цветом

• Чтобы шторы не потерялись в интерьере, они должны быть либо светлее, либо темнее стен

• Нельзя допускать сочетания нескольких пёстрых рисунчатых тканей, а также сочетания рисунчатых штор и обоев

• Используйте любые сочетания тканей по фактуре: натуральные и синтетические, плотные и лёгкие. Только не стачивайте их между собой.

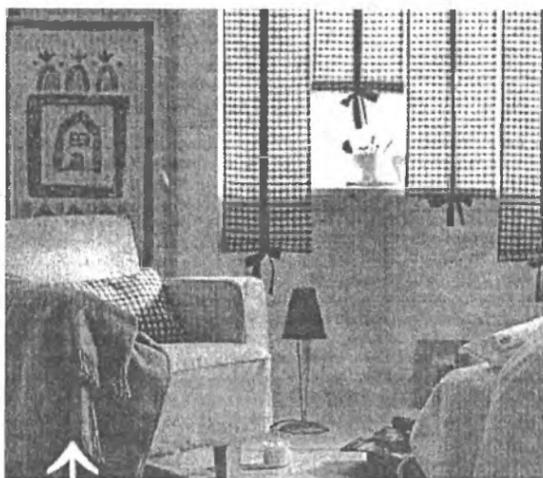
РАЗМЕР И ФОРМА

• Длинные прямые шторы от потолка до пола зрительно поднимут потолок

• В узких высоких помещениях используйте шторы на всю ширину стены

• Обилие ткани, складок и ламбрекенов уменьшает пространство, поэтому их лучше использовать в больших и высоких комнатах

• Шторы, занимающие пространство оконного проёма и заходящие на боковые простенки не более чем на 15-20 см, увеличивают размеры комнаты.

ПРОСТАЯ ГЕОМЕТРИЯ

Чтобы ваше окно каждый день выглядело по-разному, сшейте подъёмную штору из четырёх полос, длина которых легко регулируется с помощью ленты.

Вам потребуются:

• Ткань (расход ткани зависит от количества и длины штор)

• Лента (для каждой шторы вам потребуется лента, равная двойной длине шторы плюс 40 см для банта)

• Рейки длиной, равной ширине штор

• Контактная лента «велкро» длиной, равной ширине оконного проёма.

1. Измерьте длину и ширину оконного проёма и определите размер штор.

2. Выкроите полотнища для штор с учётом припусков: сверху и снизу по 5 см, по продольным сторонам по 3 см.

3. Подшейте шторы по всем сторонам, оставив внизу открытый участок для входа в кулиску с одной стороны.

4. С лицевой и изнаночной стороны шторы к верхнему краю по середине притачайте завязку.

5. Разъедините ленту «велкро». Мягкую часть ленты разрежьте на отрезки, равные ширине штор. Настрочите ленту на заднюю сторону к верхней подгибке каждой шторы.

6. Приклейте жёсткую половину контактной ленты «велкро» над верхним проёмом окна.

7. Подвесьте шторы, совместив обе половинки ленты, в кулиски вставьте рейки и зашейте отверстие вручную.

8. Закатайте нижние края штор на желаемую высоту и закрепите бантом.

Совет: для узкого окна будет достаточно трёх штор.

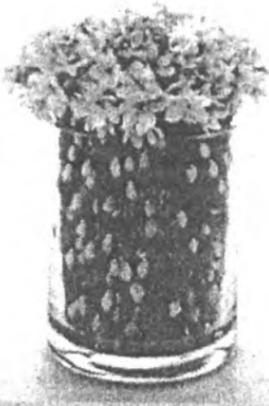
Цветы в доме

МЕТАМОРФОЗЫ ЗА СТЕКЛОМ

Цветы в стеклянных вазах всегда обращают на себя внимание. Но зачастую стебли в них выглядят несимпатично. Фитодизайнер Алина ВОРОНИНА предлагает вариант создания оригинальной цветочной композиции.

Понадобятся: стеклянная круглая ваза с ровным дном, ветки вербы, цветы.

В вазочку по стеночке поставьте веточки вербы, аккуратно обрезанные и выровненные. Налить воды на самое доньшко, потому что почки вербы быстро разбухают и теряют декоративность. В центр этого кольца поставить цветы.

ПЕРЕСАДКА ДЛЯ НОВИЧКОВ

Весна-лучшее время для пересадки комнатных растений. Исключение составляют лишь цветущие весной, например, азалии и камелии, поскольку бутоны и цветы могут опасть.

Перед пересадкой полейте растение, за день до этого погрузите горшок в ведро с водой. Вынув растение из горшка, отряхните ненужную землю и по возможности удалите отмершие или загнившие корни. Диаметр нового горшка должен быть на 2-3 см больше предыдущего. Насыпьте на дно слой дренажа, а затем немного земли. Поместите в горшок растение и заполните его свежей землёй, слегка приминая. Растение должно находиться на такой же глубине, как и прежде. Слой почвы не должен доходить до края горшка пример-

но на один сантиметр. Вновь обильно полейте почву, чтобы она немного осела и заполнила все пустоты. В последующие три-четыре недели поливайте растение умеренно и не подкармливайте. Большинство растений в этот период почти не образуют новых листьев. После появления молодых побегов можно возобновить регулярную подкормку растения. Многие комнатные растения нуждаются в пересадке раз в год или раз в два года, а медленно растущие достаточно пересаживать раз в три года.

НЕ ЗАБУДЬТЕ! АПРЕЛЬ - ПОСЛЕДНИЙ МЕСЯЦ ВЫСЕВА СЕМЯН ОДНОЛЕТНИКОВ ДЛЯ БАЛКОНА.

ДЛЯ ШЕРШАВЫХ ПЯТОК

С возрастом многие женщины сталкиваются с такой проблемой, как шершавые пятки. Чего только не выдумывают, чтобы вернуть ножкам прежний вид: покупают дорогие средства по уходу, посещают салоны. Я же нашла своё простое, а главное, действующее средство, которое мне как-то посоветовала приятельница: смазываю пяточки смесью глицерина с уксусом в пропорции 1:1. Достаточно пяти раз, чтобы пятки стали гладкими и мягкими.

Галина СТЕПАНОВА.

ПАСХАЛЬНОЕ УГОЩЕНИЕ

Пасха - самый замечательный и трогательный праздник всех православных христиан. А какая же Пасха без главных атрибутов праздничного стола - ароматной пасхи и расписного кулича!

ОРЕХОВАЯ ПАСХА

1 кг творога, 150 г сливочного масла, 400 г сметаны, 100 г сливок, 4 яйца, 1,5 ст. сахара, 1 ст. рубленых орехов, цедра половины лимона, 1 пакетик ванильного сахара.

Творог протереть через сито. Яичные желтки отделить от белков и растереть со стаканом сахара, соединить с творогом. Сливочное масло растопить, дать ему немного остыть и растереть с оставшимся сахаром. Добавить сметану и взбить. Соединить с творогом и хорошо перемешать. Белки и сливки по отдельности взбить и добавить в творожную массу вместе с ванилином, орехами и цедрой. Массу перемешать, поставить на маленький огонь и варить, помешивая, пока не начнут образовываться пузырьки. Сразу снять кастрюлю с огня и дать массе остыть. Переложить массу в форму, накрыть марлей, сверху положить пресс и оставить на двое суток. Затем осторожно переложить её на блюдо и украсить.

КУЛИЧКИ БЕЗ ДРОЖЖЕЙ

3 ст. муки, 60 г сливочного масла, 1,5 ст. молока, 2 яйца, 1 ст. сахара, 100 г орехов, 100 г цукатов, 4 ст. ложки лимонного сока, цедра половины лимона, 0,5 ч. ложки соды, 1 пакетик ванильного сахара.

Сливочное масло растопить и дать ему немного остыть. Яичные желтки отделить от белков и растереть с сахаром. Соединить с тёплым сливочным маслом и растереть, чтобы сахар полностью растворился. Постепенно влить сок лимона. Муку соединить с желтковой массой, добавить молоко, ванильный сахар, соду, лимонную цедру, рубленые орехи и цукаты. Белки взбить и соединить с тестом. Формочки для куличей смазать маслом и посыпать панировочными сухарями или манной крупой. Тесто выложить в формочки и выпекать 30-40 минут. Остывшие куличи можно покрыть глазурью и посыпать разноцветным сахаром.

Позади семь недель строгих ограничений, когда многие из нас не поблаговали себя даже кусочком мяса. Поэтому будем пировать по полной, потешим себя любимыми блюдами, по которым уже успели соскучиться.

МЯСНОЙ РУЛЕТ

4 яйца, сваренные вкрутую, 3 сырых яйца, 1 средняя свёкла, 0,5 кг мясного фарша, цедра одного лимона, 5 ст. ложек панировочных сухарей, соль, молотый чёрный перец, 150 г сметаны, 1 ст. ложка нарезанной петрушки, жир для формы.

Свёклу натереть на тёрке, половину смешать с фаршем, добавить сухари, яйца, соль и молотый чёрный перец, хорошо перемешать. Прямоугольную форму смазать жиром, выложить на неё половину фарша, варёные яйца, а потом остальную фарш. Запекать в предварительно разогретой духовке 35-40 минут

при температуре 200 градусов. Сметану смешать с оставшейся тёртой свёклой, посолить, поперчить и добавить петрушку. Подавать вместе с рулетом.

СВИНЫЕ РЁБРЫШКИ, ТУШЕННЫЕ С ТЫКВОЙ

0,5 кг свиных рёбрышек, 300 г тыквы, 1 морковь, 2 головки репчатого лука, сметана, майонез, соль, специи - по вкусу.

Рёбрышки обжариваем на сковороде со специями, выкладываем обжаренные рёбрышки в глубокую сковороду. Мелко рубим лук, трём морковь на тёрке и обжариваем всё на масле. Режем кубиками тыкву, также обжариваем и добавляем к мясу. Затем кладем пару ложек сметаны, столько же майонеза, немного воды. Тушим на медленном огне до готовности. Подаём с зеленью.

МЯСО С ПИКАНТНОЙ НАЧИНКОЙ

8 тонких кусочков мяса (свинина, телятина, говядина), 8 тонких ломтиков ветчины, 4 ст. л. тёртого сыра, кусочек (25 г) хлебного мякиша, вымоченного в молоке и отжатого, 2 ст. л. измельчённой петрушки, перец 2/3 ст. воды, подкисленной лимонным соком, 3 ст. ложки изюма, 1 ст. ложка грецких орехов, растительное масло, кусочек сливочного масла, соль.

Кусочки мяса хорошо отбить, положить на каждый ломтик ветчины. Смешать хлебный мякиш, изюм, орехи, сыр и петрушку, посолить, поперчить. Выложить смесь на мясо, свернуть в рулетики и зафиксировать зубочистками. Разогреть растительное и сливочное масло. Слегка обжарить рулетики. Влить воду, подкисленную лимонным соком, накрыть крышкой и тушить 20-25 минут, перевернув один раз. Выложить на блюдо рулетики, полить образовавшимся соусом и украсить петрушкой.

СВИНИНА С ГРИБАМИ ПОД ШУБОЙ

0,5 кг свинины, 300 г грибов, 2 средние луковицы, 3 зубчика чеснока, 2 ст. ложки острого кетчупа, 1 ст. ложка майонеза, 2 свежих огурца, 4 свежих помидора, 2 свежих яблока.

В глубокой сковороде поджарить грибы до полуготовности, тонко порезать свинину, лук, чеснок, добавить кетчуп, майонез. Всё жарить, помешивая, 10 минут. Далее порезать тонкими кружками помидоры и огурцы, выложить их сверху, а затем тонко нарезанными кружками яблоки. Не мешая, закрыть крышкой и тушить 10 минут.

Ирина КОЛЯДИНА.

Подготовила Д.ГУРОДАРМАЕВА.

XVII ЖАРАНАЙ ШАРА ШОРОЙ ХУЛГАНА ЖЭЛ

ХАВАРАЙ НҮҮЛ УЛААН ЛУУ НАРА

Буряад литэ	23	24	25	26	27	28	29
Европын литэ	28	29	30	1	2	3	4
Гараг Нэрэ Үдэр	Дабаа Лара понед.	Мягмар Марс вторник	Лагба Меркури среда	Лүрдэ Юпитер четверг	Баасан Солдон пятница	Бимба Сатурн суббото	Нима Наран воскр.
Үнгэ Үдэр	шара Нохой	шарагшан Гахай	сагаан Хулгана	сагагшан Үхэр	хара Бар	харагшан Туулай	хүхэ Луу
Мэнгэ	3 хүхэ	2 хара	1 сагаан	9 улаан	8 сагаан	7 улаан	6 сагаан
Һуудал	түмэр	огторгой	уһан	уула	модон	хии	гал

Гарагай 2-го хуушанай 23 (апрелин 28).

Шара Нохой, 3 хүхэ мэнгын, түрэгтэ-һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, зальбарха, лусуудай балин («лудор»), уһан балин («чавдор») шатааха, бисалгал хэхэ, эм пайруулаха, элшэние зараха, замда гараха, дасан (дуган), мүргэл шүтээнэй бусад зүйлнүүдые арамнайлаха, модо сабишаха, тангаригаа болоулаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэбшье үхибүү хүлдэ оруулха, бага хүүгэдые гэрһээ холо эльгээхэ мэтын зүйлнүүдэ хорюултай.

Хүнэй үһэ абаа һаа, эг бараан, эгезн, ундан элбэгжэхэ.

Гарагай 3-да хуушанай 24 (апрелин 29).

Шарагшан Гахай, 2 хара мэнгын, огторгойдо һуудалтай үдэр.

Хутагын хурса үдэр.

Бурхан тахилаа нэмэглэхэ, хараал сараха, аршаанаар хүүгэдэ, бэеэ ариудхаха, шажапанай найр хэхэ, баярта ушараа гэртэ тэмдэглэхэ (архи хэрэглэнгүй) мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Хэхэ зуура газар малтаха, модо үндэлэтэйн унагааха, худаг малтаха, хутага булюудэхэ мэтын үйлэнүүдые тэбшээр.

Хүнэй үһэ абаа һаа, үбиэн хүрэхэ.

Гарагай 4-дэ хуушанай 25 (апрелин 30).

Сагаан Хулгана, 1 сагаан мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, бурхан, үндэр сахюуса, лусууд тахиша, бисалгал хэхэ, харшынгаа үүдые үргэлээр эслихэ, замда гараха, таряа тариха, юумэ худалдаха, худалдажа абаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Үхибүү хүлдэ оруулха, бага хүүгэдые гэрһээ холо эльгээхэ, заһага бариха, ехэ уһа гаталха, үхибүү үргэжэ абаха мэтын үйлэнүүд тон хорюултай.

Хүнэй үһэ абаа һаа, ниогэнэй хараа муудаха.

Гарагай 5-да хуушанай 26 (майн 1).

Сагагшан Үхэр, 9 улаан мэнгын, хада уулада һуудалтай үдэр.

Бурхан, сахюуса тахиша, бисалгал хэхэ, хараал дараха, Гал мандал хэхэ, лүн абаха, амрагтайгаа золгохо, ехэ уһа гаталха, үхэр худалдаха, модоор, түмэрөөр парин дарха эрхилжэ, гэрэй һуури табиша мэтын хэрэгүүдтэ һайн гэнэ.

Гэхын хажуугаар хээрэ нүхэ малтаха, худалдаа наймаа эрхилжэ болохогүй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, һайн нүхэртэй ушарха.

Гарагай 6-да хуушанай 27 (майн 2).

Хара Бар, 8 сагаан мэнгын, модондо һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, дасан (дуган),

мүргэл шүтээнэй зүйлнүүдые арамнайлаха, сан табиша, амгалан байдалай түлөө ном уншаха, үндэр сахюусадта үргэл үргэхэ, абаһанаа бусааха, эд зөөриез арьбадхаха, модо шулаха мэтын зүйлнүүдтэ һайн.

Харин мяха шараха, тоһо хайлуулаха, хүншүү хэрбоһо гаргаха мэтын үйлэнүүд хорюултай.

Хүнэй үһэ абаа һаа, амгалан тэнюун байдалга һайн.

Гарагай 7-до хуушанай 28 (майн 3).

Харагшан Туулай, 7 улаан мэнгын, хиндэ һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, Наранда, һарада шүтэхэ, бисалгал хэхэ, үзэгтэ һураха, зурхай шудалха, номлол хэхэ, буян эхээр үйлдэхэ, дайсаные дараха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэбшье мал үүсэхэ, амиды малай шуһа газарта гоожуулаха ехэл сээртэй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, хэрүүл болохо.

Гарагай 1-дэ хуушанай 29 (майн 4).

Хүхэ Луу, 6 сагаан мэнгын, галда һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, зальбарха, бурхан, сахюуса тахиша, эд зөөриез арьбажуулаха, нүүдэл эрхилжэ, нүгэлөө пананшалха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Зүгөөр юумэ бузарлаха, хүниие шоо үзэхэ, шобто хараха үйлэнүүд тон хорюултай.

Хүнэй үһэ абаа һаа, бэһээ хүнэлэн зайлажа төөрхөхэ.

ГРАФИК ПРОВЕДЕНИЯ ТАЙЛГАНОВ

I. Весенний тайлган «Открытие небесных врат» - 24 мая 2008 г. нач. в 11 ч. г. Улан-Удэ. Ипподром.

II. Агинский тайлган «Открытие небесных врат» - с. Ага. 17 мая 2008 г.

III. Осенний тайлган «Заккрытие небесных врат» г. Улан-Удэ. Ипподром, 14 сентября 2008 г. нач. в 11 ч.

IV. «Поклонение Бата Сагаан Нойону - хозяину Бархан Үндэр». Баргузинский район, с. Баргахан. 31 мая 2008 г.

V. «Поклонение Буха Нойону и Хан Шаргай Нойону» - Тункин-ский район. 13 августа 2008 г.

VI. «Табан хурган» - Мухоршибирский район. с. Галтай. 15 июня 2008 г.

VII. «Поклонение Шилсаана Буурал баабай». 13 июля 2008 г. Кижингинский район.

VIII. «Алтаргана» - тайлган на о. Ольхон. 2 июля 2008 г.

IX. «Арын 13 поёд» - о. Ольхон. 10 августа 2008 г.

Оргкомитет МРОШ «Тэнгэри». (г.Улан-Удэ, ул.Свердлова, 20, раб. тел.: 21-30-45).

АЛТАН ЖАСАДА ЯЛАРААЛШИ

«Буряад үнэн» - «Дүхэриг» сониной Россин Хэблэлэй алтан жасада ороһон ушараарнь амаршалга.

Дура сэдхэл татадаг Дорюун манай

«Буряад үнэн» Алтан жасада орожо, Агуу Россиде суурхабаш. Үшөө олон жэлнүүдтэ

Үндэр амжалта туйлаарай, Ядарал гэшые мэдэнгүй, Ямба хүндэтэй ябаарай! Харгы замаа адлангүй, Хамагай түрүү дабшаарай. Анна ШОНОЕВА, ажалай ветеран.

Обращение

Уважаемые земляки!

16 мая 2008 года в с.Гунда Еравнинского района по инициативе жителей и уроженцев села Гунда будет проведен обряд закладки священного сосуда «Бумба» на месте строительства нового субургана «Чомпрул».

Обряд закладки сосуда «Бумба» будет проводить Его Святейшество Еши-Лодой Римпоче.

Оргкомитет обращается ко всем жителям и уроженцам села Гунда, всей Еравны, руководителям предприятий и учреждений внести свой вклад в общее благое дело строительства Субургана, миссия этой святыни - защита родного края и благое всех жителей Еравны.

Денежные средства просим

перечислить на указанный счет или внести наличными по ведомости членом оргкомитета.

Благодарим Вас и надеемся, что верующие в своих молитвах будут упоминать Ваше имя в числе благоворотителей и спонсоров.

Спешите совершить добро! Ум Маани Бадме Хум!

Наши реквизиты: Бурятское ОСБ № 8601/113 ИНН 7707083893 БИК 048142604 Кор.Счет 30101810400000000604 Расч.счет, если банк получатель 30301810909160601800 № л/сч. 42307.810.3.0916.9064577

Оргкомитет.

ТЭЛЭМБЫН ЭБЛЭЛЭЙ СУБАРГА

Яруунын аймагай Тэлэмбэ нютагта 2007 оной июниин 27-до Субарга арамнайлан болоо һэн. Лама санаартан морилжо, уншалга, ариудхалга бүтээгэ. Эблэлэй Субарга гэжэ нэрлэгдэ.

Хорёод жэлэй саана Улаан-Малшанда нютагай Батуев Чимит-Доржо Эрдэнеевич, бүри залуудаа Эгэтын дасанай хубараг ябаһан, (Зунды баабай) Субарга бүтээһэн. Одоол олоной, зоной түлөө оролдоһон хүн гээшэ. Субаргын урда таладань шолзтэй гунгарбаа сэдхэһингөө гараар Хэндын Баян Дэлгэр гэжэ бэшэһэн. Субарга бодхободонь, хүн зон хамһадаг байгаа, ехэ эдэбхитэйгээр буянай хэрэгтэ Жанаев Шой-Доржо Цыденович, Дашибалова Цыжидма Дамбаевна ябадаг байһан. Зунды баабай үшөө мэндэ һуужадаа хөөрөжэ һуудаг һэн: «Зоной тала хаража, дүтэһэг, таатай, гүбэгэр доботой улхасаатай газар бэдэржэ олооб». Мүнөө болоходо, зүб лэ Зунды баабай бодоһон байгаа, зарим нэгэн ябагаар ошоод, гороолоод, үргэл мүргэлөө хээд, сэдхэлээ ехэл ханажа ерэдэг. Тиихэдэ Хэндын голой эрьедэ Могзон дээрэ Сагаан үбгэндэ зориулһан Субарга бодонхой. Энэ Субарга Хэндэһээ уг гарбалтай Даржаа бэдэбай бүтээһэн, баабайниинь Үндэр багша гэжэ Хэндэ, Тэлэмбэдэ асаршаһан, анхан Хэндын дуган Улаан-Малшан дээрэ байгууһан. Хэндын дуган үргэн уужам Буряад ороной 47 дасан дуганай тоодо ороһон байгаа.

Би өөртөө хадаа буян үйлэдэхэ ханаатай хоёр шүлэглэн бэшэһэн юумээ үргэн олон уншагшадта дурадханаб.

«Нууралһаа дүнзэн гараба» гэжэ Нютаг нугадаа нэрлэгдэдэг Нангин Уула баабайн дэргэдэ Эртэ урда саһаа Элинсэг хулинсагаймнай Эльгэлэн һууһан дайдада, Эдлин хайхан тоонтодомнай - Түхэрээн сагаан Тэлэмбэдэ Талын Обоо дээрэ, Түүхын түбэрөөнэй газарта, Максар поли дээрэ Маңдажа бодоол Субарга! Түргэн болзор соо Тобойжо бодоол Субарга! Хэр уһаа анханһаа Хэндэ, Тэлэмбын зон Хүдэлхэдөө хүндэһэг гартайгаар Эб даб гээд,

Эбтэй зөгтэйгээр Эблэлэй Субарга бүтээгэ. Хаана хаанаһаа, холо ойроһоошые Хүлөө шоройдожо, Хүн болоһон газартаа Субаргын арамнайда зон Субажа ерээ аха аргаараа. Урдаһаамнай Уула баабай Угтажа маанадаа байгаал даа. Үни холын уулзаагүй Улад зоноо золгообди. Булгадаа хүн зон Бодото болон сэдхэлхээ Үргэл мүргэл хэжэ, Үлзы хутаг, буян хэшэгээ Үндэр дээрэ арбадхаа. Оршон газар, орон дэлхэй

Олоной ниодэндэ ондоохоноор харагдаа. Урин дулаанай үедэ, Зунай зулгы сагта Хангай хайхан дайдамнай Хангалтажа байгаал даа. Хүбшэ руугаа уһаая мухарюулжа, Урдажал байгаа ааб даа, Хэтэ мүнхэ Хэндэ голнай! Үбэл зунгүй Субарга руу Үргэлжэ зон харгылхал. Сагай һайнда сагаан ханаагаар, Сагаан сэдхэлээр бүтэһэн Сагаан, хүхэ хадагуудаараа Сахилзажа, намилзажа, Субаргамнай байхань болтогой! Ум маани бадмай хум!

АРБАН ТАБАНАЙ НАРА

Алтан шарахан нарапайнгаа Агуулын саана орохоолоор, Малагар томо нара Мүндэлбэ маряһаар. Үгы, юрэдөө, иихэдэ Үдэшэ, һүни бүри Уулын саанаһаа гарадаг Юрын нара бэшэл, Арбан табанай нара! Арбан табанай дүйсөн. Уданшьегүй хараһаар байтар Уула хадаһаа дээшэлнэ. Үнгэ зүһээ хубилгаһаар Үргэнхэн дэлхэйгэ гэрэлтүүлнэ. Одо мүшэдөөрөө хамта Огторгойдо дүүлнэ. Мийһэлзһэн шарайгаараа Мүнгэн тобшоор яларна. Арбан табанай нарада Арбан табан бурханай Магтаал уншажа, Альгаяа наманшалжа мүргэнэб.

Анхан саһаа Арад зон соо хэлсэдэг Аман үгэ ябадаг: Арбан табанай нарые Альгаараа халхалжа болохогүй. Аялга дууншые зэдэлдэг: Арбан табанай нарын голондо Арбан найман наһан ханагдаа. Аза жаргай үрөөлшые бии: Ара газарай ногоондол Халюуран шарлажа, Арбан табанай нарадал Талайран жаргажа һуухыень. Арбан табанай нарын Аян зам ута, Ажал, үүргэ ехэ. Аажамхан дэлхэйнгээ Амгалан нойрые һүниез манажа, Хээрэ хоножо, Үүрэй сайтар, Үдэр болотор, Үүргээ дүүргэхэл даа.

Мүнөө Тэлэмбэдэ бүтэһэн субарга эблэлэй, хаши барисаанай, амгалан байдалай һалбаран хүгжэлтын һүлдэ болоно. Эхэ зургаан зүйлэй хамаг амитаңда ехэ аша туһа түхөөжэ байг лэ даа. Тэлэмбын СПК «Комсомольское» гансашье Яруунынгаа аймаг соо бэшэ, харин Буряад Республика соо түрүү ажахынуудай пэгэн болонхой гээшэ. Ажахые хүтэлбэрлигшэ нютагай хүбүүн Тогтохоев Жаргал Жанабазарович, хатуу хүн хуули бариха гэдэгтэл, жолоогоо нуладхангүй, хүндэ хүшэр жэлнүүдые дабажа, аха аргаа бэдэржэ, казах үүлтэрэй үхэр мал үдхэжэ шадаа. Эндэ хаяхана «Буряад үнэндэ» Наталья Сульминовай бэшэһэн «Тэрэнгийн хангалтай Тэлэмбэмнай» гэжэ уншаад, ехэ баярлабади, Тэлэмбэ тухаймнай дуун зохёогдобо. Бидэ, эжынэр, түхэрээн сагаан Тэлэмбэмнай, хабтагай сагаан Тэлэмбэмнай гэжэ байгаа, отол дуулададагбди. Тэлэмбэмнай һалбаран хүгжэг лэ даа, хэзээдэш Тэлэмбэм налгайхан дуунай хүгжэм доро! Роза ДОНДОКОВА, ажалай ветеран.

Элбэг МАНЗАРОВТА

Элбэг Содномович, элбэг байна гаа, бэлигтнай Эржэн субад мэтэ Ээлжээ нубарин элрнэл Эрдэни мэтэ бүтээлнүүгтнай,

ОДОДТОЛ ТОДО ЯЛАЛЗАГ!

Элдэб угхата зохёолнуугтнай. Тэргэд харын үлзые, Тэнгэрийн элсэн сайдые, Тэб гэмэ буудалыень Тэбхэр ээмгээ гаажэ Тэнсүүрээ тэгэндэнь олоно гүт? Зөөлэн маряһан гэшхэдэлээр Зөөжэл байна гүт, үүлэдье? Борооень оруулхые оруулха, Болюулха заримдаа, угы хаа? Дархан мэсэээ тэгшэлээд, Дабхар уряагаа үргэхэдэстнай, Дали жэгүүртэ эзэгүүд Даажал асарна гү хэшгээ? Олон халбаршта бэлигтнай Ододтол тодо ялалзан, Олоһон заяа буяндатнай Олдошогүй нэмэри болог лэ! Галина БАЗАРЖАПОВА.

ТҮНХЭНӨӨРХИН, ТҮРЭ НЭРЭЭЭ ҺАНАЯЛ!

- 1. Хоймор, Урда бэе, Туран, Тооро гэлсээд лэ, Хубааржа дундаа илгараад яахамнайб. Эхэ, эсэгийн хүбүүд нэгэ амин болоод лэ Эбтэй ябахаданнай, «Эрэн гүрөөһэншые сухарихал».
2. Табилгаһаань саашаа гарамсаараа бидэнэр Таһаршагүй урагууд болошодог бэшэ гүбди? Тэрэл заншалаа улам саашань һэргээжэ, Түнхэн нэрээ һанажа, тэрэнээ дээшнэ үргэл.
3. Шорон шобхо оройтой Саяан ууламнай гүүхээрээ «Шуран хурса хүбүүдтээ хэдышые харша» гэгдэбэшые, Юртэмсын табиһан ушар заяагаарнь бүтээлсээд, Владимир СЫРЕНОВ.

Память

Проводится I республиканский турнир по волейболу среди мужских и женских команд памяти заслуженного работника физической культуры РБ, отличника физической культуры и спорта Российской Федерации Константина Цыреновича ДАРЬЕВА. Турнир состоится 26 и 27 апреля 2008 года в г.Закаменск в 11.00 в спортивном комплексе «Горняк».

«БҮРГЭД ХАТАР» - ПЕРВЫЙ БУРЯТСКИЙ МЮЗИКЛ

В середине июня на сцене ГБАТД будет поставлен первый бурятский мюзикл на спортивную тему «Танец орла». Так завершится юбилейный, 75-й сезон Бурятского академического театра драмы имени Хоца Намсараева. В целях подготовки к важному событию, посвященному Олимпийским Играм 2008 года, администрация театра совместно с республиканским агентством по физической культуре и спорту инициировала благотвори-

тельный марафон «Бургэд хатар», где чествовали борцов и тренеров, добившихся впечатляющих результатов в своей карьере. Лучшие представители нескольких борцовских поколений выходили на сцену и под бурные аплодисменты в знак уважения получали ленты с надписью «Бургэд хатар». «В Год семьи мы задумывали дефиле с участием семейных пар, - объясняет происходящее член организационного комитета, вице-президент ВАРК-а, мастер

спорта СССР Жамсо Дашиев, - но многие борцы прибыли сюда собственной персоной. Видимо, сильно были заняты их супруги. Может быть, люди не поняли суть нашей акции. Как говорится, «первый блин комом пошел». Думаю, что они будут более активными во время летнего показа мюзикла. «Бухын соло - восхваление борца», исполненное квинтетом, создало праздничное настроение, руководимым артистом театра Дамба-Дугаром Бочиктоевым. Впервые проведенном на сцене театра борцовском празднике приняли участие не только

мастера «бухэ барилдаана», но и представители тувинской «хурэш», монгольской борьбы. Зрители с удивлением наблюдали за техникой борьбы шэнхэнских бурят из Китая, они выступили в кожаных амунициях. Борцовское братство сопровождалось выступлениями известных артистов творческих коллективов и обретающей у нас популярность тувинской группы «Аржаан». На праздник из Москвы прибыл композитор Баир Дондоков автор музыки предстоящего мюзикла. Зрители ознакомились с музыкальным сопровождением

Дондокова и увидели «кусочки» мюзикла. Бурю аплодисментов вызвал борец, певец Бато Дашинамжилов. На празднике присутствовали и выступили с речью заместитель Председателя Правительства Баир Бальжиров, руководитель республиканского агентства псм физической культуры и спорта Владислав Бумбошкин, президент ВАРК-а Геннадий Манжуев, известный бизнесмен Вадим Бредний, выдающийся борец Борис Будаев. Валерий БУДАЕВ. Р.-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

33-дахи хургуули - шатарай мурьсөөндэ илагша

Байгша оной апрелин 12-һоо 19 болотор Красноярск хотодо Сибириин Федеральна тойрогой "Сагаан бэрсэ" клубай шагналда хүртэлгын шатарай чемпионат үнгэргэгдэбэ. Буряад Республикын нэрэ түрэ хамгаалхаяа Улаан-Үдэ хотын 33-дахи гимназийн команда ошобо. Энэ командын бүридэлдэ орогшод гэбэл: Жамсаран Цыдыпов, Булат Дугаров, Борис Баинов, Анастасия Холудорова. Тус команда 2008 оной Буряад Республикын шатарай чемпион юм. Эдир шатаршадай тренер Хаян Санданович Гармажапов болоно. Улаан-Үдэ 33-дахи гимназийн команда нэгэдэхи турта 2007 оной Россин чемпион болоһон Новосибирск хотын 1-дэхи гимназийн командатай тулалдажа, 2,5:1,5 очкоогоор түрүүлбэ.

Һүүлшын турта Агын Бурядай автономито тойрогой Могойтын болон Кемеровск хизаарай Кемеровскийн командануудтай манайхин 2:2 очкотойгоор тулалдаба. 5-дахи турта Улаан-Үдэ 33-дахи гимнази болон Новосибирск хотын 1-дэхи гимнази дүн хамта 8 очкотойгоор түрүүлбэ. Сибириин Федеральна тойрогто Улаан-Үдэ 33-дахи гимнази 2-дохи хуурида гаража, Чехов хотодо майн 14-һөө 20 болотор Россин чемпионата хабаадаха эрхэдэ хүртэбэ. Агын Бурядай автономито тойрогой Могойтын команда 3-дахи хуурида гараба. Борис Баинов 1-дэхи хуурида, Жамсаран Цыдыпов - 2-дохи хуурида, Булат Дугаров болон Анастасия Холудорова 3-дахи хууринуудые эзэлбэ. Х.ГАРМАЖАПОВ.

Администрация МО «Тункинский район», -ципальные образования - сельские поселения выражают глубокое соболезнование родным и близким по поводу преждевременной кончины Кардаша Александра Ивановича, исполнителя директора Ассоциации «Совет муниципальных образований Республики Бурятия». Нютагайнгаа үзүүр хүбүүдэй нэгэн, багша, эдэбхитэн Гагапов Баир Доржиевичай гэнтын аюулаар саһаа урид наһа бараһан ушараар, түрэл гаралнуудтань, дүтын зондо Хориин аймагай Амгаланта нютагаархид гүнзэги шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

General information and contact details for the editorial office, including the names of the general director (A.A. Langarxayev), editor-in-chief (G.K. Dashcheva), and the editorial board members. It also provides the address, phone numbers, and fax numbers for the editorial office and various departments.